

Πολεοδομικές και αστικές επεμβάσεις στο ιστορικό κέντρο του Ηρακλείου Κρήτης (1993 – 2021)

Μια αποτίμηση του αρχιτεκτονικού αποτυπώματος

Πολεοδομικές και αστικές επεμβάσεις στο ιστορικό κέντρο του Ηρακλείου Κρήτης (1993 – 2021)

Μια αποτίμηση του αρχιτεκτονικού αποτυπώματος

Ερευνητική εργασία

Φοιτητής: Νικηφόρος Νύκταρης

Επιβλέπων καθηγητής: Νικόλαος Σκουτέλης

Πολυτεχνείο Κρήτης – Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Χανιά, Οκτώβριος 2021

Ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή κο Νικόλαο Σκουτέλη για την καθοδήγηση και τις συμβουλές του καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της ερευνητικής εργασίας. Η συμβολή του ξεκινά από την αρχή της συνεργασίας μας, στο πλαίσιο της διπλωματικής εργασίας, με αντικείμενο και πάλι την πόλη του Ηρακλείου.

Επίσης ευχαριστώ την κα Κατερίνα Λεμπιδάκη και την κα Κάλια Νικολιδάκη από το τμήμα της Παλιάς Πόλης για τις πολύτιμες πληροφορίες που μου προσέφεραν.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

0. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

0.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
0.2. ΣΚΟΠΟΣ, ΜΕΘΟΔΟΣ, ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ	10

1. ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

1.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
1.2. ΘΕΩΡΙΕΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ	12
1.3. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ ΠΟΛΕΩΝ	15
1.4. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΗ	16

2. Η ΠΟΛΗ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

2.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	19
2.2. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ	20
2.3. ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ	27
2.3.1. Α' ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ – Β' ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	27
2.3.2. ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ – ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ	32
2.3.3. ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ – ΑΡΧΕΣ 21 ^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ	42
2.4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	59

3. ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ

3.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	60
3.2. ΜΕΛΕΤΕΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ	61
3.2.1. ΜΕΛΕΤΗ ΔΟΞΙΑΔΗ 1991	61
3.2.2. ΜΕΛΕΤΗ ΠΑΛΙΑΣ ΠΟΛΗΣ 2002	67
3.2.3. ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΑΣ 2018	72
3.3. ΑΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΕΣ ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ ΜΕΣΩ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΩΝ	78
3.3.1. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ	78
3.3.2. ΠΛΑΤΕΙΑ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ	85
3.3.3. ΠΑΡΑΛΙΑΚΟ ΜΕΤΩΠΟ	90

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	96
--------------------	----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	100
--------------------	-----

0. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

0.1 Εισαγωγή

Τα ιστορικά κέντρα των πόλεων, φέροντας μνήμες και αναφορές από το παρελθόν, απ' την κοινωνία που έζησε στον ίδιο χώρο, αποτελούν τον πυρήνα του οργανισμού της πόλης και αναπόφευκτα έναν χώρο συνεχούς αναφοράς κατά την εξέλιξή της. Μεταφέρουν με τον πιο εύγλωττο τρόπο, στοιχεία και υλικές μαρτυρίες από τις δράσεις των ανθρώπων και τον πολιτισμό που γεννήθηκε ή εισήλθε στον τόπο εκείνο. Ο αστικός ιστός, η δομή του δομημένου χώρου, είναι καθοριστικός παράγοντας στη διατήρηση του χαρακτήρα της ιστορικής πόλης. Τα μεμονωμένα ιστορικά κτίρια έχουν το προσόν της αυθεντικότητας όμως ο ιστός της πόλης εμφανίζεται ως κάτι το δυναμικό που δύναται να ενσωματώσει σύγχρονες επεμβάσεις. Οι αστικές αναπλάσεις των ιστορικών κέντρων, επιδιώκουν να επαναπροσδιορίσουν και να αναδείξουν τα στοιχεία εκείνα που διαμορφώνουν την ταυτότητα του χώρου. Αντιθέτως η πολεοδομία φαίνεται να στρέφεται περισσότερο στον προγραμματισμό των λειτουργιών και απορρίπτει την καλλιτεχνική της οπτική.¹

Στον ελλαδικό χώρο, όπου το παρελθόν έχει αφήσει έντονα αποτυπώματα, μνημεία και ιστορικά σύνολα συνυπάρχουν με τα νεότερα οικοδομήματα και πολεοδομικά συστήματα στην σύγχρονη εποχή. Οι αστικές επεμβάσεις και ο πολεοδομικός σχεδιασμός, ευρύτερα, έρχονται συχνά αντιμέτωποι με το πρόβλημα της διαχείρισής των διαφόρων στρωμάτων και της συσχέτισης με αυτά.

«Με τον καιρό όμως η πόλη μεγαλώνει πάνω στον εαυτό της, αποκτά συνείδηση και μνήμη του εαυτού της.»²

¹ Camillo Sitte, *Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές*, ΕΜΠ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων – Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Αθήνα, 1992, σελ. 8

² A. Rossi, *Η αρχιτεκτονική της πόλης*, εκδ. University studio press, Θεσσαλονίκη, 1991, σελ. 19

Η πόλη του Ηρακλείου ενσωματώνει στο ιστορικό της κέντρο επάλληλα στρώματα κατοίκησης από τις σημαντικότερες πολεοδομικές φάσεις εξέλιξής της. Ο αρχικός πυρήνας της πόλης εντάσσεται σε έναν προστατευμένο λόφο κοντά στην ακτή όπου διαμορφώνονταν φυσικό λιμάνι. Η σχέση με τη θάλασσα είναι ζωτικής σημασίας για την πόλη. Όσο η πόλη αναπτύσσεται, η αλληλεπίδραση με τη φύση γίνεται όλο και πιο ελεγχόμενη. Τα τείχη πλέον προσδίδουν ένα ισχυρό στοιχείο στον χαρακτήρα της, την περικλείουν και την αποστρέφουν από τη θάλασσα. Τα Αραβο-βυζαντινά τείχη διαμορφώνουν ένα έντονο όριο νοτιοδυτικά όπου αργότερα η διεύρυνση της πόλης τα ενσωματώνει και επιβάλλει την δημιουργία νέας ευρύτερης οχύρωσης. Τα ενετικά τείχη διαμορφώνουν εκ νέου ένα στιβαρό όριο. Στα ανατολικά το όριο είναι εντονότερο λόγω του φυσικού ανάγλυφου. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η πόλη διευρύνεται περιμετρικά εκτός των ενετικών τειχών όπου πλέον η οριοθέτησή της διαμορφώνεται από σύγχρονα "εμπόδια" όπως μέσω της χάραξης της εθνικής οδού στα νότια, της θέσης του εμπορικού λιμανιού και του αεροδρομίου στα ανατολικά.

«Στην κατασκευή της παραμένουν τα αρχικά στοιχεία του σχηματισμού της, αλλά με το πέρασμα του χρόνου η πόλη τα συγκεκριμενοποιεί και τα μεταβάλλει.»³

Στην Κρήτη παρουσιάζονται ίχνη κατοίκησης από την νεολιθική εποχή, όπου μεταγενέστερα αναπτύχθηκαν τα μεγάλα ανακτορικά συγκροτήματα του μινωικού πολιτισμού. Σημαντικότερο κέντρο του νησιού αποτελεί η Κνωσός, η οποία έχει τη μεγαλύτερη συγκέντρωση πληθυσμού. Οικισμοί αναπτύσσονται και προοδευτικά αποκτούν αστική υπόσταση και τείχη για προστασία από εχθρικές επιδρομές. Μετά από τον Τρωικό πόλεμο κυριαρχούν οι Δωριείς στο νησί, κυρίως από τον 9^ο έως τον 5^ο π. Χ. αιώνα. Πλήθος πόλεων έχουν αναπτυχθεί ανάμεσα στις οποίες η Δρήρος, η Λύττος, η Κυδωνία, η Ελεύθερνα, η Αξός κ.α.. Κατά τη ρωμαϊκή κατάκτηση η πρωτεύουσα μεταφέρεται από την Κνωσό στη Γόρτυνα. Στα Βυζαντινά χρόνια και τον μεσαίωνα οι πόλεις περιβάλλονται από ισχυρά οχυρωματικά έργα. Εκείνα της περιόδου της ενετοκρατίας αποτέλεσαν το όριο της πολεοδομικής τους ανάπτυξης μέχρι και το τέλος του 19^{ου} αιώνα. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα παρατηρείται σταδιακή ανάπτυξη εκτός των τειχών γεγονός που οδηγεί στην ανάγκη ολοκληρωμένου σχεδιασμού σύμφωνα με τις νέες εξελίξεις της πολεοδομίας.

³ Rossi A., *Η αρχιτεκτονική της πόλης*, εκδ. University studio press, Θεσσαλονίκη, 1991, σελ. 19

εικ. 1: Άποψη της παλιάς πόλης του Ηρακλείου.

Το Ηράκλειο αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα ελληνικής πόλης με πλούσια στρωματογραφία, συνεχή κατοίκηση από την γεωμετρική περίοδο, με καταβολές από την Νεολιθική και την μινωική εποχή ως επίνειο της Κνωσού. Παράλληλα χαρακτηρίζεται από όλες τις παθογένειες της νεότερης ελληνικής πόλης, με την εκ των υστέρων πολεοδομική οργάνωση ήδη δομημένων αυθαίρετα περιοχών, την έλλειψη ελεύθερων χώρων, την κυκλοφοριακή δυσλειτουργία κ.α.. Οι πολεοδομικές μελέτες που συντάσσονται από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και έπειτα, συχνά δεν εφαρμόζονται ή αδυνατούν να επιλύσουν τα προβλήματα της πόλης. Σαφώς και τα πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα της τότε εποχής επηρέασαν και συνδιαμόρφωσαν την δομή του αστικού χώρου. Η αυθαίρετη δόμηση κυριαρχεί μεταπολεμικά, δημιουργώντας μεγάλες νέες περιοχές κατοικίας χωρίς τις απαραίτητες υποδομές.

Η παρούσα ερευνητική εργασία μελετά τις πολεοδομικές και αστικές επεμβάσεις που έλαβαν χώρα στο ιστορικό κέντρο του Ηρακλείου Κρήτης, εστιάζοντας περισσότερο σε μελέτες από το 1989 έως το 2000 με σκοπό μια ενδελεχή ανάλυση και ουσιαστική αποτίμηση του παραγόμενου χώρου και του αρχιτεκτονικού ύφους της εκάστοτε πρότασης.

Αφού διερευνηθούν οι θεωρίες που αφορούν την διαχείριση των ιστορικών μνημείων και συνόλων καθώς και το θεσμικό πλαίσιο σε διεθνές και εθνικό επίπεδο, γίνεται μια πρώτη τοποθέτηση σχετικά με το ζήτημα των αναπλάσεων των ιστορικών κέντρων.

Έπειτα, μέσω της ιστορικής αναδρομής και της πολεοδομικής εξέλιξης καταλήγουμε στην νεότερη ιστορία, στον 20ο αιώνα, όπου οι πολεοδομικοί προγραμματισμοί που εκκινούν δειλά, έχουν μεγάλο μερίδιο ευθύνης για την πολεοδομική κατάσταση της σύγχρονης πόλης. Μελέτες που δεν εφαρμόστηκαν, που διαστρεβλώθηκαν, που εκπονήθηκαν εκ των υστέρων και άλλα παράδοξα συντελούν στην διαμόρφωση ενός αστικού ιστού με πληθώρα προβλημάτων, σε επίπεδο λειτουργικό, κυκλοφοριακό, ποιότητας χώρου κ.α.. Η γενική μελέτη μεταφορών και κυκλοφορίας του γραφείου Δοξιάδη (1989-1991) και η προκαταρκτική πρόταση ανάπλασης της Παλιάς Πόλης του Ηρακλείου (1996-2002), αποτελούν δυο μελέτες σε πολεοδομική κλίμακα που η καθεμία απ' την οπτική της θέτουν σαφείς όρους για την εξέλιξη του ιστορικού κέντρου. Με αφετηρία λοιπόν την μελέτη Δοξιάδη, αναλύονται μια σειρά από νεότερες επεμβάσεις στην παλιά πόλη του Ηρακλείου (Πολιτιστικό κέντρο, Πλατεία Ελευθερίας, Διαμόρφωση παραλιακού μετώπου της παλιάς πόλης, ανάπλαση της περιοχής Αγίας Τριάδας) με σκοπό την αξιολόγηση του αρχιτεκτονικού τους αποτυπώματος.

0.2 Σκοπός, Μέθοδος, Ερωτήματα

Αντικείμενο της εργασίας, λοιπόν, θα αποτελέσει η πολεοδομική εξέλιξη της πόλης του Ηρακλείου και ιδίως του ιστορικού της κέντρου, μέσω της κατανόησης και διερεύνησης των πολεοδομικών μελετών σε συνδυασμό με το ιστορικό πλαίσιο που εντάσσονται. Επιπλέον, εμβαθύνοντας, γίνεται μελέτη των σημαντικότερων επεμβάσεων στην παλιά πόλη του Ηρακλείου, ώστε να εξαχθούν συμπεράσματα για τον τρόπο που λειτούργησαν οι εν λόγω επεμβάσεις. Στόχος της εργασίας είναι η κατανόηση και η αποτίμηση της επιρροής των επεμβάσεων στο ιστορικό κέντρο, η σημασία κάθε κλίμακας σχεδιασμού και εν γένει οι μηχανισμοί με τους οποίους λειτουργούν.

Έτσι διατυπώνονται ορισμένα ερωτήματα τα οποία δίνουν κατευθύνσεις και σημεία εστίασης για την πορεία της μελέτης:

- Ποια είναι η πολεοδομική σχέση παλιάς και νέας πόλης και τι δυναμική αναπτύσσουν τα ενετικά τείχη στον πολεοδομικό ιστό;
- Σε τι συμβάλει το ιστορικό κέντρο του Ηρακλείου ως προς την ορθότερη πολεοδομική λειτουργία της πόλης;
- Οι νεότερες επεμβάσεις κατορθώνουν να δημιουργήσουν κάποιο είδος δικτύου;
- Υπάρχει καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης μετά τα έργα 20 ετών στην παλιά πόλη;
- Συντονίζονται οι πρακτικές της πολεοδομικής υπηρεσίας με το Γραφείο Παλιάς Πόλης;
- Υπάρχει σήμερα σαφές όραμα για τον ρόλο της πόλης του Ηρακλείου στο μέλλον;

Μεθοδολογικά εργαλεία συλλογής στοιχείων, αποτελούν πέραν των βιβλιογραφικών και διαδικτυακών πηγών, πρωτογενές υλικό των υπηρεσιών του Δήμου Ηρακλείου (Τμήμα Παλιάς Πόλης, Τμήμα Ενετικών Τειχών και Διεύθυνση Πολεοδομίας).

1. ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ. ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΕΛΛΑΔΑ

1.1 Εισαγωγή

Από τα τέλη της δεκαετίας του '80 σε διεθνές επίπεδο μέσω της ευρείας εφαρμογής πρακτικών αναπλάσεων έχει διαφανεί η συχνή διαφοροποίηση με τις πολεοδομικές προσεγγίσεις. Συνήθως οι στόχοι και οι απαιτήσεις τους διαφέρουν. Η πολεοδομία επιδιώκει την λειτουργία του συνόλου της πόλης και έτσι επεμβαίνει αναλόγως σε κάθε στοιχείο ενώ η προστασία ιστορικών κέντρων έχει αντίστροφη προσέγγιση. Οι μεθοδολογικές αυτές αντιθέσεις εμφανίζονται και στο θεσμικό πλαίσιο σε κάθε περίπτωση.

Οι αναπλάσεις των ιστορικών κέντρων, ακολουθώντας τις επιταγές της αειφόρου ανάπτυξης, προς μια ολοκληρωμένη διαχείριση του αστικού χώρου, αποκτούν σημαίνοντα ρόλο. Σε πολλές χώρες της Ευρώπης όπου εφαρμόζονται ευρέως αναπλάσεις ιστορικών κέντρων με σκοπό την ανασυγκρότηση των πόλεων τα αποτελέσματα είναι πολύ ενθαρρυντικά. Επικεντρώνονται στον συμμετοχικό σχεδιασμό, την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, την ενθάρρυνση της πεζής κίνησης, την ανάμειξη χρήσεων και την ένταξη της κατοικίας.⁴ Βέβαια υπάρχουν και περιπτώσεις αναπλάσεων ιστορικών πυρήνων που λανθασμένα ενισχύουν την μονολειτουργικότητα και προσελκύουν τα υψηλά εισοδήματα, καθιστώντας την μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα αμφίβολη.

⁴ Μπόμπολος, Νίκος Δ., «Τα ιστορικά κέντρα των σύγχρονων πόλεων, ως υποδείγματα αειφορίας, πολιτισμού και ανάπτυξης», *ανακοίνωση στο διεθνές επιστημονικό συνέδριο: Πολιτιστικό περιβάλλον και τουρισμός - Ο ρόλος του αρχιτέκτονα*, Καβάλα, 9/2001, σελ. 5

1.2 Θεωρίες προστασίας μνημείων και συνόλων

Μετά τις καταστροφικές συνέπειες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, εμφανίζεται το μεγάλο ζήτημα της ανοικοδόμησης των κατεστραμμένων πόλεων της Ευρώπης. Εκεί θα εμφανιστεί και το πρωτόγνωρο ζήτημα της μέριμνας για τα μνημεία, τα ιστορικά σύνολα και γενικώς όλα εκείνα τα σπουδαία αρχιτεκτονικά έργα που χάθηκαν. Κυρίαρχη άποψη, τότε, είναι η αποκατάσταση της ιστορικής φυσιογνωμίας μεμονωμένων αρχιτεκτονικών έργων καθώς και ευρύτερων τμημάτων πόλεων.⁵ Κατά την διάρκεια της ανοικοδόμησης, οι ιδιαιτερότητες διαφόρων περιπτώσεων απαιτούν συνήθως διαφορετικές λύσεις και έτσι οι ιδέες περί αποκαταστάσεων ωριμάζουν. Νέες θεωρητικές προσεγγίσεις κάνουν την εμφάνισή τους κυρίως στην Ιταλία. Η ιταλική σχολή της «κριτικής αποκατάστασης» και η «θεωρία της συντήρησης» του κριτικού τέχνης Cesare Brandi, αποτελούν τη βάση του «Χάρτη της Βενετίας» του 1964, ο οποίος ορίζει το πλαίσιο αρχών της προστασίας μνημείων και τόπων, σε διεθνές επίπεδο. Ακολουθούν πολλές δράσεις και η ίδρυση διεθνών οργάνων για την προστασία των μνημείων, διεθνοποιώντας περισσότερο το ζήτημα. Το 1972, με την ψήφιση της σύμβασης για την Παγκόσμια Πολιτιστική και Φυσική Κληρονομιά της Unesco, το θέμα πλέον φτάνει σε παγκόσμιο επίπεδο.⁶

⁵ Καραμάνου, Ζ., *Αποκατάσταση επανάχρηση κτιρίων και συνόλων: αναβάθμιση προβληματικών οικιστικών περιοχών*, εκδόσεις Γιαχούδη, Θεσσαλονίκη, 1997, σελ. 13 -16

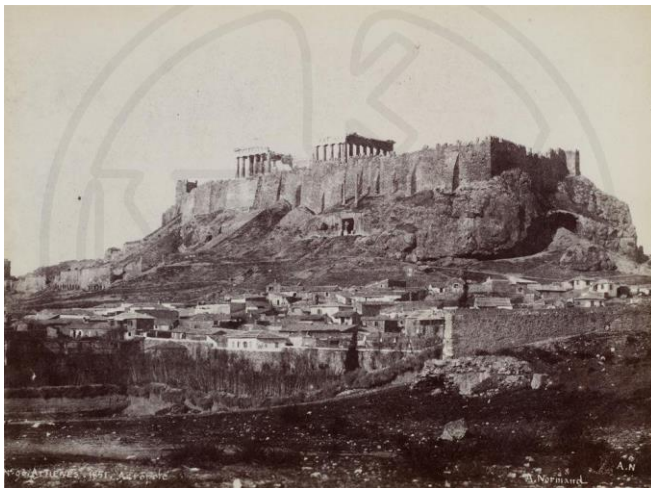
⁶ Μαλλούχου Tufano, Φ., *Προστασία και Διαχείριση Μνημείων*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2016, σελ. 208

εικ. 2: Η Δρέσδη το 1945.

- Χάρτης των Αθηνών 1931
- Καταστατικό της Βενετίας 1964
- Διεθνές Συνέδριο Άμστερνταμ 1975
- Γενική Διάσκεψη της UNESCO 1972 (Συνθήκη Παγκόσμιας Κληρονομιάς)
- Συνθήκη της Γρανάδα 1985
- Συνθήκη της Μάλτας 1992
- Συνθήκη της Φλωρεντίας 2000
- Καθιέρωση Ευρωπαϊκών Ημερών Κληρονομιάς 1984
- Χάρτα της Ουάσιγκτον 1987
- Green Paper for Urban Environment (European Commission 1990)
- Χάρτα για τους Τόπους της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, ICOMOS, 2007
- Αρχές της Βαλέτας για τις Ιστορικές Πόλεις (CIVVIH, Βαλέτα, 2010)

Στην Ελλάδα, από την ίδρυση του κράτους είχε διαπιστωθεί η ανάγκη μέριμνας και προστασίας των αρχαίων και μεταγενέστερων μνημείων. Έτσι θεσπίζονται νομοθετήματα σε αυτή την κατεύθυνση, με πρώτο και πιο σημαντικό τον νόμο «περί αρχαιοτήτων» του 1932. Έθετε όρους για την προστασία αρχαίων μνημείων, χριστιανικών, μεσαιωνικών και παλαιότερων του 1830. Ακολούθησαν πολλά νομοθετήματα, με στόχο την ολοένα και πιο σφαιρική αντιμετώπιση του ζητήματος της προστασίας μνημείων και ιστορικών τόπων.

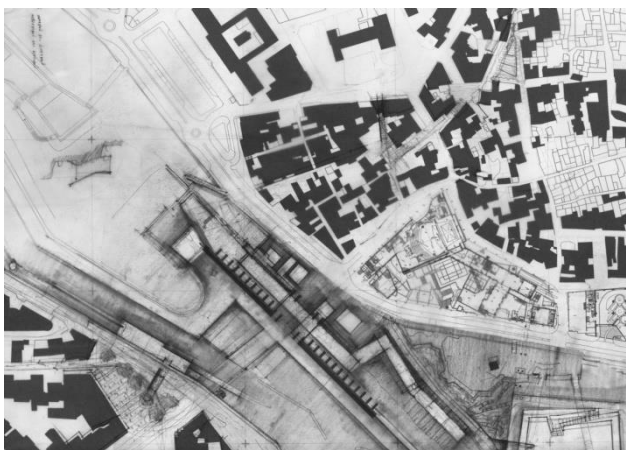

εικ. 3: Η Ακρόπολη των Αθηνών το 1851.

Με τον νόμο 1469/50 «περί προστασίας ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενέστερων του 1830», γίνεται μέριμνα για τα νεότερα μνημεία καθώς και για τόπους ιδιαίτερου φυσικού κάλους. Αφορά όμως κυρίως το μεμονωμένο κτήριο και όχι ιστορικά και παραδοσιακά σύνολα. Ο ΓΟΚ του 1973 εισάγει για πρώτη φορά κανόνες και προδιαγραφές για την προστασία και διατήρηση παραδοσιακών αρχιτεκτονικών συνόλων και κτιρίων. Έπεται ο νόμος 360/1976 «περί χωροταξίας και περιβάλλοντος» και διευρύνει το πλαίσιο προστασίας συνόλων, καλύπτοντας τόσο το φυσικό όσο και το πολιτιστικό περιβάλλον. Το διάταγμα 19/10/1978 αφορά 400 οικισμούς που χαρακτηρίζονται ως παραδοσιακοί, και όπου καθορίζονται ειδικοί όροι και περιορισμοί δόμησης με έλεγχο από αρχιτεκτονικές επιτροπές. Ακολουθούν νομοθετήματα όπως ο νόμος 1126 & 1127/1981 για την Παγκόσμια Πολιτιστική Κληρονομιά που αποτελεί ενσωμάτωση των διεθνών συμβάσεων στην Ελληνική νομοθεσία. Ο οικιστικός νόμος 1337/83 που προβλέπει την εκπόνηση ειδικών μελετών για την δόμηση σε παραδοσιακά σύνολα και ζώνες προστασίας ενώ ο νέος ΓΟΚ δίνει την δυνατότητα χαρακτηρισμού οικισμών ή τμημάτων τους ως παραδοσιακούς και κτηρίων ως διατηρητέα. Το 1986 ψηφίζεται ο νόμος 1650/86 (ΦΕΚ - 160 Α') «Για την προστασία του περιβάλλοντος» σκοπός του οποίου είναι η θέσπιση κανόνων και η καθιέρωση κριτηρίων και μηχανισμών προστασίας. Επίσης το Π.Δ. της 28/4/88 «περί διατήρησης, επισκευής και αποκατάστασης αρχιτεκτονικών και στατικών στοιχείων διατηρητέων κτιρίων» εξειδικεύει περισσότερο τις διαδικασίες επέμβασης σε μνημεία. Με τον νόμο 2508/97, «Βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη των πόλεων και των οικισμών της χώρας και άλλες διατάξεις», η προστασία του περιβάλλοντος εντάσσεται στον αναπτυξιακό σχεδιασμό. Τέλος, σε επίπεδο χωροταξίας, ο νόμος 2742/1999: «Χωροταξικός σχεδιασμός και αειφόρος ανάπτυξη και άλλες διατάξεις» θεσπίζει αρχές σχεδιασμού με γνώμονα την αειφόρο ανάπτυξη.

1.3 Ιστορικά κέντρα πόλεων

Ο χαρακτηρισμός μιας πόλης ως ιστορική δεν αφορά απαραίτητα την σύνδεσή της με σημαντικά ιστορικά γεγονότα. Εκφράζει την συνθήκη της απόδοσης στον χώρο των ιστορικών μαρτυριών της ανθρώπινης παρουσίας. Οι Ιστορικές πόλεις εμπεριέχουν μαρτυρίες και κατάλοιπα του δομημένου περιβάλλοντος του παρελθόντος, κτίσματα και σύνολα που στέκουν και κατοικούνται αιώνες, παραδόσεις και κοινωνικά πρότυπα που μεταφέρονται και εξελίσσονται από τις επόμενες γενιές. Από μια μορφολογική οπτική, η έκφραση της αρχιτεκτονικής στην πόλη επιβεβαιώνει την ταυτότητα του τόπου σε κάθε εποχή. Οι νεότερες εκφράσεις εντάσσονται στην κυρίαρχη έκφραση αναδεικνύοντας την. Μεταπολεμικά, η ανάγκη για άμεση αποκατάσταση των καταστροφών επέβαλε την ευρεία εφαρμογή των αρχών του Μοντέρνου με αποτέλεσμα να καταστραφούν σημαντικά ιστορικά πολεοδομικά σύνολα.⁷ Τα ιστορικά κέντρα των ευρωπαϊκών πόλεων με την μακρά ιστορία και την συνεχή κατοίκηση στον ίδιο πυρήνα της πόλης, ο οποίος αναπτύσσεται και διευρύνεται, αποτέλεσαν αντικείμενο προβληματισμού απ' τα μέσα του 20^{ου} αιώνα ως προς την διαχείριση και τους τρόπους παρέμβασης σε αρχιτεκτονικό και πολεοδομικό επίπεδο. Μπορούν να ενταχθούν σε κατηγορίες βάσει της δομής, της θέσης και του χαρακτήρα τους. Ανεξάρτητα σύνολα εκτός ενεργών οικισμών, ιστορικοί αγροτικοί οικισμοί, ιστορικές πόλεις μέτριας δυναμικότητας και τέλος ιστορικά σύνολα που ανήκουν σε μεγάλες πόλεις και μητροπόλεις.

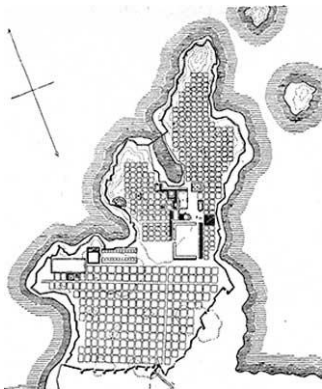

εικ. 4: Διαβαθμίσεις κλιμάκων στην παλιά πόλη του Ηρακλείου.

⁷ Sitte, Camillo, *Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές*, εκδ. ΕΜΠ, Αθήνα, 1992, σελ. 8

1.4 Ελληνική πόλη

Η εξέλιξη των ελληνικών αστικών κέντρων και οικισμών τοποθετείται σε δύο σημαντικές περιόδους, στο παλαιό παρελθόν από τον 7^ο π. Χ. αιώνα έως τη ρωμαϊκή εποχή και το άμεσο παρελθόν έως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα.⁸ Η πρώτη περίοδος χαρακτηρίζεται από υψηλού επιπέδου πολιτισμό που αντικατοπτρίζεται στις αρχαίες ελληνικές πόλεις. Κύριο δομικό εργαλείο αποτελεί το Ιπποδάμειο σύστημα το οποίο βασίζεται σε ορθογώνιες χαράξεις και την επανάληψη όμοιων στοιχείων (οικοδομικών τετραγώνων). Οι υπηρεσίες εντάσσονται σε διάφορες θέσεις συνδεόμενες με μη συμμετρικές πορείες. Επίσης με την προσαρμογή στο ανάγλυφο και το κλίμα κάθε τόπου επιτυγχάνεται η διαμόρφωση διαφορετικού χαρακτήρα σε κάθε πόλη. Η δεύτερη περίοδος αφορά τους παραδοσιακούς οικισμούς κατά την βυζαντινή εποχή και έπειτα. Οι διαφορετικές πολιτικές συνθήκες και ιδίως η περίοδος της οθωμανικής κυριαρχίας διαμορφώνουν μικρές πόλεις στον ελλαδικό χώρο όπου κυριαρχεί η οργανική διάρθρωση με προσαρμογή στο ανάγλυφο και τα φυσικά εμπόδια. Η κατοίκηση οργανώνεται σε ανομοιόμορφα οικοδομικά σύνολα ενώ οι ελεύθεροι χώροι είναι ελάχιστοι συνήθως μπροστά από κάποιον ναό. Εκείνοι οι οικισμοί αποτελούν την πρόσφατη παράδοση όπου στηρίχθηκε η νεότερη Ελλάδα. Στη σύγχρονη εποχή η οικονομία αναδιοργανώνεται και αποδυνάμωση του πρωτογενή τομέα οδηγεί όλο και μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού στα αστικά κέντρα.⁹

εικ. 5: Η αρχαία Μίλητος.

⁸ Συλλογικό, επίμ. Αίσωπος, Γιάννης, *Σύγχρονη ελληνική πόλη*, εκδ. δομές, Αθήνα, 2018, σελ. 76

⁹ Φιλιππίδης Δ., *Για την Ελληνική πόλη, μεταπολεμική πορεία και μελλοντικές προοπτικές*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1990, σελ. 131 -141

Μεταπολεμικά, η Ελλάδα, μετά και τα “τραύματα” του εμφυλίου, έχοντας κατασπαταλήσει την οικονομική βοήθεια του σχεδίου Μάρσαλ αναζητά τρόπους ανασυγκρότησης. Μέσα από διαφορές κοινωνικοπολιτικές ζυμώσεις απορρίπτεται η βαριά εκβιομηχάνιση ως βασικός πυλώνας ανάπτυξης και αποκτά κυρίαρχο ρόλο στην ανάπτυξη της χώρας ο κλάδος της οικοδόμησης. Έτσι με γνώμονα την κατά το δυνατό μεγαλύτερη εκμετάλλευση των οικοπέδων που βρίσκονται εντός του σχεδίου της πόλης και την αυθαίρετη δόμηση εκτός σχεδίου προχωρά η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων. Η επέκταση του αστικού χώρου μέσα από αυτές τις συνθήκες ευνοεί τη αξιοποίηση της μικρής ιδιοκτησίας, αυξάνει τον αριθμό των κοινωνικών ομάδων που επωφελούνται και μειώνει την κοινωνική διαίρεση. Ωστόσο δημιουργεί την πεποίθηση ότι κάθε τμήμα της πόλης ή της χώρας αποτελεί εν δυνάμει οικόπεδο. Όσον αφορά τους νόμους για τον έλεγχο της οικοδομικής δραστηριότητας ακολουθούν τις αντιλήψεις περί “καλής πόλης”, απόρροια της πολεοδομικής θεωρίας της περιόδου.¹⁰ Η ελληνική πόλη βασίζει την επέκταση του δομημένου χώρου, σε μία συνεχή επανάληψη μιας μονάδας, της πολυκατοικίας, χωρίς ιδιαίτερο προγραμματισμό και οργάνωση. Η πολυκατοικία αποτελεί εν τέλει ένα σύστημα που μπορεί να υποδεχθεί πέραν της κατοικίας και χρήσεις όπως, γραφεία, διοικητικές λειτουργίες, εστιατόρια, εμπόριο, εργαστήρια κ.α.. Οι μικρομεσαίοι κατασκευαστές μέσω της διαδικασίας της αντιπαροχής πρωταγωνιστούν σε αυτήν την ραγδαία οικοδόμηση και αστικοποίηση. Η σημερινή εικόνα των ελληνικών πόλεων απορρέει από τις αντεγκλήσεις που υπάρχουν ανάμεσα στον προωθούμενο σχεδιασμό και τις αντιλήψεις της κοινωνίας που απευθύνεται. Η διαμόρφωση του δομημένου περιβάλλοντος και των πόλεων, αντικατοπτρίζουν την κοινωνία και τον πολιτισμό που τα δημιουργήσε. Εκφράζει τις αξίες και τις αντιλήψεις που κυριαρχούν στην εκάστοτε περίοδο.¹¹

¹⁰ Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2^ο συνέδριο εταιρίας ιστορίας της πόλης και της πολεοδομίας, Η πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949 έως το 1974, πρακτικά, έκδοση Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος, 2000, σελ. 34 – 35

¹¹ Συλλογικό, επίμ. Αίσωπος, Γιάννης, ο.π., σελ. 77

Στα τέλη του 20^{ου} αιώνα στην Ελλάδα έχουμε αρκετές περιπτώσεις επιτυχών αναπλάσεων ιστορικών κέντρων με σημαντικότερες την ανάπλαση της Πλάκας και του ιστορικού κέντρου της Αθήνας καθώς και την ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων του κέντρου. Στην περιφέρεια έχουμε αντίστοιχα επιτυχή παραδείγματα όπως την ανάδειξη της παλιάς πόλης της Ρόδου, του Ρεθύμνου και των Χανίων.

Στις πόλεις της Κρήτης παρατηρούνται κοινές πορείες όσον αφορά τη μέριμνα για τα ιστορικά κέντρα. Το Ρέθυμνο και τα Χανιά προπορεύονται σε σχέση με το Ηράκλειο στην σύνταξη μελετών προστασίας και ανάδειξης των ιστορικών κέντρων.

Η παλιά πόλη του Ρεθύμνου το 1967 ανακηρύχτηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο και συντάσσεται το “ρυθμιστικό σχέδιο πόλεως του Ρεθύμνου”. Το 1973 συντάσσεται η “μελέτη προστασίας και οργάνωσης της παλιάς πόλης του Ρεθύμνου” των Ν. Μουτσόπουλου και Δ. Ζέρβα. Η μελέτη συνιστά την βαθύτερη ιστορική, πολεοδομική και αρχιτεκτονική διερεύνηση της παλιάς πόλης. Το 1978 η παλιά πόλη του Ρεθύμνου ανακηρύχτηκε ως παραδοσιακός οικισμός. Το 1984 θεσμοθετείται το ΓΠΣ του Ρεθύμνου στο οποίο καταγράφεται η υπάρχουσα πολεοδομική και αρχιτεκτονική φυσιογνωμία της πόλης. Τέλος το 2000 αναθεωρείται το ΓΠΣ επεκτείνοντας το σχέδιο πόλης και καθορίζοντας αυστηρούς όρους για την προστασία της παλιάς πόλης.

Αντίστοιχα το 1977 συντάσσεται η “γενική μελέτη προστασίας και ανάδειξης της παλιάς πόλης των Χανίων” των Α. Καλλιγά και Α. Ρωμανού. Η μελέτη συνιστά την πληρέστερη και ορθότερη προσέγγιση στο ζήτημα της προστασίας και ανάδειξης της παλιάς πόλης. Στο ΓΠΣ της πόλης των Χανίων το 1988 υπάρχει ιδιαίτερο κεφάλαιο που αφορά την παλιά πόλη. Το 1994 επικαιροποιείται η μελέτη της παλιάς πόλης όμως δεν θεσμοθετείται. Ωστόσο αποτελεί την βάση για όλες τις επόμενες μελέτες που αφορούν την παλιά πόλη και δίνει τις κύριες κατευθύνσεις. Το 1995 υπογράφεται προγραμματική σύμβαση για την παλιά πόλη των Χανίων η οποία καθορίζει ένα μακροχρόνιο ολοκληρωμένο πρόγραμμα. Επίσης την ίδια χρονιά δημιουργείται το γραφείο παλιάς πόλης από το οποίο αξιοποιείται η επικαιροποιημένη μελέτη της παλιάς πόλης.¹²

¹² Μανωλικάκη, Ε., *Ανάπλαση και βιώσιμη ανάπτυξη ιστορικών κέντρων πόλεων. Η περίπτωση των Χανίων*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας – Πολυτεχνική σχολή, Βόλος, 2008, σελ. 48 -50

2. Η ΠΟΛΗ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

2.1 Εισαγωγή

Η πρώτη ανθρώπινη παρουσία στην Κρήτη τοποθετείται στα προϊστορικά χρόνια, με τα πρώτα ίχνη κατοίκησης να χρονολογούνται στην εποχή του λίθου οπότε και μπορούμε να έχουμε ως ένα βαθμό επαρκή στοιχεία για την προϊστορική εκείνη δράση των ανθρώπων της εποχής. Επομένως, γίνεται κατανοητή, εκ πρώτης, η σημασία της συγκεκριμένης γεωγραφικής θέσης για την φιλοξενία ζωής, την ανάπτυξης των κοινωνιών και το πρόσφορο έδαφος που διαμορφώνεται για την δημιουργία πολιτισμού. Ο συγκεκριμένος χώρος κατά την πάροδο των αιώνων αναπτύσσεται κοινωνικά, οικονομικά και πνευματικά, γίνεται πεδίο σφοδρών συγκρούσεων και διαδοχικών εναλλαγών επικυριαρχίας.

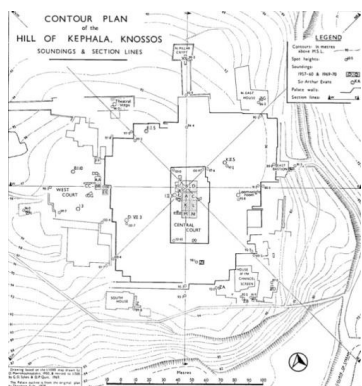

εικ. 6: Εικόνα από την Η ανασκαφή της Κνωσού το 1910.

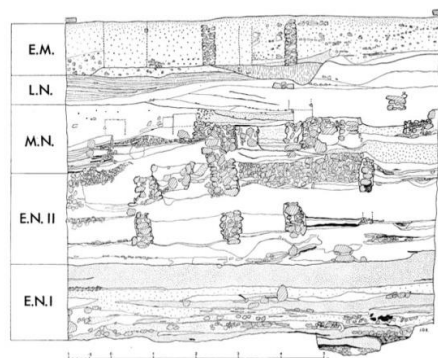
2.2 Ιστορία της πόλης

Νεολιθική περίοδος

Με σκοπό να κατανοήσουμε τον τρόπο που αναπτύχθηκε και απέκτησε σημαίνοντα ρόλο στην περιοχή το αστικό κέντρο του Ηρακλείου, θα πρέπει να μελετήσουμε μια ευρεία περιοχή από την Κνωσό έως τα βόρεια παράλια. Τα πρώτα δείγματα κατοίκησης, της Νεολιθικής περιόδου, χρονολογούνται στα τέλη της 7^{ης} π. Χ. χιλιετίας και εντοπίζονται στις περιοχές των μεταγενέστερων σημαντικών ανακτορικών συγκροτημάτων του Μινωικού πολιτισμού. Η θέση της Κνωσού προσδιορίζεται ως η πρώτη περιοχή της Κρήτης που κατοικήθηκε από τις νεολιθικές ομάδες. Επίσης, έχουμε σπουδαία ευρήματα στην περιοχή του Κατσαμπά και του Πόρου, όπου θα αναπτυχθεί μεταγενέστερα το σημαντικότερο επίνειο της Κνωσού. Η επικοινωνία γινόταν κυρίως μέσω του ποταμού Καίρατου, με πηγές στο όρος Γιούχτα, που έδινε ζωή σε όλη την περιοχή που διέτρεχε. Από μελέτες και ανασκαφές διαπιστώνεται ότι οι οικισμοί της νεολιθικής περιόδου είχαν σημαντική ανάπτυξη και διαδραμάτιζαν σπουδαίο ρόλο στην περιοχή. Στην κοιλάδα του Καίρατου οι άνθρωποι ασχολούνταν κυρίως με την κτηνοτροφία και την γεωργία. Η παρουσία του νερού σε αφθονία, το μεσογειακό κλίμα και η πλούσια βλάστηση του τόπου καθιστούν προφανή την εκμετάλλευση της γης. Από την μελέτη της στρωματογραφίας στο ανάκτορο της Κνωσού αποδεικνύεται η συνεχής κατοίκηση καθώς και η σταδιακή εξάπλωση και εξέλιξη της οικιστικής περιοχής έως και τα τέλη της 3^{ης} π. Χ. χιλιετίας οπότε και ξεκινούν οι ανακτορικές περιόδους.¹³

εικ. 8: Μελέτες στο ανάκτορο της Κνωσού.

εικ. 7: Τομές σε περιοχές της κεντρικής αυλής.

¹³ Μπρεδάκη Μ., Βασιλάκης Α. Whitelaw T, Πρόγραμμα επιφανειακής έρευνας περιοχής Κνωσού (2005 – 2007), προκαταρκτική έκθεση, σελ. 294 -297

Μινωική περίοδος

Κατά την Παλαιοανακτορική περίοδο (1900 – 1700 π. Χ.) ανεγείρονται τα πρώτα γνωστά ανακτορικά συγκροτήματα στην Κνωσό, την Φαιστό, τα Μάλια, την Ζάκρο κ.α.. Γύρω στα 1900 π. Χ. το πρώτο ανάκτορο της Κνωσού κατασκευάζεται επάνω στον πρότερο νεολιθικό οικισμό. Από ανασκαφές που αφορούν αυτή την περίοδο επιβεβαιώνεται ότι η πόλη επεκτάθηκε αρκετά ξεπερνώντας το όριο του λόφου της Κεφάλας καταλαμβάνοντας έκταση περίπου 250 στρεμμάτων. Τα περισσότερα, καταστρέφονται γύρω στα 1700 π. Χ.. Στην Νεοανακτορική περίοδο αρχίζουν να ανοικοδομούνται τα ανάκτορα και ο Μινωικός πολιτισμός θα παρουσιάσει μεγάλη άνθιση. Η πόλη της Κνωσού είχε επικοινωνία με την θάλασσα μέσω του Καίρατου ποταμού ο οποίος εκβάλει 4 χιλιόμετρα ανατολικά του λόφου όπου θα δημιουργηθεί μεταγενέστερα ο οικισμός του Ηρακλείου. Στην δυτική όχθη των εκβολών του Καίρατου, στην θέση του παράκτιου οικισμού της Νεολιθικής εποχής, αναπτύχθηκε πολύ σημαντικός λιμενικός οικισμός, ως κύριο επίνειο της Κνωσού, ο οποίος γνώρισε μεγάλη ακμή κατά την Νεοανακτορική περίοδο. Η περιοχή όπου εκτεινόταν είναι η παραλιακή ζώνη στο σημερινό λιμάνι του Ηρακλείου με όριο προς το νότο περίπου 400 μέτρα από την ακτογραμμή και μια διεύρυνση στο ανατολικό τμήμα ακολουθώντας την δυτική όχθη του ποταμού. Η έκταση του οικισμού ήταν περίπου 350 στρέμματα, μια ευρεία περιοχή όπου περιελάμβανε επίσης, εργαστήρια, λιμενικές εγκαταστάσεις και νεκροταφεία. Από ευρήματα σε όλο το μήκος της κοιλάδας του ποταμού φαίνεται ότι ο οικισμός ενοποιούνταν με την Κνωσό.¹⁴

¹⁴ Βουρλιώτης, Δ., *Ηράκλειο Κρήτης. Αποτέλεσμα πολεοδομικής παρέμβασης ή πολεοδομικής απραξίας;*, ΕΜΠ, διατμηματικό πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών – αρχιτεκτονική-σχεδιασμός του χώρου, πολεοδομία χωροταξία, Αθήνα, 2017, σελ. 10 -13

εικ. 9: Ο λιμενικός οικισμός της μινωικής περιόδου στον Κατσαμπά.

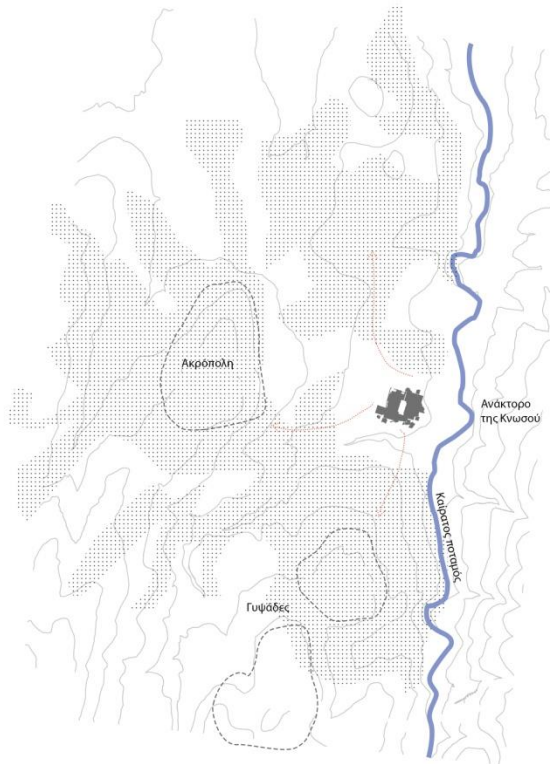
Η οικονομία της περιοχής μετά και την εισαγωγή του χαλκού, βασίζονταν κατά κύριο λόγο στο διαμετακομιστικό εμπόριο και έτσι η Κνωσός και το επίνειό της αποκτούν ρόλο σημαντικού σταθμού για την περιοχή της Μεσογείου. Η γεωργική οικονομία σε συνδυασμό με την τεχνολογική εξειδίκευση, που επιφέρει η εισαγωγή των μετάλλων κατά την εποχή του χαλκού, οδηγούν σε μεγάλη πολιτιστική και οικονομική άνθιση στις αρχές της 2^{ης} π. Χ. χιλιετίας. Η Κνωσός διαχέεται περιμετρικά του παλατιού με αγροτικές κατοικίες, ιερά και νεκροταφεία σε μια ευρεία περιοχή έκτασης περίπου 750 στρεμμάτων.

εικ. 10: Άποψη της Κνωσού.

εικ. 11: Η αίθουσα του θρόνου.

εικ. 12: Η έκταση της Κνωσού κατά τη μινωική περίοδο.

Από το 1450 π. Χ. και έπειτα, κατά την Μετανακτορική περίοδο, η Κνωσός σταδιακά χάνει τον αστικό χαρακτήρα της. Μετά από την κατάκτηση της Κρήτης από τους Μυκηναίους η πόλη θα περιοριστεί σε μέγεθος όμως θα εξακολουθήσει να κατοικείται, κάτι που επιβεβαιώνεται από την επιφανειακή αρχαιολογική έρευνα στην Ακρόπολη στα δυτικά και στους Κάτω Γυψάδες στα νότια του ανακτόρου. Στις περιοχές αυτές διαπιστώνεται η εναλλαγή των χώρων ταφής με την κατοίκηση. Η καταστροφή του λιμενικού οικισμού θεωρείται πως επέρχεται παράλληλα με την οριστική καταστροφή του τελευταίου ανακτόρου της Κνωσού μεταξύ 1320 και 1250 π. Χ..

Γεωμετρική – Ρωμαϊκή περίοδος

Μετά την σταδιακή παρακμή του Μινωικού πολιτισμού, δημιουργείται νέος οικισμός τέσσερα χιλιόμετρα δυτικότερα, επάνω σε έναν χαμηλό λόφο όπου αναπτύχθηκε ο πυρήνας της πόλης του Ηρακλείου. Πιθανόν υπό τον φόβο επιδρομών οι κάτοικοι του λιμενικού οικισμού και των κοντινών περιοχών κρίνουν απαραίτητο να αναζητήσουν έναν ασφαλή χώρο μετεγκατάστασης. Τα χαρακτηριστικά του νέου τόπου είναι η υψηλότερη θέση, για καλύτερη εποπτεία της περιοχής και προστασία από τους φυσικούς κινδύνους, το

βραχώδες έδαφος με ήπια κλίση καθώς και τα άφθονα υπόγεια ύδατα. Όσον αφορά την ακτή αποτελούνταν από υφάλους και είχε τέτοιους σχηματισμούς που παρείχαν προστασία του όρμου ενώ αποτέλεσαν τη βάση για την κατασκευή μόλου. Εκεί θα δημιουργηθεί πολύ αργότερα το θαλάσσιο φρούριο των Ενετών (Rocca a mare). Η πιο πιθανή θέση του οικισμού είναι η περιοχή μεταξύ των σημερινών οδών Δαιδάλου και Επιμενίδου.¹⁵

εικ. 13: Η έκταση του οικισμού της γεωμετρικής περιόδου.

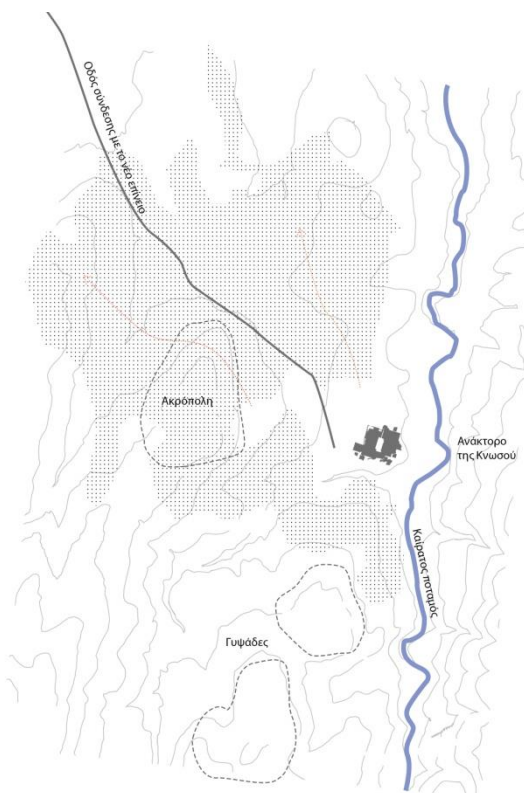
Κατά την Κλασική περίοδο η Κνωσός επεκτείνεται προς τα βόρεια του ανακτορικού συγκροτήματος ενώ κατά την Ελληνιστική περίοδο μετατρέπεται σε μία πόλη - κράτος

¹⁵ Τζομπανάκη, Χ., *Χάνδακας, η πόλη και τα τείχη*, εκδ. Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 1996, σελ. 7

ενταγμένη στο νέο διοικητικό σχήμα και συμμετείχε στο “Κοινό των Κρητών”. Περί το 67 π. Χ. η Κρήτη περιέρχεται στην κυριαρχία των Ρωμαίων και η Κνωσός αποτελεί Ρωμαϊκή αποικία που θα την ονομάσουν “Colonia Julia Nobilis Cnossus”. Η πρωτεύουσα του νησιού μεταφέρεται στην Γόρτυνα στα νότια του νομού Ηρακλείου. Η Κνωσός δεν παύει βέβαια να ακμάζει και να αποτελεί σημαντικό εμπορικό κέντρο. Έως τον 4^ο μ. Χ. αιώνα επεκτείνεται προς τα βόρεια ενώ ευρήματα από ανασκαφές φανερώνουν μια ανάπτυξη κατά μήκος της σημερινής λεωφόρου Κνωσού που οδηγούσε στον νέο επίνειο της πόλης.

εικ. 14: Επιτύμβια στήλη νεαρού κυνηγού.

εικ. 15: Η έκταση της Κνωσού από τη Μυκηναϊκή έως τη Ρωμαϊκή περίοδο.

Κατά τον 1^ο μ. Χ. αιώνα ο οικισμός έχει εξελιχθεί σε μια μικρή πόλη η οποία σε ιστορικές πηγές αναφέρεται με το όνομα Ηράκλειον. Συνδέεται με την Κνωσό με μια οδό με

κατεύθυνση νοτιοανατολική η οποία ξεκινούσε από σημερινή οδό 25^{ης} Αυγούστου και συνέχιζε επί της σημερινής λεωφόρου Κνωσού. Ρωμαϊκοί τάφοι και άλλα ευρήματα σε ανασκαφές επί της οδού 25^{ης} Αυγούστου αποδεικνύουν ότι ο όρμος όπου αργότερα θα δημιουργηθεί το ενετικό λιμάνι υπήρξε το νεότερο επίνειο της Κνωσού κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο.¹⁶ Η πόλη συνεχίζει να κατοικείται και να εξελίσσεται έως και το τέλος της περιόδου.¹⁶

εικ. 16: Η έπαυλη Διονύσου στην Κνωσό.

εικ. 17: Ρωμαϊκή έπαυλη στον χώρο επέκτασης του Αρχαιολογικού μουσείου Ηράκλειου.

¹⁶ Ιωαννίδου – Καρέτσου, Α., *Ηράκλειο. Η άγνωστη ιστορία της αρχαίας πόλης*, εκδ. Νέα Κρήτη, Ηράκλειο, 2008, σελ. 21 - 25

2.3 Πολεοδομική εξέλιξη

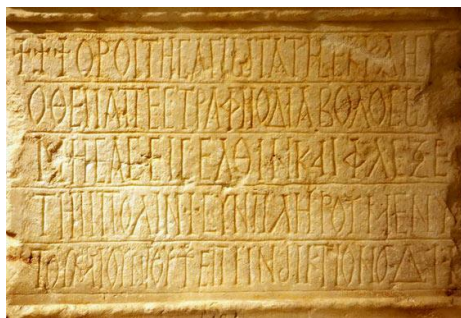
2.3.1 Α' Βυζαντινή – Β' Βυζαντινή περίοδος

Α' Βυζαντινή περίοδος

Στα τέλη του 4^{ου} αιώνα, μετά την διαμάχη ανατολικής και δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας για την επικράτηση στον ελλαδικό χώρο, η Κρήτη προσαρτάται στο ανατολικό τμήμα και υπάγεται διοικητικά στην Κωνσταντινούπολη. Πληροφορίες από περιηγητές της εποχής φανερώνουν μια σχετικά ήρεμη και ειρηνική ζωή μακριά από το επίκεντρο των εξελίξεων, έως και τα μέσα του 7^{ου} αιώνα. Διοικητικά, σχεδόν σε όλη αυτή την περίοδο παραμένει στο ίδιο καθεστώς, ωστόσο στις αρχές 6^{ου} αιώνα αναφέρεται ως αυτοτελής επαρχία της Αυτοκρατορίας με πρωτεύουσα τη Γόρτυνα. Εκείνη την περίοδο η Κρήτη ήταν μια από τις πιο εύφορες περιοχές της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Οι κάτοικοι ασχολούνται με πλήθος παραγωγικών δραστηριοτήτων από την γεωργία, την κτηνοτροφία και την μελισσοκομία έως την εξόρυξη μεταλλευμάτων και πετρωμάτων από διάφορες περιοχές του νησιού. Επίσης καταπιάνονται με την επεξεργασία ξυλείας, την κεραμική, την υαλουργία κ.α.. Ωστόσο ενώ υπάρχει αυτή η έντονη δραστηριοποίηση σε παραγωγικούς τομείς, δεν υπάρχει αντίστοιχη ανάπτυξη του εμπορίου.

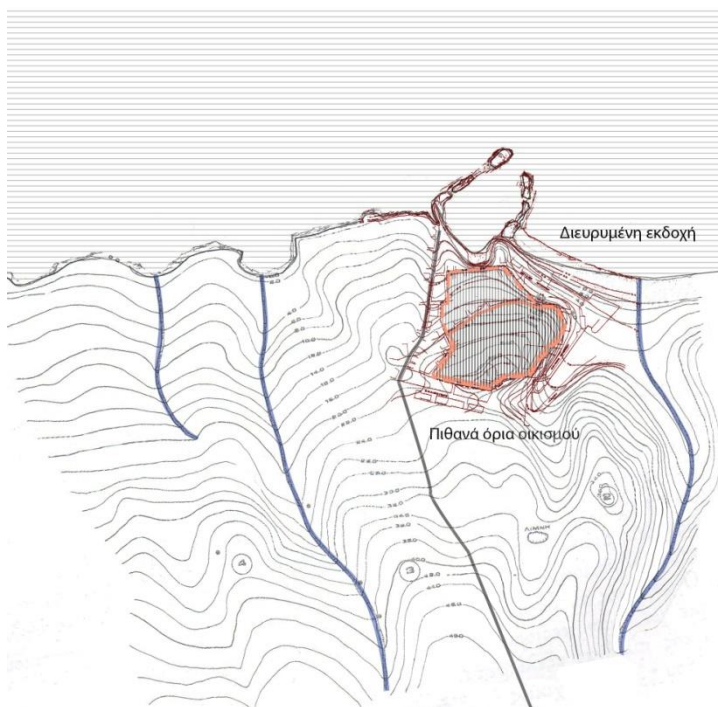

εικ. 19: Ησιόδειο άροτρο από τα "Κυνηγικά"
(Οππιανός, Βενετία, Μαρκεζινή Βιβλιοθήκη)

εικ. 18: Επιγραφή από μαρμαρίνη στήλη που αναφέρεται σε απόκρουση επιδρομής, 7ος - 8ος αιώνας, Ιστορικό Μουσείο Κρήτης.

Στα πρώτα Βυζαντινά χρόνια (330 μ. Χ. – 830 μ. Χ.) η πόλη συγκροτείται, αναπτύσσει αστική ζωή και αποκτά τείχη για προστασία. Είναι η πρώτη στιγμή στην ιστορία της πόλης που υπάρχει σαφής οριοθέτηση του αστικού ιστού με κάποιο οχυρό περίβολο, στοιχείο που από εδώ και έπειτα θα χαρακτηρίζει έντονα την πόλη. Το Κάστρο, όπως αναφέρεται εκείνη την περίοδο, δεν έχει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην ευρύτερη περιοχή ενώ μέχρι και την κατάκτησή του από τους Άραβες δεν θα παρουσιάσει μεγάλη άνθιση. Καταλαμβάνει μια έκταση περίπου 80 - 100 στρέμματα στην περιοχή που οριοθετείται από τις σημερινές οδούς Δαιδάλου, Περδικάρη, Μεραμβέλου, Αγίου Τίτου, Μαλικούτη και Δουκός Μποφόρ. Σε μία δεύτερη πιθανή εκδοχή ίσως ο οικισμός να εκτείνονταν νοτιότερα της οδού Αγίου Τίτου έως την οδό Επιμενίδου.¹⁷

εικ. 20: Η έκταση της πόλης την Α' Βυζαντινή περίοδο.

¹⁷ Τζομπανάκη, Χ., ο.π., σελ. 13 -16

Αραβοκρατία

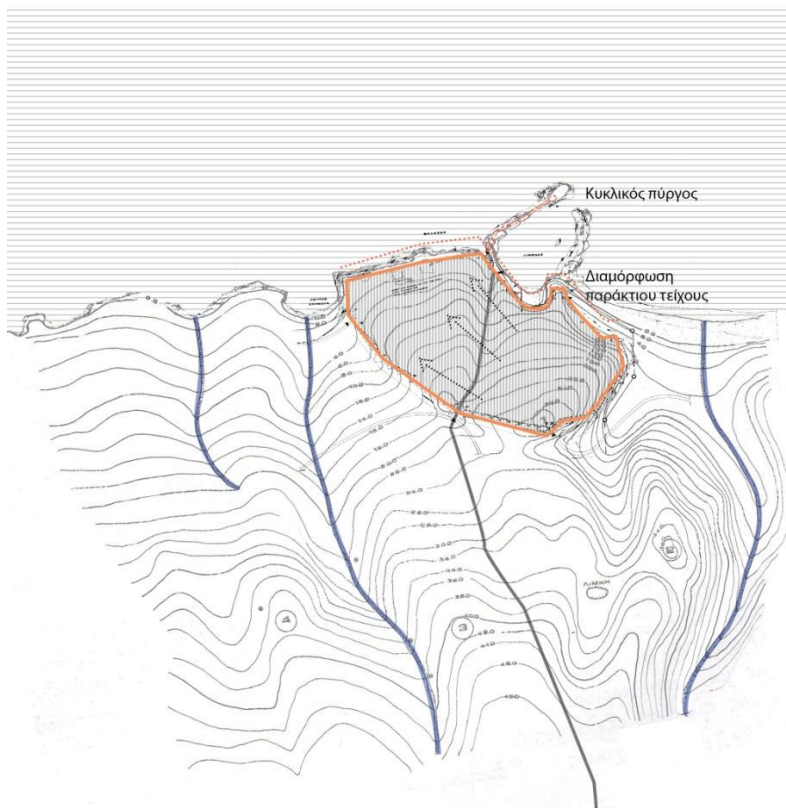
Με την κατάκτηση της Κρήτης από τους Άραβες (830 μ. Χ.) το Βυζαντινό Κάστρο γίνεται πρωτεύουσα του νησιού, προσδίδοντάς του ιδιαίτερο βάρος. Η πόλη επεκτείνεται προς τα δυτικά, κατασκευάζεται ισχυρό φρούριο περιμετρικά και οργανώνεται το λιμάνι ως φυσικό επακόλουθο της ναυτικής παράδοσης των Αράβων.¹⁸ Από εκεί θα εκτελέσουν πλήθος άγριων επιδρομών προς όλο το Αιγαίο. Ο Χάνδακας (*Rabdh el Khandaq*), όνομα που απορρέει από τις βαθιές τάφρους των τειχών, εισέρχεται σε μια περίοδο ακμής και πολεοδομικής ανάπτυξης. Η πόλη έχει ως νοτιοδυτικό όριο την σημερινή οδό Χάνδακος. Αντιθέτως, η πόλη της Κνωσού μετά από μια διαδοχική συρρίκνωση ο πληθυσμός της είναι διασπασμένος σε μικρές οικιστικές ενότητες χωρίς συνοχή ώσπου να εγκαταλειφτεί στα τέλη του 9^{ου} αιώνα.

εικ. 21: Αραβοβυζαντινή σύγκρουση, 11ος-12ος αιώνας
(Ι. Σκυλίτζης, Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη Ισπανίας)

¹⁸ Σπανάκης, Σ., *Το Ηράκλειο στο πέρασμα των αιώνων*, έκδοση Δήμου Ηρακλείου, Ηράκλειο, 1990

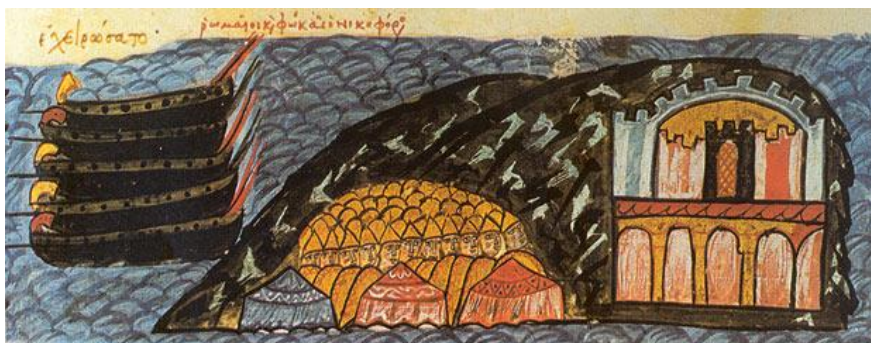
Ο Χάνδακας θα φτάσει πιο κοντά στην θάλασσα όμως η σχέση με αυτήν θα είναι σαφώς αποκομμένη και οριοθετημένη με παράκτιο τείχος. Γενικότερα, η ζωή των κατοίκων περικλείεται σε μεγάλο βαθμό εντός των τειχών αφού η περιοχή έξω από την οχύρωση συνδέεται περισσότερο με μάχες και προετοιμασίες επιδρομών. Σίγουρα αυτή η περίοδος θέτει τις βάσεις για την σχέση της πόλης με την θάλασσα που δεν θα ανατραπεί στις επόμενες περιόδους. Όλη η οικονομική και εμπορική δραστηριότητα γίνεται πάνω στον κύριο άξονα που συνέδεε την ενδοχώρα με το λιμάνι, την σημερινή οδό 25^{ης} Αυγούστου. Εκεί τοποθετούνται όλες οι εμπορικές - διοικητικές λειτουργίες και οι κατοικίες των αξιωματικών. Το εμπόριο και το παζάρι γίνονται έξω από την νότια πύλη στην αρχή της οδού, σημείο που ακόμα και σήμερα αποτελεί κεντρικό σημείο της πόλης όπου εντάσσονται διοικητικές, εμπορικές κ.α. λειτουργίες.

εικ. 22: Η έκταση της πόλης κατά την Αραβοκρατία.

Β' Βυζαντινή περίοδος

Το 961 μ. Χ. οι Βυζαντινοί με στρατηγό τον Νικηφόρο Φωκά ανακαταλαμβάνουν την Κρήτη. Σε μια προσπάθεια να προστατεύσει την πόλη από μελλοντικές πειρατικές επιδρομές ο Φωκάς «επανιδρύει» την πόλη 20 χιλιόμετρα νοτιότερα στον σημερινό οικισμό του Προφήτη Ηλία (Φρούριο Τεμένους). Η προσπάθεια αποτυγχάνει και έτσι η πόλη ανασυγκροτείται στην πρότερή της θέση. Υλοποιείται νέος οχυρός περίβολος ο οποίος κατά κύριο λόγο εδράζεται πάνω στα προγενέστερα τείχη. Οργανώνεται το λιμάνι, δημιουργούνται νέες κατοικίες και δημόσια κτήρια. Το Μεγάλο Κάστρο των Βυζαντινών είναι η μοναδική πόλη της Κρήτης που διαμορφώνει αστικό χαρακτήρα, οι υπόλοιπες πόλεις παρά την οικονομική τους ανάπτυξη δεν θα αφήσουν τον ημιαστικό τους χαρακτήρα. Η μακρά περίοδος ειρήνης που ακολουθεί, συμβάλει στην ολοένα και εντονότερη οικονομική και πνευματική άνθιση του νησιού. Το λιμάνι του Μεγάλου Κάστρου εκείνη την περίοδο αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα εμπορικά λιμάνια της ανατολικής Μεσογείου. Η έκταση της πόλης περιορίζεται εντός του οχυρού ενώ δεν μεταβάλλεται σημαντικά έως και το τέλος της δεύτερης Βυζαντινής περιόδου.¹⁹

εικ. 23: Ο Βυζαντινός στρατός υπό τον Νικηφόρο Φωκά πολιορκεί το Χάνδακα, 961
(Ι. Σκυλίτζης, Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη Ισπανίας)

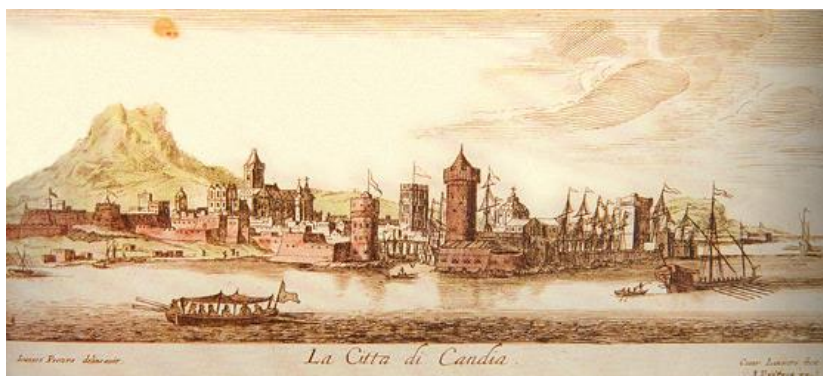
¹⁹ Τζομπανάκη, Χ., ο.π., σελ. 24 -26

2.3.2 Ενετοκρατία – Τουρκοκρατία

Ενετοκρατία

Η Βενετία όπως και άλλες ιταλικές πόλεις δημιουργούν στενές εμπορικές σχέσεις με τη Βυζαντινή αυτοκρατορία από τα τέλη του 12^{ου} αιώνα. Με σκοπό τη διασφάλιση των συμφερόντων της, εντάσσεται στην περιπετειώδη τέταρτη Σταυροφορία και μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, η Κρήτη παραχωρείται στη Βενετία έναντι ευτελούς χρηματικού ποσού. Οι Ενετοί δεν επιβάλουν εγκαίρως την κυριαρχία τους, δίνοντας την ευκαιρία στον Γενουάτη πειρατή Enrico Pescatore να καταλάβει το νησί το 1206. Έπειτα από μια αποτυχημένη προσπάθεια, ο στόλος των Ενετών επεμβαίνει αποφασιστικά και καταλαμβάνει τον Χάνδακα το 1207. Το 1209 φτάνει στην πόλη ο Δούκας της Κρήτης Jacopo Tiepolo, ενώ το 1211 οι Ενετοί κυριαρχούν οριστικά στο νησί.

Έτσι, η Κρήτη περνά στην κυριαρχία των Ενετών και θα παραμείνει για διάστημα περίπου πέντε αιώνων. Σε αυτήν την μακρά περίοδο, δεν θα λείψουν οι εντάσεις και οι επαναστάσεις ώσπου ενάμιση αιώνα μετά να εδραιωθεί μια σχετικά ειρηνική κατάσταση. Η Κρήτη και ιδίως ο Χάνδακας θα αποτελέσουν πεδίο σπουδαίας καλλιτεχνικής και πνευματικής άνθησης, δημιουργώντας πολιτιστικούς σταθμούς στην ιστορία της Ευρώπης.²⁰

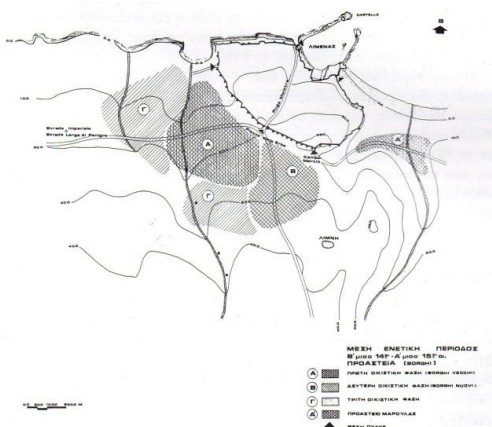
εικ. 24: Το λιμάνι και η πόλη του Χάνδακα, στο βάθος διακρίνεται το βουνό Γιούχτας (J. Peeters)

²⁰ Σκουτέλης Ν., *Ο πόλεμος χωροτάκτης. Το δίκτυο των πόλεων-οχυρών στο κατά θάλασσαν κράτος της Βενετίας 16ος-17ος αιώνες*, εκδ. Πολιτιστικό ίδρυμα ομίλου Πειραιώς, Αθήνα, 2013

Η Κάντια (Candia) εξελίσσεται σε κύριο εμπορικό σταθμό των Ενετών και έτσι ο ντόπιος πληθυσμός συμμετέχοντας στο εμπόριο αποκτά σταδιακά οικονομικά δικαιώματα και υπάρχει σημαντική βελτίωση του βιοτικού επιπέδου. Η πόλη επεκτείνεται ραγδαία έξω από τα παλιά τείχη των Βυζαντινών που αρχικά είχαν τροποποιηθεί από τους Ενετούς για να καλύψουν τις αμυντικές τους ανάγκες. Αποτελεί λοιπόν σημαντικό ζήτημα το πώς θα αξιοποιηθεί και θα ενταχθεί στον οργανισμό της πόλης το αδρανές σώμα των τειχών. Το 1556 αποφασίστηκε η ένταξή του στη λειτουργία της ευρύτερης πόλης εγκαθιστώντας σε αυτό δημόσια κτίρια, αποθήκες, στρατώνες και φυλακές. Είναι σαφής η προσπάθεια των Ενετών να διαχειριστούν και να επαναχρησιμοποιήσουν τα Βυζαντινά τείχη, λειτουργικά, στον ιστό της πόλης. Έτσι κρίνεται απαραίτητο να δημιουργηθούν νέα τείχη με σκοπό την προστασία τόσο της παλιάς όσο και της νέας πόλης. Γίνεται νέα χάραξη σε μία ευρεία περιοχή γύρω από τις νέες συνοικίες της πόλης.²¹ Ακολουθείται το προμαχωνικό σύστημα σύμφωνα με τις τελευταίες εξελίξεις των οχυρωματικών κατασκευών. Το φρούριο της Κάντια θεωρείται το τελειότερο και ισχυρότερο της ανατολικής Μεσογείου. Παράλληλα ανεγείρονται σπουδαία δημόσια και ιδιωτικά κτήρια κυρίως με μορφές από την Δύση αντικατοπτρίζοντας την οικονομική, καλλιτεχνική και πνευματική άνθιση της πόλης. Στο σημείο σύγκλισης των τεσσάρων κύριων οδών από τις εξωτερικές πύλες διαμορφώνεται το κέντρο της πόλης. Εκεί χωροθετούνται, ο ναός του Αγίου Μάρκου, το Δουκικό ανάκτορο, η Λέσχη των αξιωματικών (Loggia) και η Κρήνη του Μοροζίνι. Βόρεια του Δουκικού ανακτόρου βρισκόταν το Παλάτι του στρατιωτικού διοικητή (Palazzo dell'Capitan Generale). Δημιουργείται, ακόμα πλήθος κοσμικών και ωφελιμιστικών έργων μεγάλης σημασίας για την ζωή της πόλης.

εικ. 25: Το πρώτο γνωστό σχέδιο που απεικονίζει την πόλη, την οχύρωση και τα προάστια του Χάνδακα στις αρχές του 15ου αιώνα (Cristoforo Buondelmonti, 1429, Φλωρεντία, Biblioteca Medicea Laurenziana)

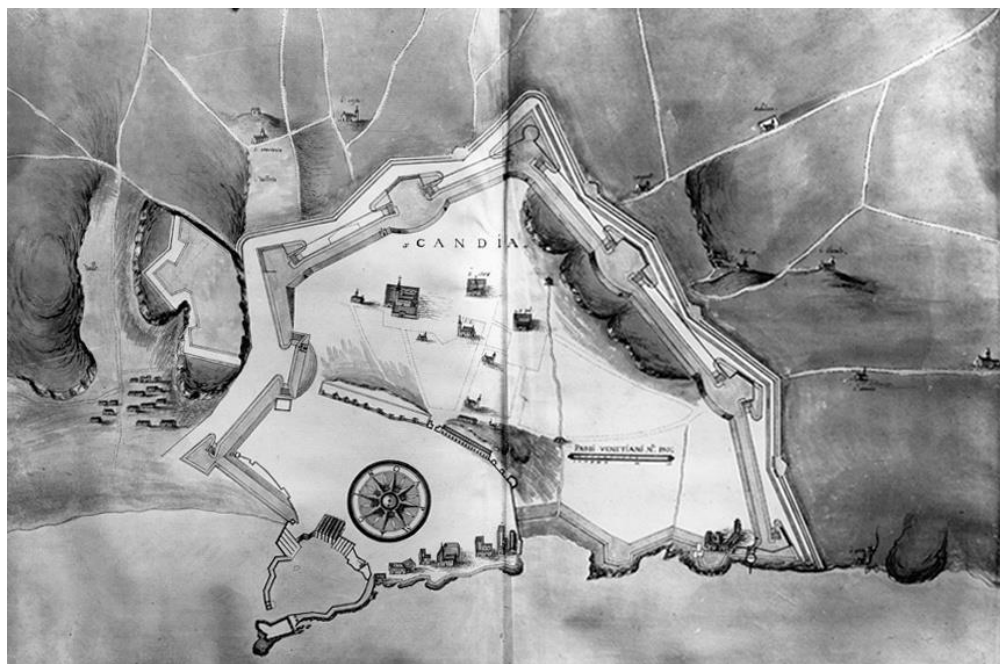

εικ. 26: Τα προάστια της πόλης εκτός των παλαιών τειχών, Χ. Τζομπανάκη.

²¹ Σταρίδα, Λ., Υπήρχε μια πόλη... Συνοικίες – Δρόμοι – Πλατείες του Μεγάλου Κάστρου, εκδ. Ίτανος, Ηράκλειο, 2014

Ενετικές οχυρώσεις

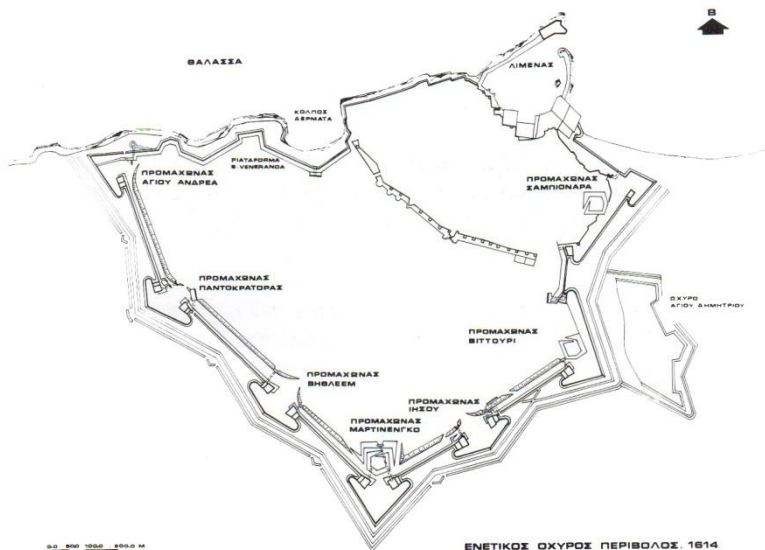
Ο ενετικός οχυρωματικός περίβολος της Κάντια (Candia), υπέστη πολλές αλλαγές κατά τη διάρκεια της κατασκευής του. Το έργο άρχισε να κατασκευάζεται στο δεύτερο μισό του 15ου αιώνα και για την ολοκλήρωσή του χρειάστηκαν πάνω από εκατό χρόνια. Κατά τη μακρά περίοδο της κατασκευής ανέλαβαν αρκετοί μηχανικοί (Giano da Camproffoso, Michele Sanmicheli, Gian Gerolamo, Giulio Savorgnan). Καθένας από αυτούς έκανε τροποποιήσεις για τη βελτίωση του οχυρού σύμφωνα με την τεχνογνωσία της εποχής του, αξιοποιώντας όμως τα τμήματα που είχαν ήδη κατασκευαστεί ώστε να μην αυξήσουν υπέρμετρα το κόστος και τη διάρκεια της κατασκευής. Μετά την ολοκλήρωση και για περίπου ένα αιώνα ακόμα, οι Ενετοί προσπαθούσαν να καλύψουν αδυναμίες του φρουρίου με πλήθος εξωτερικών οχυρώσεων, με σημαντικότερο το εξωτερικό οχυρό του Αγίου Δημητρίου.²²

εικ. 30: Απεικόνιση της ενετικής οχύρωσης, αρχείο G. Gerola.

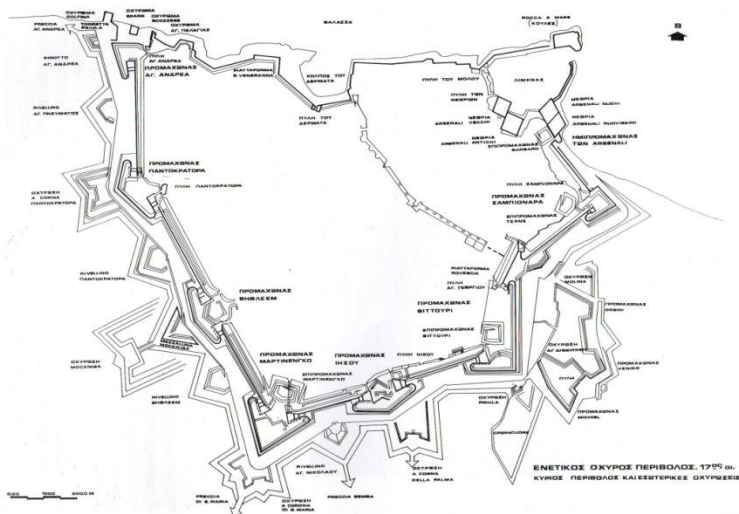
²² Τζομπανάκη, Χ., ο.π., σελ. 56 -67

Το γενικό σχήμα της οχύρωσης είναι ένα περίπου ισοσκελές τρίγωνο με βάση στην θάλασσα και περίμετρο 5,5 Km. Έχει σχεδιαστεί σύμφωνα με το προμαχωνικό σύστημα. Αποτελείται από επτά προμαχώνες (Αγ. Ανδρέα, Παντοκράτορα, Βηθλεέμ, Μαρτινέγκο, Βιτούρι και Σαμπιονάρα) που συνδέονται μεταξύ τους με ευθύγραμμα τμήματα τείχους (cortine). Για την σύνδεση με την ενδοχώρα υπήρχαν αρκετές πύλες συνήθως κοντά στους προμαχώνες ώστε να είναι προστατευμένες. Τα ονόματά τους τα έπαιρναν από τον αντίστοιχο προμαχώνα (πύλη Παντοκράτορα, πύλη Βηθλεέμ, πύλη Ιησού, πύλη Αγ. Γεωργίου κ.α.). αντίστοιχα υπήρχαν πύλες για την επικοινωνία με το λιμάνι και με τη θάλασσα (πύλη Αγ. Ανδρέα, πύλη του Μόλου, πύλη του Δερματά, πύλη Σαμπιονάρα, πύλη των Νεωρίων).²³

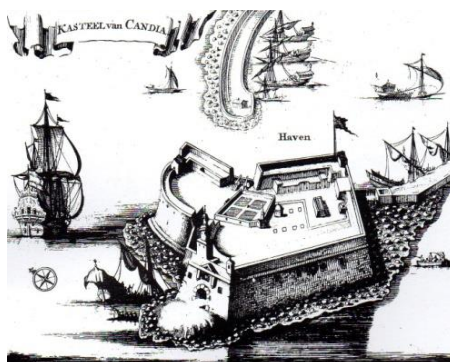
εικ. 31: Η ενετική οχύρωση το 1614.

²³ Στεριώτου, Ι., *Τα Βενετικά τείχη του Χάνδακα τον 16^ο και τον 17^ο αιώνα*, εκδ. Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο, 1998

εικ. 32: Η ενετική οχύρωση τον 17ο αι.

Το ενετικό θαλάσσιο φρούριο (Castello a Mare ή Rocca a Mare) άρχισε να κατασκευάζεται το 1523, ολοκληρώθηκε το 1540 και είχε ως σκοπό την προστασία του λιμανιού. Κτίστηκε από ογκόλιθους πάνω σε ένα μικρό έξαρμα όπου κατά τις παλαιότερες περιόδους υπήρχε ένας μικρότερος, πιθανόν κυκλικός πύργος. Το ισόγειο του φρουρίου αποτελείται από 26 διαμερίσματα που χρησίμευαν ως αποθηκευτικοί χώροι για τρόφιμα, νερό, πολεμοφόδια κ.α. καθώς και ως κατοικίες για τους καπετάνιους και τους αξιωματικούς.

εικ. 33: Το φρούριο της θάλασσας (Rocca a Mare).

Τουρκοκρατία

Έπειτα από 22 χρόνια πολιορκίας και ενώ έχει πέσει στα χέρια των Οθωμανών το υπόλοιπο νησί, κατορθώνουν να αλώσουν την πόλη το 1669. Το φρούριο σε μεγάλη έκταση έχει εκτεταμένες καταστροφές καθώς και ο ίδιος ο αστικός ιστός της πόλης.

Έτσι ξεκινάει η μακρά περίοδος της οθωμανικής κυριαρχίας στην Κρήτη που θα διαρκέσει περίπου δύο αιώνες. Το 1669, μετά την υπογραφή της συνθήκης μεταξύ των Βενετών υπερασπιστών του Χάνδακα και των Οθωμανών ολοκληρώνεται η κατάκτηση του νησιού και δημιουργείται το "Εγιαλέτι της Κρήτης". Έδρα αυτής της διοικητικής περιφέρειας αποτελεί ο Χάνδακας ("Kandiye").²⁴ Η σφοδρή πολιορκία δύο δεκαετιών καθώς και η αποχώρηση του πληθυσμού για την Βενετία αφήνει την πόλη με καταστροφές μεγάλης κλίμακας και κενή από ανθρώπους. Οι Τούρκοι, χρησιμοποιώντας Αρμένιους και Χριστιανούς, αναγκάζοντάς τους να δουλέψουν, επισκεύασαν τα κατεστραμμένα μέρη των τειχών καθώς και τα περισσότερα κτίρια. Οι διαδικασίες επισκευής (κυρίως των τειχών) θα διαρκέσουν πολλά χρόνια(περίπου έως τα τέλη του 18ου αι.). Επίσης κατασκεύασαν και κάποια νέα κτίρια κυρίως για τη στέγαση των διοικητικών υπηρεσιών. Διαμορφώθηκε κεντρική αγορά όπου υπήρχαν καταστήματα και εργαστήρια. Η πόλη καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου διατηρεί τα παλιά της όρια όχι όμως και την πνευματική της άνθιση.²⁵

εικ. 34: Τοιχογραφία από την οικία Χρονάκη απεικονίζει τον Χάνδακα κατά τον 18^ο αιώνα. (Ηράκλειο, Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, © Ε.Κ.Ι.Μ.)

²⁴ Σταρίδα, Λ., ο.π.

²⁵ Τζομπανάκη, Χ., ο.π., σελ. 85 -88

Ο πολεοδομικός οργανισμός της πόλης, σε αντιπαράθεση με αυτόν της ενετοκρατίας, παρουσιάζει πιο πυκνή δόμηση όμως δεν έχει κορεστεί ακόμα. Ωστόσο η ιεράρχηση και διάρθρωση των κύριων οδικών αξόνων της πόλης ακολουθούν τις κατευθύνσεις που έχουν τεθεί από την ενετική περίοδο. Το εμπόριο χωροθετείται επί της οδού Καλοκαιρινού, τα διοικητικά κτήρια επί των οδών 25^{ης} Αυγούστου και Δικαιοσύνης.²⁶ Επίσης οι άξονες που οδηγούν εκτός της πόλης και στην ύπαιθρο εξακολουθούν να είναι κοινές. Γίνεται μετατροπή των περισσότερων χριστιανικών εκκλησιών σε τζαμιά και κατασκευάζονται τεκέδες και λουτρά.

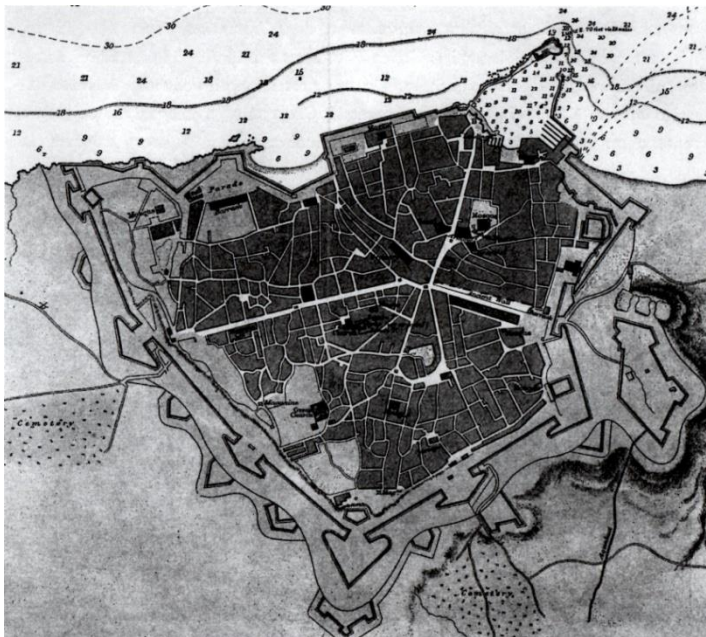

εικ. 35: Η τελευταία φάση της πολιορκίας του Χάνδακα από τους Τούρκους, Γαλλικός χάρτης, 1669, (Bibliothèque Nationale, Παρίσι).

Κατά τον 19^ο αιώνα πραγματοποιούνται εξεγέρσεις και επαναστάσεις του χριστιανικού πληθυσμού εναντίον των κατακτητών. Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί της υπαίθρου καταφεύγουν στις οχυρωμένες πόλεις όπου δημιουργούνται αναταραχές και αντίποινα σε βάρος των χριστιανών. Σταδιακά, παραχωρούνται ορισμένα δικαιώματα στους ντόπιους.

²⁶ Σταρίδα, Λ., ο.π.

Το 1831 η Κρήτη παραδίδεται στον ηγέτη της Αιγύπτου, Μεχμέτ Αλή, ως αντάλλαγμα για την προσφορά βοήθειας στους Οθωμανούς κατά την Ελληνική Επανάσταση του 1821. Κατά την δεκαετή περίοδο της Αιγυπτιοκρατίας (1830-1840) το νησί ανασυγκροτείται, πραγματοποιούνται δημόσια έργα, ενώ γίνονται σημαντικά βήματα για τη δημόσια υγεία, την παιδεία και τη δικαιοσύνη. Το 1840 το νησί είναι και πάλι στα χέρια του σουλτάνου και θα παραμείνει μέχρι τα τέλη του αιώνα. Ένα σχέδιο του βρετανού Charman του 1843 καθώς και στοιχεία από περιηγητές περιγράφουν την πολιτεία εκείνης της περιόδου. Αναφέρονται εκτός από την κεντρική αγορά στο Μεϊντάνι, το μικρό Τσαρσάκι, η Εβραϊκή συνοικία στον χώρο του κατεδαφισμένου πλέον Ξενία και έξω από τα τείχη φαίνονται οι σημερινές οδοί 62 Μαρτύρων, Θερίσου, Μάχης Κρήτης, Κνωσού, Δημοκρατίας και Ικάρου.²⁷

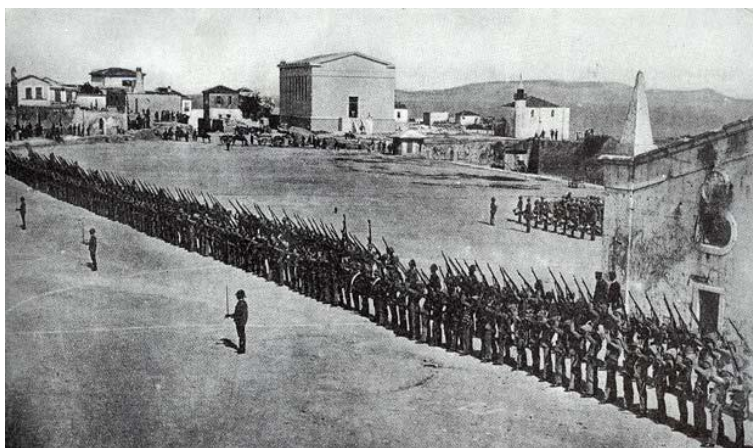

εικ. 36: Ο Χάνδακας το 1843, χάρτης του Αγγλικού Ναυαρχείου.

²⁷ Δετοράκης Θ, *Ιστορία της Κρήτης*, εκδ. Δετοράκης Θεοχάρης, 2η έκδ. Αθήνα, 1990

Το 1851 η πρωτεύουσα μεταφέρεται στα Χανιά, κυρίως λόγω της μεγάλης σημασίας του λιμανιού της Σούδας, όμως το μεγαλύτερο αστικό κέντρο της Κρήτης εξακολουθεί να είναι ο Χάνδακας. Το 1856, ένας ισχυρός σεισμός, καταστρέφει το μεγαλύτερο μέρος της πόλης. Από τα 3.620 κτίρια, μόνο τα 18 ήταν πλέον κατάλληλα για κατοίκηση. Έτσι προβάλλει επιτακτική η ανάγκη άμεσης επίλυσης του τεράστιου στεγαστικού προβλήματος. Η δόμηση στο Ηράκλειο ακολουθεί τον αυτοκρατορικό οικοδομικό κανονισμό που επιβάλλει τις ξυλόπηκτες κατασκευές. Έτσι η εικόνα της πόλης παραπέμπει πλέον ευθέως στην ανατολίτικη πολεοδομική διάρθρωση. Εκείνη την περίοδο κατασκευάστηκε η «Πόρτα του Πασά» (Πασά Καπουσί), που αποτελούσε διοικητήριο και κατοικία αρκετών Πασάδων, στην θέση του μεγαλοπρεπούς Ενετικού παλατιού του στρατιωτικού διοικητή το οποίο κατέρρευσε στον σεισμό.

Το 1866 - 1869 ξεσπά η Κρητική επανάσταση ως εκδήλωση της επιθυμίας για ένωση με την Ελλάδα η οποία δεν θα εκπληρωθεί ακόμα. Τις δύο τελευταίες δεκαετίες η πόλη παίρνει ξανά το όνομα Ηράκλειο το οποίο την συνδέει με το ελληνικό της παρελθόν.²⁸ Λίγο πριν το τέλος του αιώνα μετά από διάφορες περιπέτειες και την επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων, εγκαθίστανται αγγλικά στρατεύματα στα τείχη. Στις 25 Αυγούστου 1898 οι Τούρκοι προβαίνουν σε μεγάλη σφαγή χριστιανών αμάχων και Άγγλων στρατιωτών, γεγονός που οδηγεί στον τερματισμό της τουρκικής κυριαρχίας.

εικ. 37: Παράταξη αγγλικών στρατευμάτων στη σημερινή πλατεία Ελευθερίας

²⁸ Δετοράκης, Θ., ο.π.

2.3.3 Αυτονομία – Αρχές 21^{ου} αιώνα

Κρητική Πολιτεία

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα επέρχεται η αυτονομία της Κρήτης μετά από μακροχρόνιες προσπάθειες και σκληρές αναταραχές και συγκρούσεις, με αποκορύφωμα την μεγάλη σφαγή της 25^{ης} Αυγούστου 1898. Κατά την αυτονομία, με την σύσταση της πρώτης κυβέρνησης της Κρητικής Πολιτείας, πραγματοποιείται ένα ευρύ πρόγραμμα δημοσίων έργων με σκοπό των εκσυγχρονισμό του νησιού και των αστικών του κέντρων. Η Νομαρχία, η Οικονομική Εφορία και τα Δικαστήρια στεγάζονται στο οθωμανικό κτίριο του διοικητηρίου ("Πόρτα του πασά") στο σημερινό πάρκο Θεοδοκόπουλου. Εκείνη την περίοδο εκδηλώνεται το ενδιαφέρον για τον αρχαιολογικό πλούτο της περιοχής. Ήδη από το 1878 ξεκινούν οι πρώτες ανασκαφές στο λόφο της Κεφάλας από το Μίνωα Καλοκαιρινό και έπειτα οι εκτεταμένες ανασκαφές του Arthur Evans (1900–1913 και 1922-1930) που αποκαλύπτει πλήρως το ανάκτορο της Κνωσού. Μεταξύ φαντασίας και πραγματικότητας έρχεται στην επιφάνεια ο Μινωικός πολιτισμός ο οποίος θα προκαλέσει διεθνές ενδιαφέρον. Το πρώτο αρχαιολογικό μουσείο του Ηρακλείου κατασκευάστηκε μεταξύ 1904 και 1908 οπότε και μεταφέρονται εκεί οι αρχαιότητες που στεγάζονταν σε χώρους της μητρόπολης του Αγίου Μηνά.

εικ. 38: Αποψη του Ηρακλείου, από τα τείχη, όπου διακρίνεται ο ναός του Αγίου Μηνά, 1900
(R. Behaeddin, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη)

Δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας το διάταγμα 332/1901 «περί σχεδίου πόλεων, κωμοπόλεων και χωριών» σύμφωνα με το οποίο καθορίζονται οι βασικές αρχές οργάνωσης και ανάπτυξης των πόλεων, ο τρόπος έκδοσης οικοδομικών αδειών, ο τρόπος κατασκευής κτηρίων κ.α.. Επίσης θεσπίζονται τα αρμόδια όργανα για την σύνταξη και έγκριση ρυμοτομικών σχεδίων και εισάγεται η έννοια της "ζώνης πόλεων", όπου για το Ηράκλειο ορίζεται στα 3000 μ. ενώ για τις υπόλοιπες πόλεις από 300 έως 1300 μ. Σε επόμενο διάταγμα (395/1901 «περί του σχεδίου πόλεως Ηρακλείου») έχουμε την εισαγωγή του πρώτου ρυμοτομικού σχεδίου της πόλης του Ηρακλείου, το οποίο είχε συντάξει ο μηχανικός Δημοσθένης Πρωτοπαπαδάκης την πρώτη περίοδο της εγκατάστασης των Αγγλων στην πόλη. Το ρυμοτομικό σχέδιο επιβάλλεται να εφαρμοστεί σε τρεις κεντρικές περιοχές της πόλης, την οδό Μαρτύρων 25^{ης} Αυγούστου, την πλατεία Νικηφόρου Φωκά και στην πλατεία Ελευθερίας.²⁹ Η εφαρμογή του είναι υποχρεωτική στις νέες κατασκευές ενώ στις υφιστάμενες αναβάλλεται επ' αόριστον, επιτρέποντας εσωτερικές και εξωτερικές επισκευές και τροποποιήσεις. Το επόμενο έτος, δημοσιεύεται το διάταγμα 37, 1902 «περί εγκρίσεως διαγράμματος ρυμοτομίας της πόλεως Ηρακλείου» με το οποίο εγκρίνεται το νέο ρυμοτομικό σχέδιο το οποίο περιλαμβάνει και τις αδόμητες περιοχές της εντός των τειχών πόλης στις οποίες χαράζονται οικόπεδα. Για το συγκεκριμένο σχέδιο έχουμε λιγοστές πληροφορίες καθώς αγνοείται η ύπαρξη του και τα πολεοδομικά στοιχεία δεν αναφέρονται στο διάταγμα. Από πληροφορίες του επόμενου ρυμοτομικού σχεδίου (1936) πιθανόν τα ελάχιστα όρια αρτιότητας είναι τα 4μ πρόσωπο, 6μ βάθος και 50μ² εμβαδόν. Τα επόμενα χρόνια θα ακολουθήσουν και άλλα διατάγματα τα οποία καθορίζουν ακόμα μικρότερα ελάχιστα όρια αρτιότητας οικοπέδων σε ορισμένες οδούς όπως στην Μαρτύρων 25^{ης} Αυγούστου και Καλοκαιρινού.³⁰

²⁹ Σφακιανάκη Β., *Παρουσίαση Ιστορίες της παλιάς πόλης*, Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Νομού Ηρακλείου, Ηράκλειο, 2006

³⁰ Κωτσάκη, Α., επιμ., *ΚΡΗΤΗ 1913-2013: ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ και ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΝΩΣΗ*, εκδ. Πνευματικό Κέντρο Χανίων, 2014

εικ. 39: Ο πολεοδομικός ιστός του Ηρακλείου, 1901 - 1905. (Σημειώνονται οι περιοχές που επιβάλλεται η εφαρμογή του ρυμοτομικού σχεδίου του 1901)

Ένωση με την Ελλάδα

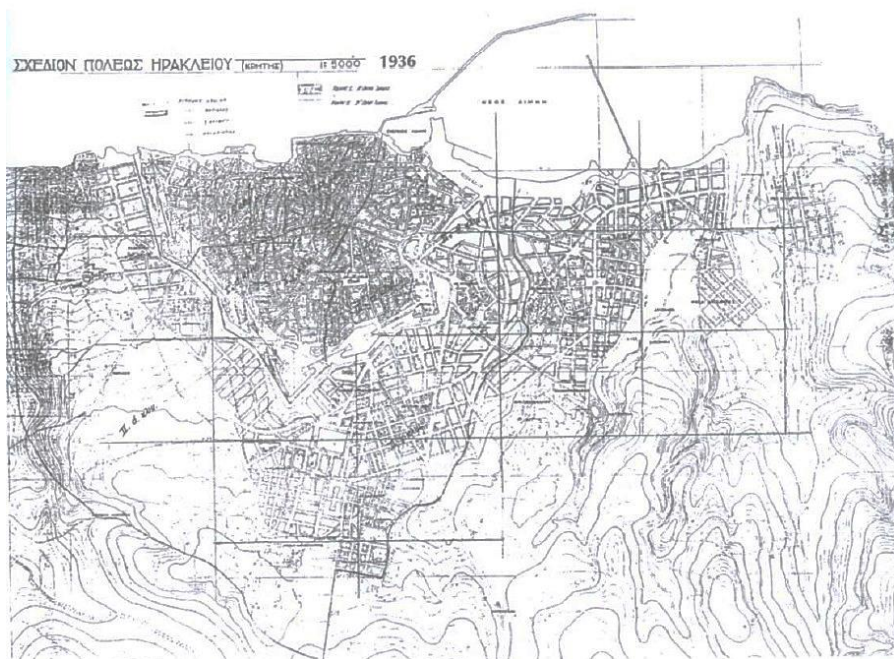
Η πρώτη δεκαετία μετά την ένωση είναι για την Ελλάδα μια περίοδος αναταραχών. Το 1922 η Μικρασιατική καταστροφή θα οδηγήσει χιλιάδες πρόσφυγες στο νησί, οι περισσότεροι από τους οποίους θα εγκατασταθούν στο Ηράκλειο. Το 1923 με την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης, όλος ο μουσουλμανικός πληθυσμός αναγκάζεται να εγκαταλείψει το νησί. Έτσι πλέον, έπειτα από αιώνες κατακτήσεων και συνύπαρξης στην Κρήτη ανθρώπων με διαφορετικές θρησκευτικές και πολιτιστικές αναφορές, επικρατεί μια ομοιογένεια στον πληθυσμό και κυριαρχεί το ελληνικό και χριστιανικό στοιχείο. Οι πρόσφυγες εγκαθίστανται στα όρια της πόλης εντός των τειχών αλλά και σε περιοχές έξω από αυτά. Ήταν άνθρωποι με ευφυΐα και εργατικότητα που βοήθησαν πολύ στην οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη της πόλης.

εικ. 40: Προσφυγικά καταλύματα στον προμαχώνα Βιτούρι.

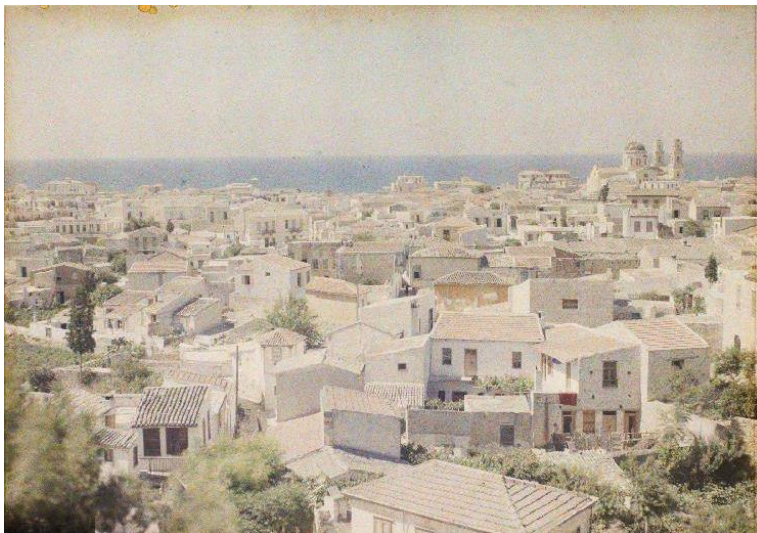
Μετά την αρνητική έκβαση της μικρασιατικής εκστρατείας και τις πρωτοφανούς έκτασης μετακινήσεις προσφύγων προς την Ελλάδα, εγκαθίστανται στο Ηράκλειο το μεγαλύτερο μέρος από τους πρόσφυγες που θα έρθουν στην Κρήτη. Ο πληθυσμός της πόλης θα αυξηθεί ραγδαία, από 25000 σε 40000, δημιουργώντας έντονο προβληματισμό για την αντιμετώπιση των στεγαστικών αναγκών. Το 1936 με το Βασιλικό διάταγμα 31-10/3-11-1936 ΦΕΚ 488Α «περί καθορισμού ελαχίστων ορίων κ.λ.π. των οικοπέδων Ηρακλείου Κρήτης» εγκρίνεται το νέο ρυμοτομικό σχέδιο του Ηρακλείου το οποίο είναι ουσιαστικά το πρώτο που εφαρμόζεται συστηματικά. Αφορά την πόλη εντός των ενετικών τειχών και ορισμένα τμήματα στην περιφέρεια εκτός των τειχών. Το σχέδιο ορίζει δύο κατηγορίες οικοπέδων με ελάχιστα όρια αρτιότητας: από την μια, τα 11μ πρόσωπο, 17μ βάθος και 200μ² εμβαδόν και από την άλλη, τα 7μ πρόσωπο, 10μ βάθος και 100μ² εμβαδόν. Επίσης καθόριζε κατά παρέκκλιση αρτιότητα για μικρότερα οικόπεδα στην εντός των τειχών περιοχή, σύμφωνα με το προγενέστερο σχέδιο του 1902, με 4μ πρόσωπο, 6μ βάθος και 50μ² εμβαδόν. Χαρακτηριστικά του σχεδίου αποτελούν η υπέρμετρη αύξηση της χωρητικότητας της εντός των τειχών πόλης αγνοώντας την εκτός των τειχών περιοχή, η άγνοια για τον ιστορικό της ιστό και τα μεμονωμένα μνημεία και δη τα νεότερα, ο καθορισμός ως άρτια και οικοδομήσιμα για οικόπεδα των 15μ² κ.α..³¹

³¹ Τζομπανάκη Χ., *Το Ηράκλειο εντός των τειχών*, εκδ. Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας/ Τμήμα ανατολικής Κρήτης, Ηράκλειο, 2000, σελ. 43 -48

εικ. 41: Το ρυμοτομικό σχέδιο του 1936.

Με τον νόμο 3741/1929 “περί οριζοντίου ιδιοκτησίας” και την επικράτηση του Μοντερνισμού έχουμε την εμφάνιση του μοντέλου της πολυκατοικίας, το οποίο θα παίξει καίριο ρόλο στην εξέλιξη των ιστορικών κέντρων των ελληνικών πόλεων. Έτσι και στο Ηράκλειο θα έχουμε μια πρωτοφανή οικοδομική δραστηριότητα με έμφαση στον τύπο της πολυκατοικίας η οποία προοδευτικά θα έρθει να αντικαταστήσει σπουδαία δείγματα νεοκλασικού και εκλεκτικιστικού ιδιώματος στην περιοχή της παλιάς πόλης. Δεν υπάρχει η δέουσα ευαισθησία τόσο σε επίπεδο μεμονωμένων κτηρίων όσο και σε επίπεδο αστικών συνόλων.

εικ. 42: Αποψη της πόλης του Ηρακλείου το 1927,(φωτ. G. Chevalier}.

Το 1937, η Νομαρχία μεταφέρθηκε στο κτίριο των πρώην Στρατώνων στην πλατεία Ελευθερίας. Στο παλαιό Οθωμανικό διοικητήριο στεγάστηκε η Βικελαία Βιβλιοθήκη και το Γυμνάσιο Αρρένων Ηρακλείου, ενώ στα υπόλοιπα κτίρια του συγκροτήματος στεγάστηκε το Δημαρχείο και οι Φυλακές. Το 1941 βομβαρδίστηκε από τους Γερμανούς και ερειπώθηκε, ενώ το 1952 κατεδαφίστηκε πλήρως για να διαμορφωθεί το σημερινό πάρκο Θεοτοκόπουλου. Επίσης το 1937 αρχίζει η κατασκευή του νέου Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου από τον Πάτροκλο Καραντίνου το οποίο πέραν της εξαιρετικής σπουδαιότητας εκθεμάτων αποτελεί σπουδαίο δείγμα Μοντέρνας ελληνικής αρχιτεκτονικής. Ο ίδιος αρχιτέκτονας θα πραγματοποιήσει μεταπολεμικά και άλλα σημαντικά έργα (επέκταση Ιστορικού Μουσείου στην οικία Καλοκαιρινού, Παιδαγωγική Ακαδημία κ.α.). Σε αυτή την περίοδο αρχίζουν οι εργασίες επέκτασης του λιμανιού με σκοπό την κάλυψη των νέων αναγκών. Το λιμάνι του Ηρακλείου δέχεται μεγάλο αριθμό πλοίων και συνδέεται με μεγάλα λιμάνια της περιοχής (Αλεξάνδρεια, Βηρυτός, Σμύρνη, Βενετία, Μασσαλία, Αμβούργο κ.α.), όπου εξάγει λάδι, σταφίδα, σαπούνι, κίτρα κ.α.. Εντωμεταξύ, λίγο πριν το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, το 1939, ξεκινάει την λειτουργία του το αεροδρόμιο του Ηρακλείου που θα αποτελέσει σημαντικό στοιχείο για την αναβάθμιση της πόλης και την διασύνδεσή της με την Ευρώπη.

εικ. 43: Το αρχαιολογικό μουσείο Ηρακλείου του Πάτροκλου Καραντινού.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

Το σχέδιο του 1936 εφαρμόζεται κατά κόρον μεταπολεμικά αφού λόγω των βομβαρδισμών έχει καταστραφεί το 30% των κατασκευών. Εκτός των τειχών οι νέες χαράξεις αγνοούν παντελώς τους προσφυγικούς οικισμούς προτείνοντας μεγάλες και φαρδιές οδούς. Οι προτάσεις αυτές δεν ακολουθούνται στις δομημένες περιοχές όσο για τις αδόμητες υλοποιούνται σε αποσπάσματα.³² Μετά τον πόλεμο η πόλη προσπαθεί να αποκαταστήσει της πρωτοφανείς ζημιές, γίνονται τεχνικά έργα, ανορθώνεται η οικονομία και ανασυγκροτείται η πολιτεία. Έργα της δεκαετίας του 50' είναι η νέα λαχαναγορά στο παραλιακό τμήμα της Αγίας Τριάδας, το Πάρκο Θεοτοκόπουλου στην θέση της παλιάς Νομαρχίας, εκπαιδευτήρια και το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης. Παράλληλα η πόλη ελκύει όλο και περισσότερους ανθρώπους από γύρω περιοχές μέσα στο γενικότερο πνεύμα αστυφιλίας που κυριαρχεί στην Ελλάδα εκείνη τη περίοδο. Αυτό προκαλεί έντονα στεγαστικά ζητήματα και κατ' επέκταση μια ραγδαία οικοδομική δραστηριότητα.

³² Συλλογικό, επιμ. Βιτοπούλου Α., Καραδήμου-Γερόλυμπου Α., Τουρνικιώτης Π., *Η ελληνική πόλη και η πολεοδομία του μοντέρνου*, εκδ. Futura, Αθήνα, 2015

εικ. 44: Άποψη της πόλης του Ηρακλείου το 1941.

Το ρυμοτομικό σχέδιο του 1958

Το 1958 θεσμοθετείται το νέο ρυμοτομικό σχέδιο της πόλης το οποίο περιελάμβανε αρκετές αδόμητες περιοχές εκτός των τειχών και τις ήδη χτισμένες περιοχές των προσφυγικών προαστίων. Το συγκεκριμένο σχέδιο αναπαρήγαγε τα προβλήματα του προηγούμενου σχεδίου διαιωνίζοντας την ακτινωτή ανάπτυξη του αστικού ιστού γύρω από το ιστορικό κέντρο. Με το σχέδιο του 1958 η ρυμοτομία της παλιάς πόλης οριστικοποιείται εδραιώνοντας την αδιαφορία για σπουδαία μνημεία και μη καλύπτοντας επαρκώς τις απαιτήσεις για δημόσιους ελεύθερους χώρους.

Η μελέτη:

- Επαναπροσδιορίζει το σχέδιο του 1936, αποτυπώνοντας την υφιστάμενη κατάσταση στα τμήματα που αναπτύχθηκαν αυθαίρετα προσφυγικοί οικισμοί.
- Διευρύνει τα όρια της πόλης προς τα νότια, δυτικά και ανατολικά.
- Αυξάνει το μέγιστο επιτρεπόμενο ύψος των νέων οικοδομών στα 14 μ. για τις περιοχές εντός των τειχών και σε μια περιμετρική ζώνη εκτός.
- Αυξάνει τις αρτιότητες στην παλιά πόλη και στις νέες περιοχές που εντάσσει στο σχέδιο.

εικ. 45: Το ρυμοτομικό σχέδιο του 1958.

Σε αυτή την περίοδο η πόλη ενισχύει τον ρόλο της ως οικονομικό και διοικητικό κέντρο του νησιού και ακολουθεί την τάση της έντονης αστικοποίησης που κυριαρχεί στην υπόλοιπη χώρα. Πληθυσμοί απ τις γύρω επαρχίες εγκαθίστανται στο Ηράκλειο με σκοπό την εύρεση εργασίας και την μετάβαση σε έναν νέο τρόπο ζωής. Έτσι, παρατηρείται εκείνη την περίοδο, ραγδαία αύξηση του πληθυσμού και ευνοείται η αυθαίρετη δόμηση και η ανεξέλεγκτη επέκταση της πόλης. Το σχέδιο του 1958 μη έχοντας προβλέψει την έντονη αυτή οικοδομική δραστηριότητα μέσα σε μια δεκαετία η δόμηση πλησιάζει στα όρια του σχεδίου ενώ στα τέλη της δεκαετίας του '70 έχει κορεστεί. Η αυθαίρετη δόμηση εντοπίζεται κυρίως εκατέρωθεν βασικών αξόνων προς νότο και δύση καθώς και σε ολόκληρους αυθαίρετους οικισμούς σε περιαστικές περιοχές εκτός των ορίων του σχεδίου. Αυτή η ανεξέλεγκτη και άνευ προγραμματισμού δόμηση έχει άμεσες επιπτώσεις στο αγροτικό περιβάλλον και διαμορφώνει σε μεγάλο βαθμό την σημερινή κατάσταση της πόλης. Οι μεταγενέστερες πολεοδομικές μελέτες είναι αποσπασματικές προσπαθώντας να αντιμετωπίσουν προβλήματα χωρίς να προτείνουν δραστικά μέτρα για μια συνολική λύση.

Μελέτη τουριστικής αξιοποίησης των ενετικών τειχών του Ηρακλείου, 1959 - 1961

Μεταξύ 1959 και 1961 ο αρχιτέκτονας Πάτροκλος Καραντινός εκπονεί για τον Ε.Ο.Τ. ένα μεγαλεπήβολο σχέδιο για την αποκατάσταση, την πολεοδομική αναμόρφωση και τουριστική αξιοποίηση των ενετικών τειχών. Ήταν μια μελέτη που επαναδιαπραγματεύονταν την σχέση της οχυρωματικής κατασκευής με τον αστικό ιστό έπειτα από τις καταστρεπτικές πρακτικές του σχεδίου του 1936. Ο αρχιτέκτονας αντιλαμβάνονταν την σημασία του χώρου των τειχών σαν έναν πνεύμονα πρασίνου και δραστηριοτήτων που θα απευθύνεται τόσο στην παλιά όσο και την νέα πόλη. Η πρόταση περιελάμβανε έργα συντήρησης, επεμβάσεις στα σημεία των πρόσφατων ρηγμάτων, ενοποίηση των κινήσεων και δημιουργία συνδέσεων μεταξύ νέας και παλιάς πόλης. Επίσης η μελέτη προτείνει επεμβάσεις σε πολεοδομικό επίπεδο όσο και έργα αρχαιολογικής και τουριστικής σημασίας.

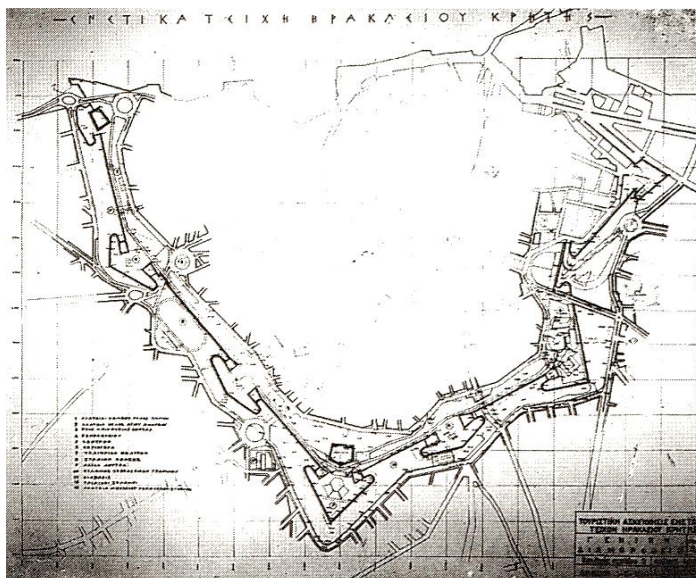
Σε όλη την περίμετρο των τειχών προβλέπει μια σειρά από επεμβάσεις δομικού χαρακτήρα όπως την κατεδάφιση αυθαίρετων κτισμάτων, επισκευές και συμπληρώσεις σε κατεστραμμένα μέρη του κυρίως τείχους, συντήρηση και ενίσχυση μερών του παράκτιου τείχους και αποκατάσταση των υπόγειων στοών. Επιπλέον σε πολεοδομικό επίπεδο προτείνονται η ρύθμιση της κυκλοφορίας πεζών και οχημάτων, δημιουργία περιφερειακών λεωφόρων, χώρων στάθμευσης, πλατειών, σταθμού λεωφορείων, παιδικών σταθμών κ.α.. Επίσης η ανάδειξη χώρων αστικού ενδιαφέροντος στην τάφρο και στην πόλη εκτός των τειχών καθώς και η δημιουργία στεγασμένων χώρων πρασίνου.

Τέλος όσον αφορά την τουριστική αξιοποίηση πρότεινε:

- Την γεφύρωση των ρηγμάτων Αγίου Ανδρέα (προμαχώνες Βηθλεέμ – Μαρτινέγκο) και Καινούριας Πόρτας (προμαχώνας Ιησού)
- Την διαμόρφωση της περιοχής από τη Χανιώπορτα έως την ακτή
- Την διευθέτηση της κίνησης πεζών και οχημάτων επάνω στα τείχη
- Την δημιουργία συνδέσεων με τις οδικές αρτηρίες και τις πλατείες της πόλης
- Την ένταξη στις τάφρους και τα τείχη, χώρων αθλητισμού, αναψυχής, θεάτρου, περιπτέρων κ.α.
- Την αξιοποίηση του Φρουρίου (Rocca a mare) στο λιμάνι.³³

Από το σύνολο των προτάσεων, οι πολεοδομικές και αρχιτεκτονικές μελέτες δεν θα υλοποιηθούν, ενώ θα ολοκληρωθεί μόνο η γεφύρωση του ρήγματος Αγίου Ανδρέα και κάποιες περιορισμένες εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης των τειχών.

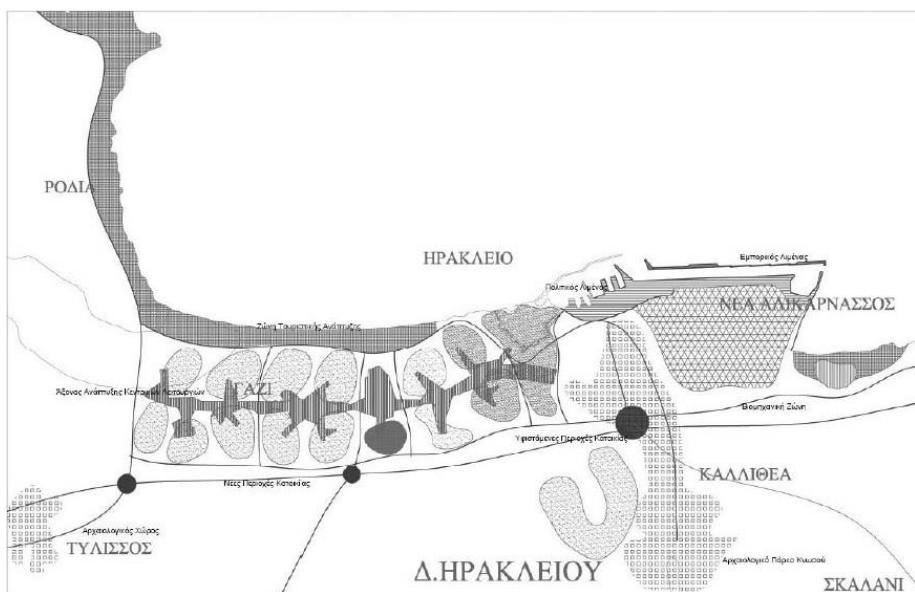
³³ Γιακουμακάτος, Α., *Στοιχεία για την νεότερη ελληνική αρχιτεκτονική. Πάτροκλος Καραντινός*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2003, σελ. 510 -516

εικ. 46: Μελέτη τουριστικής αξιοποίηση ενετικών τειχών του Ηρακλείου, Π. Καραντινός, 1961.

Προμελέτη του Ρυθμιστικού σχεδίου Ηρακλείου, 1963

Στη Ευρώπη αρχίζει να εμπεδώνεται από τους πολεοδόμους ότι τα ρυμοτομικά σχέδια από μόνα τους δεν είναι ικανά να επιλύσουν τα προβλήματα που ανακύπτουν στον αστικό χώρο και έτσι αναζητούν νέα εργαλεία ρύθμισης του χώρου. Σε μια πρωτοφανή δραστηριοποίηση το 1963 η ελληνική πολιτεία προχωρά στην ανάθεση και σύνταξη ρυθμιστικών σχεδίων για τα μεγάλα αστικά κέντρα χώρας. Ο Αριστομένης Προβελέγγιος συντάσσει την “Προμελέτη του Ρυθμιστικού σχεδίου Ηρακλείου” κατά την οποία θεωρεί την πόλη ως μεσογειακό κέντρο διεθνούς ακτινοβολίας με ένα μοντέλο ανάπτυξη για μια μελλοντική πόλη 250.000 κατοίκων. Το σχέδιο, μεγαλόπνοο και διορατικό, όμως τα επόμενα χρόνια η πολιτική αστάθεια και η μη ύπαρξη του κατάλληλου θεσμικού πλαισίου δεν επιτρέπουν την θεσμοθέτηση και την εφαρμογή του. Αντιθέτως μεγάλα έργα και επιλογές των επόμενων ετών όχι μόνο δεν ακολουθούν τις προτροπές του αλλά το ακυρώνουν τοποθετώντας βιομηχανία στην παραλιακή ζώνη των Λινοπεραμάτων και χαράζοντας την εθνική οδό κατά πολύ βορειότερα από το προβλεπόμενο. Ειδικά για τον άξονα την εθνικής οδού γίνεται γρήγορα κατανοητό ότι εμποδίζει την, κατά τα άλλα, ανεξέλεγκτη επέκταση της πόλης προς τα νότια. Βέβαια το εμπόδιο δεν θα σταθεί ικανό να αποκόψει την ραγδαία οικοδομική εξάπλωση η οποία στις επόμενες δεκαετίες θα επεκταθεί σε μεγάλο βαθμό νοτίως του άξονα.

εικ. 47: Προμελέτη ρυθμιστικού σχεδίου Ηρακλείου, Α. Προβελέγγιος, 1963.

Το 1965 (ν6525/1965) η πόλη του Ηρακλείου χαρακτηρίζεται ως οργανωμένος αρχαιολογικός τόπος αναγνωρίζοντας την αξία και τον πλούτο του ιστορικού αυτού χώρου. Έτσι ιδρύεται η Εφορεία αρχαιοτήτων και η Αρχαιολογική υπηρεσία με σκοπό την προστασία και διερεύνηση του χώρου. Ο πολεοδομικός ιστός της πόλης χάρη σε αυτήν την μέριμνα διατηρείται σε μεγάλο βαθμό όχι όμως και τα κτίρια τα οποία σταδιακά δίνουν την θέση τους σε νέες και ψηλότερες κατασκευές.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, ο Αριστομένης Προβελέγγιος, αναφερόμενος στην πολεοδομική κατάσταση της πόλης του Ηρακλείου, γράφει:

«Ένα εμπορικό και διοικητικό κέντρο που διογκώνεται σε βάρος των παλαιών οικιστικών μονάδων του κέντρου με διαφυγές και εντοπισμό προς τους κύριους οδικούς άξονες και μία βιοτεχνία σκορπισμένη μέσα στην παλαιά πόλη και αναποφάσιστα απλωμένη μέχρι πριν λίγα χρόνια πάνω στον δυτικό και ανατολικό άξονα. Σήμερα όμως, που υπάρχει επίγνωση της σοβαρότητας των προβλημάτων, χρήσεις εδάφους ή διασπορά των βιομηχανιών σύμφωνα με τις αντιλήψεις και τα συμφέροντα, αποτελεί απαράδεκτη καταστροφή του μέλλοντος της πόλης. Έτσι, οι εγκαταστάσεις των πετρελαιοειδών στη δυτική άκρη της πόλης, η ίδρυση του εργοστασίου της ΔΕΗ στις εκβολές του Αλμυρού και η συσσώρευση μικρών και μεγάλων βιομηχανικών εγκαταστάσεων στη δυτική παρυφή της πόλης αποτελεί «Ηρακλειοκτονία». Το αεροδρόμιο και οι στρατώνες μπλοκάρουν την πόλη από τα

ανατολικά και το λιμάνι στο μεγαλύτερο τμήμα του αγκαλιάζεται από μονάδες κατοικίας και εργοστάσια. Οι κοινότητες κοντά στο εμπορικό κέντρο καταστρέφονται από την απρογραμμάτιστη αύξηση της πόλης. Συγχρόνως η αύξηση της πόλης προσάρτησε στο δήμο χωριά που ήταν πριν από μερικά χρόνια, κέντρα αγροτικών περιοχών και τα οποία σήμερα περνούν μία μεταβατική φάση προσπαθώντας να ανταποκριθούν στις ολοένα αυξανόμενες αστικές λειτουργίες»³⁴.

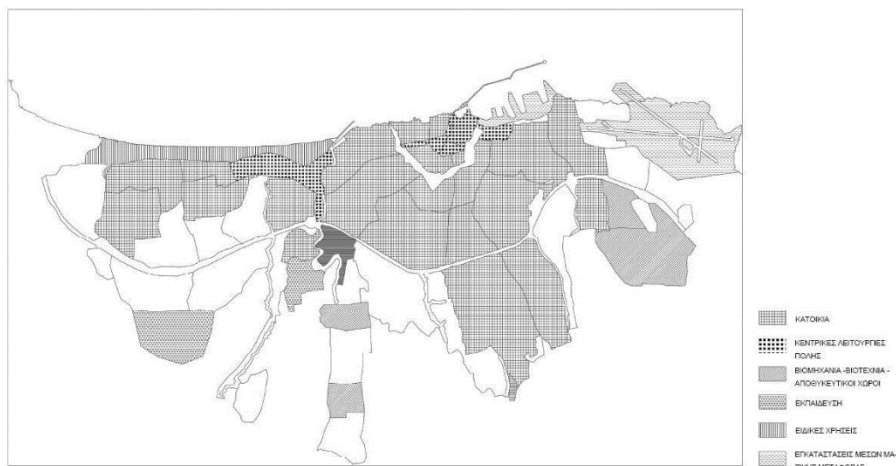
Με το Ρυθμιστικό σχέδιο του 1968, προτείνεται η αναπτυξιακή πολιτική βάσει ενός σχεδίου ελέγχου των χρήσεων γης. Χαρακτηριστικά της πρότασης είναι η δημιουργία εμπορικού κέντρου εκτός των τειχών, η χωροθέτηση της βιομηχανίας με προοπτικές επέκτασης και της βιοτεχνίας σε περιοχή κοντά σε χρήσεις εμπορίου, κεντρικών λειτουργιών και κατοικίας, σε απόσταση από το ιστορικό κέντρο. Επίσης υπέδειξε την ίδρυση πανεπιστημίου, την ανάδειξη των ενετικών τειχών ως ενιαίου ιστορικού συνόλου, την επέκταση των δραστηριοτήτων του λιμανιού και την ανεξάρτητη σύνδεσή του με τη βιομηχανική περιοχή. Επιπλέον μεριμνά για την ιεράρχηση του οδικού δικτύου και την δημιουργία δικτύου πεζοδρόμων.

Μελέτη οργάνωσης οικιστικής περιοχής του Ηρακλείου, 1979

Το 1979 συντάσσεται από τον Π. Λουκάκη η “μελέτη οργάνωσης οικιστικής περιοχής του Ηρακλείου” σύμφωνα με τον νέο οικιστικό νόμο 947/79 ο οποίος κατά την ανάλυση λαμβάνει τα δεδομένα της ανάγνωσης προβλημάτων της μελέτης του Προβλεγγίου. Βέβαια τα προβλήματα σχεδόν μια δεκαετία μετά έχουν οξυνθεί. Παρά τις εύστοχες παρατηρήσεις και προτάσεις του σχεδίου για την επίλυση των προβλημάτων, όπως το οικιστικό, τη χωροθέτηση των κεντρικών λειτουργιών και την αποτύπωση των αναπτυξιακών τάσεων, δεν θεσμοθετήθηκε. Η μελέτη είχε ως σκοπό την δημιουργία ενός δικτύου οικισμών, που θα αποτελούσαν τα όρια της πόλης. Επίσης για την δημιουργία και ανάπτυξη ευρύτερων λειτουργικών συνόλων ορίστηκε ένα πλαίσιο ιεράρχησης και αξιολόγησης των οικισμών, το οποίο θα συντελούσε στην μελλοντική αποκέντρωση των λειτουργιών από το κέντρο της πόλης. Το Ηράκλειο μελετήθηκε ως ένα εκπαιδευτικό και πολιτιστικό κέντρο εθνικής κλίμακας, αλλά και τουριστικό, νοσηλευτικό και βιομηχανικό κέντρο περιφερειακής κλίμακας. Επιπροσθέτως μειώνει τον συντελεστής δόμησης με σκοπό να αποσυμπιεστεί η κατάσταση στην περιφέρεια της πόλης.

³⁴ Βουρλιώτης, Δ., ο.π.

του χώρου με πρωτοφανή ρυθμό. Κύρια χαρακτηριστικά του Γ.Π.Σ. είναι η ένταξη στο σχέδιο πόλης πυκνοδομημένων και αδόμητων περιοχών, η χωροθέτηση νέων περιφερειακών κέντρων δυτικά και ανατολικά και τοπικών κέντρων σε κάθε πολεοδομική ενότητα. Επίσης προτείνει σειρά αναπτυξιακών και διορθωτικών επεμβάσεων.³⁵

εικ. 49: Το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο του Ηρακλείου, 1988.

Θα ακολουθήσουν τα επόμενα χρόνια, λίγο πριν την μετάβαση από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα μια σειρά από καθοριστικές μελέτες σε πολεοδομική αλλά και αστική κλίμακα.

- Γενική μελέτη μεταφορών και κυκλοφορίας πόλεως Ηρακλείου Κρήτης, Κ. Δοξιάδης, 1989 - 1991
- Προκαταρκτική μελέτη εφαρμογής των κυκλοφοριακών μέτρων της πόλης Ηρακλείου Κρήτης, Δοκουμετζίδης, 1994
- Προκαταρκτική πρόταση ανάπλασης της Παλιάς Πόλης του Ηρακλείου, Α. Πανταζής, 1996 (σύμβαση 1998, έγκριση 2002)
- Μελέτη διαμόρφωσης του παραλιακού μετώπου της Παλιάς Πόλης του Ηρακλείου, Σ. Στρατής, Κ. Κούνδουρος, Α. Ιωαννίδης, Μ. Λοϊζίδου 1996 – 2011

³⁵ Περουλιού – Σεργάκη Ι., *Αυθαίρετοι Οικισμοί και Σχέδιο Πόλης: Η περίπτωση του Ηρακλείου Κρήτης*, μεταπτυχιακή εργασία Δ.Π.Θ., Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, 2009

- Μελέτη τροποποίησης του Εγκεκριμένου Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου του Πολεοδομικού Συγκροτήματος Ηρακλείου, 1997 (έγκριση 2003, ΦΕΚ 696/τ.Δ'/8.7.03)
- Τροποποιήσεις ΓΠΣ ΦΕΚ 444/Δ/2007 και ΦΕΚ 88/Δ/2009
- Μελέτη κυκλοφορίας και προβλημάτων στα πλαίσια της μελέτης προστασίας και ανάδειξης της Παλιάς Πόλης του Ηρακλείου και πιλοτική εφαρμογή, Δ. Ρέντζος, 2007- 2008

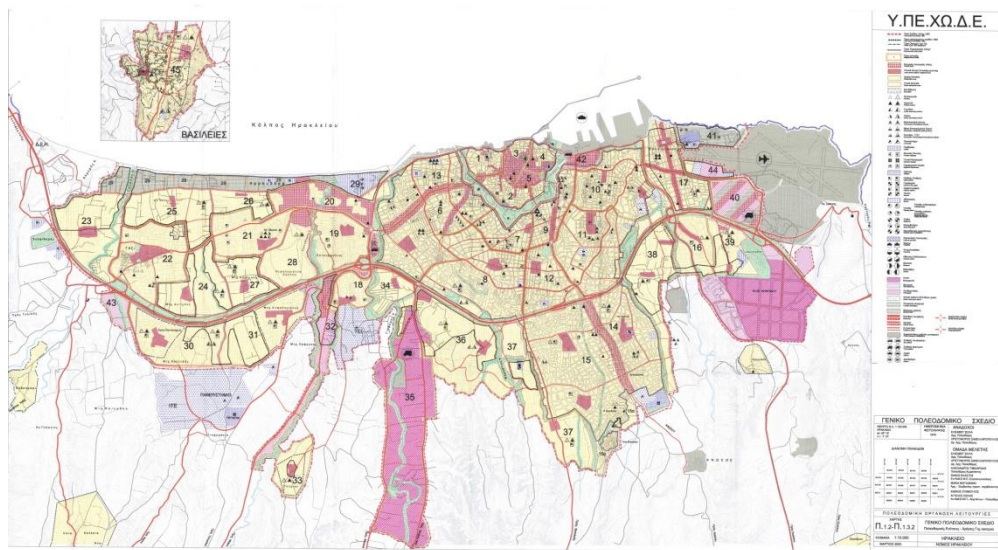
Νέο ΓΠΣ Ηρακλείου 1993

Το 1993 συντάσσεται το νέο ΓΠΣ του Ηρακλείου με σκοπό να αντιμετωπίσει την ταχεία ανάπτυξη και επέκταση της οικιστικής περιοχής. Εντάσσει στο σχέδιο πόλης ήδη οργανωμένους οικισμούς όπως οι Βασιλειές και οι Γούρνες προσπαθώντας να προλάβει την αυθαίρετη ανάπτυξη στα δυτικά. Υιοθετεί το αναπτυσσόμενο νέο ανατολικό κέντρο και προβλέπει τη δημιουργία δεύτερου στα δυτικά. Επίσης προτείνει μέτρα για τον έλεγχο των χρήσεων και της κυκλοφορίας. Οριοθετεί τα ρέματα που βρίσκονται εντός της πόλης και ορίζει ζώνες προστασίας. Συγκεκριμένα αφορά τον Καρτερό στα ανατολικά, τον Αλμυρό στα δυτικά και τον αρχαιολογικό χώρο της Κνωσού.

Τροποποίηση εγκεκριμένου ΓΠΣ 2003

Η μελέτη τροποποίησης του εγκεκριμένου ΓΠΣ του πολεοδομικού συγκροτήματος του Ηρακλείου ξεκινά το 1997 και επιδιώκει τον εκσυγχρονισμό του προηγούμενου σχεδίου. Σκοπός του είναι ο έλεγχος της ανάπτυξης, η περεταίρω οργάνωση των παραγωγικών δραστηριοτήτων και η επίλυση προβλημάτων από την έλλειψη οργανωμένης ανάπτυξης. Ακολουθεί ορθολογική πολεοδομική οργάνωση με στόχο την βιώσιμη ανάπτυξη και την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής των κατοίκων. Η μελέτη έχει ως χρονικό ορίζοντα το 2013 και προβλέπει πληθυσμό κορεσμού 200.000 κατοίκους.

Προτείνει την ένταξη 12 περιοχών αυθαίρετα δομημένων στα νότια και δυτικά της πόλης, τη δημιουργία δυτικού κέντρου με σκοπό την μείωση υπερσυγκέντρωσης του υφιστάμενου κέντρου, και τέλος προβλέπει κυκλοφοριακή μελέτη και επίλυση του ζητήματος του βόρειου οδικού άξονα. Θεσμοθετείται το 2003 και έκτοτε τροποποιείται άλλες δύο φορές το 2007 και το 2009 όσον αφορά κάποιες αλλαγές χρήσεων.

εικ. 50: Το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Ηρακλείου το 2003.

Από το 2009 ξεκινά η σύνταξη τριών πολεοδομικών μελετών επέκτασης του σχεδίου πόλης. Αφορά τις περιοχές Κάτω Κατσαμπά, Αγίας Ειρήνης και Αμφιθέας και προβλέπει περιοχές κατοικίας και κέντρα γειτονιάς σε μια έκταση 3.500 στρεμμάτων. Με γνώμονα την ορθολογική ανάπτυξη, προσβλέπει στην καλύτερη οργάνωση των χώρων κατοικίας, την εξασφάλιση των απαραίτητων κοινωφελών χώρων και την αποτροπή της άναρχης δόμησης.³⁶

³⁶ Περούλιου – Σεργάκη, Ι., ο.π.

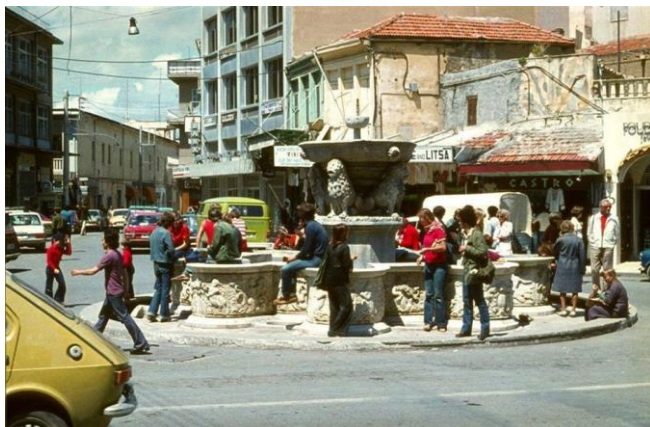
2.4 Συμπεράσματα

Η πόλη του Ηρακλείου από τη διαμόρφωση του πρώτου πυρήνα στην Γεωμετρική περίοδο έως τις αρχές του 21^{ου} αιώνα υπέστη πολλούς μετασχηματισμούς. Ο πολεοδομικός ιστός διευρύνθηκε αποφασιστικά από Αραβική κατάκτηση και έπειτα. Ταυτόχρονα, τα ισχυρά τείχη που περιέβαλαν την πόλη αποτέλεσαν έκτοτε χαρακτηριστικό στοιχείο της ταυτότητάς της. Είναι σαφές ότι ιδίως η ενετική οχύρωση αποτέλεσε τόσο αμυντικό όσο και πολεοδομικό σύστημα. Μια εκτεταμένη ζώνη με αυστηρώς καθορισμένη γεωμετρία η οποία επηρέασε καθοριστικά τις πολεοδομικές επιλογές στα πρώτα ρυμοτομικά σχέδια του 20^{ου} αιώνα. Το ρυμοτομικό σχέδιο του 1936 αποβαίνει καταστροφικό για την παλιά πόλη αφού διαμορφώνει αυθαιρέτως έναν ιστό με εντελώς διαφορετική σχέση ύψους κτιρίων και πλάτους οδών. Το ρυμοτομικό σχέδιο του 1958, οριστικοποιεί την δομή της παλιάς πόλης και επεκτείνει την πόλη έξω απ' τα ενετικά τείχη, διαμορφώνοντας μεγάλης κλίμακας οικοδομικά τετράγωνα με σαφώς υψηλότερους συντελεστές δόμησης και μεγέθη οικοπέδων. Μελέτες που ακολουθούν έχουν, σε πιο μακροσκοπική οπτική, προσπαθούν να επιλύσουν και να προνοήσουν για μελλοντικά προβλήματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η προμελέτη του ρυθμιστικού σχεδίου του Αριστομένη Προβελέγγιου, η οποία προμήνυε και προσπαθούσε να επιλύσει τα προβλήματα που θα αντιμετώπιζε η πόλη, όμως δεν προχώρησε σε θεσμοθέτηση.

3. ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ

3.1 Εισαγωγή

Λίγο πριν την αρχή του 21^{ου} αιώνα αρχίζουν οι προσπάθειες στην κατεύθυνση της προστασίας και ανάδειξης της Παλιάς Πόλης του Ηρακλείου. Το 1996 Ιδρύεται το γραφείο της παλιάς πόλης, ένα όργανο με σκοπό του την μελέτη, την διερεύνηση και γενικώς την μέριμνα για τα τεκταινόμενα στο ιστορικό κέντρο. Αρχίζει, επίσης η σύνταξη της προκαταρκτικής πρότασης για την ανάπτυξη της παλιάς πόλης. Μια μελέτη όσο το δυνατόν, πολύπλευρη και πολυεπίπεδη ώστε να καταφέρει να αποδώσει την κατάσταση στην πραγματική της διάσταση και να προτείνει λύσεις βιώσιμες και τεκμηριωμένες. Πρόδρομος αυτής, θα μπορούσε να θεωρηθεί η μελέτη κυκλοφορίας του γραφείου Δοξιάδη όπου, ενώ πρόκειται για διαφορετικού είδους μελέτη, έδωσε κατευθύνσεις ως προς την κυκλοφοριακή δομή του ιστορικού κέντρου. Πρότεινε εκτεταμένες πεζοδρομήσεις στην κεντρική περιοχή και διάρθρωσε έτσι την κυκλοφορία ώστε, στην Παλιά Πόλη να ευνοείται περισσότερο η πεζή κίνηση.

εικ. 51 Πλατεία Λιονταριών 1977

3.2 Μελέτες πολεοδομικής κλίμακας

3.2.1 Μελέτη Δοξιάδη 1991

Γενική μελέτη μεταφορών και κυκλοφορίας πόλεως Ηρακλείου Κρήτης.

Κ. Δοξιάδης, 1989 - 1991

Το 1988 ανατίθεται στο γραφείο Δοξιάδη, η κυκλοφοριακή μελέτη της πόλης του Ηρακλείου η οποία εκπονείται μεταξύ 1989 και 1991. Έχει ως σκοπό τη βελτιστοποίηση του συστήματος μεταφορών μέσω βραχυπρόθεσμων κυκλοφοριακών μέτρων καθώς και μακροπρόθεσμων αλλαγών στις οδικές υποδομές με χρονικό ορίζοντα το 2004. Η μελέτη χωρίζεται σε δύο φάσεις: «Απογραφή και Ανάλυση της Υπάρχουσας Κατάστασης» (Φάση 1) και «Προτάσεις για Μακροπρόθεσμα και Βραχυπρόθεσμα Μέτρα» (Φάση 2).³⁷

Φάση 1

Κατά την φάση της ανάλυσης της υπάρχουσας κατάστασης προκύπτουν οι εξής παρατηρήσεις: ο μεγαλύτερος φόρτος κυκλοφορίας εντοπίζεται στις κεντρικές ακτινωτές αρτηρίες (Ικάρου, Κνωσού, Ιωνίας, 62 μαρτύρων κτλ) και στην παραλιακή λεωφόρο Σ. Βενιζέλου καθώς επίσης απουσιάζει μια περιφερειακή αρτηρία ώστε να αποσυμφορίζεται το κέντρο της πόλης. Επίσης, όσον αφορά τις εισόδους στην κεντρική περιοχή, λόγω δυσλειτουργίας και ακαταλληλότητας του οδικού δικτύου σε ορισμένες η κυκλοφορία συσσωρεύεται στις υπόλοιπες. Στην εντός των τειχών περιοχή, τα προβλήματα αφορούν περισσότερο τη διαχείριση της κυκλοφορίας (στάθμευση, αστυνόμευση, χρήση φορτηγών, μέσα μαζικής μεταφοράς) και λιγότερο τα χαρακτηριστικά των οδικών υποδομών. Η εθνική οδός φαίνεται να λειτουργεί επιτυχώς ως παράκαμψη της πόλης ενώ στην εκτός των τειχών περιοχή παρατηρείται υπερφόρτωση σε ορισμένες πολύπλοκες διασταυρώσεις.³⁸

Φάση 2

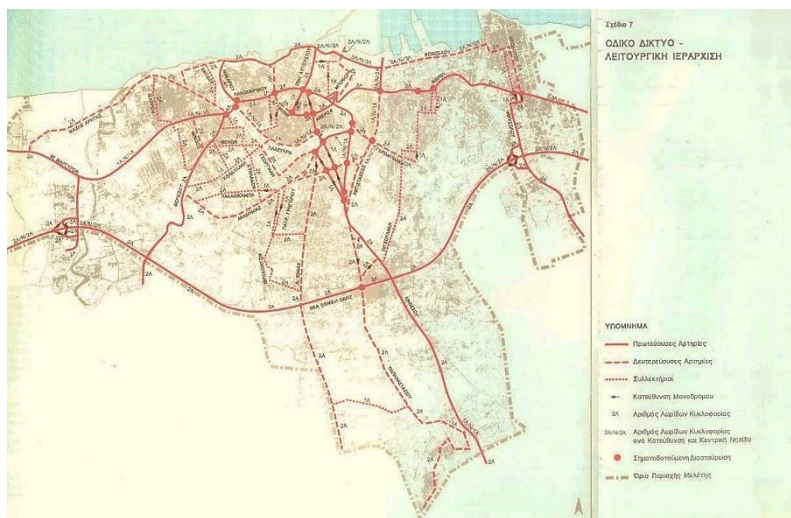
Σε αυτή τη φάση της μελέτης προτείνονται μια σειρά από βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα μέτρα με σκοπό τη δημιουργία του σχεδίου μεταφορών και κυκλοφορίας της πόλης του Ηρακλείου. Η διαμόρφωση των μέτρων προέκυψε από τα συμπεράσματα της πρώτης φάσης, τους στόχους του σχεδιασμού, τις προτάσεις των εμπλεκόμενων φορέων

³⁷ Μπούρα Γ., *30 χρόνια κυκλοφοριακών και πολεοδομικών μελετών στο Ηράκλειο Κρήτης*, διπλωματική εργασία ΕΜΠ, σχολή Πολιτικών Μηχανικών, Αθήνα, 2016.

³⁸ Γραφείο Δοξιάδη Α.Ε., *Γενική Μελέτη Μεταφορών και Κυκλοφορίας Πόλεως Ηρακλείου Κρήτης*, Φάση Ι: Απογραφή και Ανάλυση Υπάρχουσας Κατάστασης, Αθήνα, 1989

και άλλες σχετικές μελέτες. Έτσι, αφού διαμορφώθηκαν αρκετές εναλλακτικές λύσεις, επιλέγεται μετά από σύγκριση μεταξύ τους η βέλτιστη τόσο σε βραχυπρόθεσμο όσο και μακροπρόθεσμο σχεδιασμό.

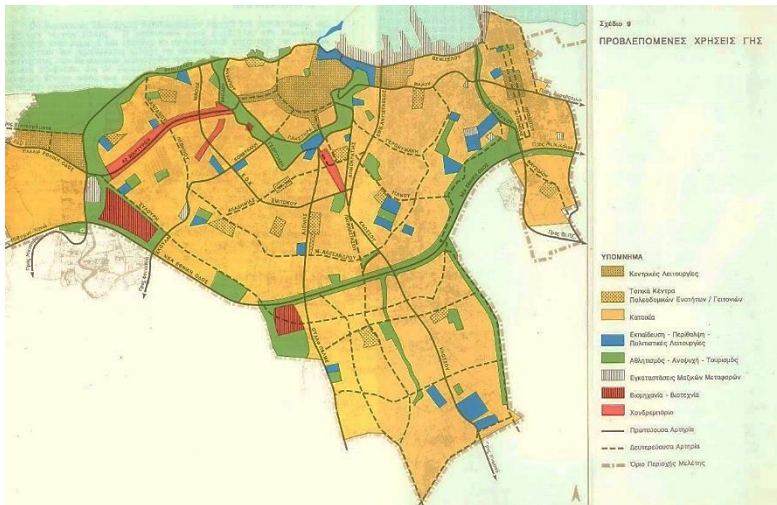
Κατά τον σχεδιασμό λήφθηκαν υπόψιν δεδομένες μελέτες όπως το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο (1983), η πολεοδομική μελέτη επέκτασης και αναθεώρησης του Ηρακλείου και η μελέτη κόμβων και συνδέσεων με την εθνική οδό. Επίσης αξιολογήθηκαν οι προτάσεις φορέων όπως τμημάτων της Περιφέρειας Κρήτης, της Νομαρχίας, του Δήμου, του οργανισμού αστικών συγκοινωνιών, της Αστυνομίας κ.α.. Οι διάφοροι αυτοί φορείς έχουν συγκλίνουσες απόψεις αναγνωρίζοντας τα έντονα προβλήματα που έχει επιφέρει η απουσία σχεδιασμού.³⁹ Προτείνουν συγκεκριμένα μέτρα τα οποία φαίνεται να τοποθετούνται σε σωστή βάση. Πεζοδρόμηση της κεντρικής περιοχής, περιορισμός εισόδου των αυτοκινήτων, επέκταση των μονοδρομήσεων, δημιουργία χώρων στάθμευσης εντός και εκτός της παλιάς πόλης, και απαγόρευση παρόδιας στάθμευσης σε κύριες οδικές αρτηρίες κ.α..⁴⁰

εικ. 52: Οδικό δίκτυο - λειτουργική ιεράρχηση, μελέτη Δοξιάδη, φάση 1.

³⁹ Γραφείο Δοξιάδη Α.Ε., Γενική Μελέτη Μεταφορών και Κυκλοφορίας Πόλεως Ηρακλείου Κρήτης, Φάση II: Προτάσεις για Βραχυπρόθεσμο και Μακροπρόθεσμο Μέτρα, Αθήνα, 1990

⁴⁰ Μπούρα, Γ., ο.π.

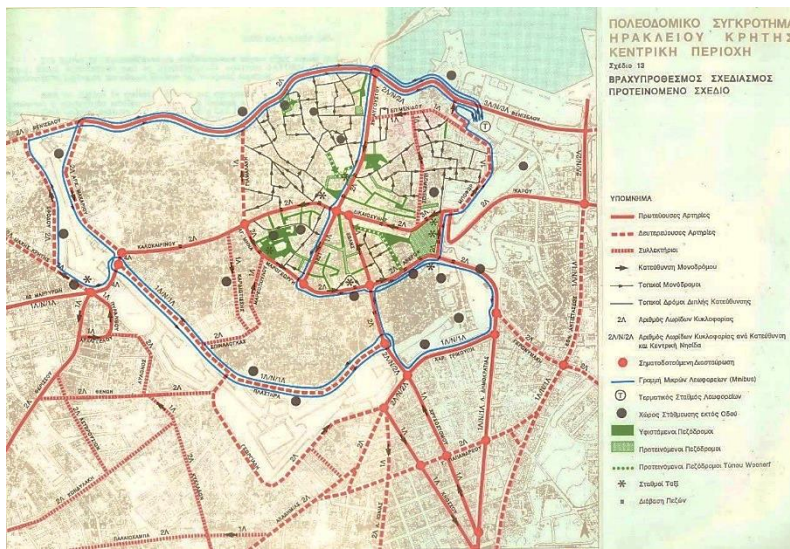
εικ. 53: Προβλεπόμενες χρήσεις γης για το 2004, μελέτη Δοδιάδη, φάση 2.

Η Μελέτη

Βραχυπρόθεσμα μέτρα:

- Ορισμένες πεζοδρομήσεις και σημειακές διανοίξεις, αλλά κυρίως εκτεταμένες μονοδρομήσεις στο κέντρο της πόλης ως πρώτο βήμα για τον πλήρη αποκλεισμό του εμπορικού κέντρου για ΙΧ.
- Οργάνωση της στάθμευσης τόσο παρόδια όσο και σε ιδιωτικούς και δημόσιους σταθμούς. Οι προτεινόμενοι σταθμοί είναι ανοικτοί (Πλαστήρα, Σ. Βενιζέλου στο ύψος της Γιαμαλάκη, πάρκο Νεολαίας) και κλειστοί (Μονής Καρδιωτίσης, Πεδιάδος, Δημοκρατίας, πλατεία Κορνάρου, Αγίου Μηνά, πλατεία ιστορικού Μουσείου, πλατεία Κόρακα, στη θέση του Πολιτιστικού κέντρου, στην πλατεία της Βίγλας) που θα παρείχαν περίπου 4350 θέσεις στάθμευσης ενώ αν συμπεριλάβουμε και τις θέσεις επί των οδών ο αριθμός ανέρχεται στις 7807.
- Δρομολόγια μικρών λεωφορείων (miniibus), με μία γραμμή σε πρώτη φάση.
- Αλλαγές στη διάρθρωση των αστικών δημόσιων συγκοινωνιών, προτείνοντας 21 γραμμές με κεντρικό σταθμό και αφετηρία στο μέγαρο Φυτάκη.
- Συμπλήρωση του στόλου των υπεραστικών λεωφορείων.
- Ιεράρχηση του οδικού δικτύου και εκτεταμένες μονοδρομήσεις στην εκτός των τειχών περιοχή της πόλης.⁴¹

⁴¹ Σφακιανάκη, Β., ο.π.

εικ. 54: Βραχυπρόθεσμος σχεδιασμός - προτεινόμενο σχέδιο, μελέτη Δοξιάδη, φάση 2.

Μακροπρόθεσμα μέτρα:

Οδικό δίκτυο:

- Αποκλεισμός της κυκλοφορίας των ΙΧ στον κεντρικό πυρήνα της παλιάς πόλης (εσωτερικός δακτύλιος «Γιαμαλάκη, Αγ. Μηνά, Πλατεία Κορνάρου, Αβέρωφ, Πλατεία Ελευθερίας, Δουκός Μποφώρ»).
- Διανοίξεις από το "Κομμένο Μπεντένι" προς την οδό 1821 και της οδού Πεδιάδος, από την οδό Έβανς μέχρι και την πλατεία Ελευθερίας, προτείνοντας δύο λωρίδες κυκλοφορίας.
- Δημιουργία ζεύγους μονοδρόμων περιφερειακά των τειχών, εντός και εκτός, με κάθε μονόδρομο να αποτελείται από δύο λωρίδες κυκλοφορίας.
- Κατασκευή τριών περιφερειακών δακτύλιων στην εκτός των τειχών περιοχή, με πρώτο τον Πεταλοειδή δακτύλιο (Μίνως, ΕΟΚ, Σμπώκου και Εθν. Αντιστάσεως) και άλλους δύο σε ομόκεντρους «κύκλους» προς τα έξω μέχρι την Εθνική οδό.
- Ακτινωτές οδικές αρτηρίες που συγκλίνουν προς το κέντρο (λεωφ. 62 Μαρτύρων, Κονδυλάκη, Δημοκρατίας, Ιωνίας, Ικάρου, Γερωνυμάκη, Ιτάνου).

Υπεραστικές μετακινήσεις:

- Αναβάθμιση της Εθνικής οδού και μετατροπή σε κλειστού τύπου αυτοκινητόδρομο δύο λωρίδων κυκλοφορίας ανά κατεύθυνση και ενδιάμεση διαχωριστική νησίδα, ολοκλήρωση των παράλληλων οδών και κατασκευή ανισόπεδων κόμβων στις λεωφόρους Κνωσού και Παπαναστασίου καθώς και στην περιοχή του αεροδρομίου.
- Οργάνωση της παραλιακής λεωφόρου με δύο λωρίδες κυκλοφορίας ανά κατεύθυνση και ενδιάμεση διαχωριστική νησίδα, κατασκευή ανισόπεδου κόμβου στον Γίοφυρο και δημιουργία οδικής αρτηρίας δύο λωρίδων κυκλοφορίας προς τις δυτικές περιοχές της πόλης.
- Δημιουργία λεωφόρου "Σιλαμιανού" (σημερινή λεωφ. Καζαντζίδη), από το λιμάνι προς την Βιομηχανική Περιοχή, με δύο λωρίδες κυκλοφορίας, διαχωριστική νησίδα και με ανισόπεδη διάβαση στην Ικάρου.
- Δημιουργία περιφερειακής παραλιακής λεωφόρου, στη νέα Αλικαρνασσό, με δύο λωρίδες κυκλοφορίας.
- Αναβάθμιση της λεωφόρου Κνωσού, με δύο λωρίδες κυκλοφορίας ανά κατεύθυνση και ενδιάμεση διαχωριστική νησίδα, από το νεκροταφείο Αγ. Κωνσταντίνου μέχρι το Βενιζέλειο νοσοκομείο.
- Κατασκευή ανισόπεδου κόμβου στην Εθνική οδό για την πρόσβαση προς το ΠΑΓΝΗ και Πανεπιστήμιο.

Αστικές δημόσιες συγκοινωνίες και στάθμευση:

- Εκσυγχρονισμός του στόλου των λεωφορείων, αύξηση και επέκταση των γραμμών σε 24.
- Διεύρυνση του δικτύου μικρών λεωφορείων (minibus) σε 3 γραμμές.
- Δημιουργία νέων κλειστών χώρων στάθμευσης σε δημόσιους χώρους λόγω του αποκλεισμού του κέντρου. Στις θέσεις: Πανάνειο Νοσοκομείο, Κομμένο Μπεντένι, πλατεία 18 Αγγλων, πάρκο Νεολαίας και λεωφόρος Πλαστήρα.

εικ. 55: Προτεινόμενο μακροπρόθεσμο σχέδιο κυκλοφορίας, μελέτη γραφείου Δοκουμετζίδη, 1994.

Όσον αφορά τα κύρια ζητήματα της μελέτης, οι μελετητές αναφέρουν:

«...τα προτεινόμενα μέτρα, είτε αφορούν τη διαχείριση της κυκλοφορίας και το οδικό δίκτυο, είτε τις δημόσιες συγκοινωνίες και την στάθμευση, αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο μέτρων με κοινή φιλοσοφία και στόχους στην αντιμετώπιση των προβλημάτων και σε μερικές περιπτώσεις στενά συνδεδεμένα μεταξύ τους... Ένα άλλο σημαντικό θέμα που αφορά την εφαρμογή των μέτρων είναι ο σωστός προγραμματισμός της εφαρμογής τους και η σωστή ενημέρωση των χρηστών στα μέτρα αυτά...»⁴²

Η μελέτη εγκρίθηκε από το ΥΠΕΧΩΔΕ και το Δήμο Ηρακλείου το 1991. Δεν εφαρμόστηκε στο ιστορικό κέντρο, μόνο αποσπασματικά σε κατασκευές πεζοδρομίων και σε κάποιες μονοδρομήσεις. Το 1993, ανατίθεται η μελέτη εφαρμογής στο γραφείο Δοκουμετζίδη, η οποία αργότερα περιορίστηκε στην εκτός των τειχών περιοχή της πόλης. η κυκλοφοριακή μελέτη της εντός των τειχών περιοχή περιλαμβάνονταν στη μελέτη της Παλιάς Πόλης που ανατέθηκε στο γραφείο Α. Πανταζή. Η εφαρμογή στις περιοχές εκτός των τειχών, δημιούργησε διάφορες αντιπαραθέσεις, όπως για τον σταθμό αυτοκινήτων στη λεωφόρο Δημοκρατίας, για την παραλιακή λεωφόρο και την Κνωσού, για τον ανισόπεδο κόμβο στο νεκροταφείο του Αγίου Κωνσταντίνου, για τον παραλιακό δρόμο στην νέα Αλικαρνασσό, κ.α..⁴³

⁴² Περιοδικό «Ταύ» του ΤΕΕ/TAK, τεύχος 16-17 «Η υλοποίηση της κυκλοφοριακής μελέτης Ηρακλείου», σελ. 57

⁴³ Σφακιανάκη, Β., ο.π.

3.2.2 Μελέτη παλιάς πόλης 2002

Μελέτη ανάπλασης της Παλιάς Πόλης του Ηρακλείου

Α. Πανταζής 1996 – 2002

Η πρόταση της ομάδας του Α. Πανταζή έλαβε το πρώτο βραβείο στον σύνθετο αρχιτεκτονικό – πολεοδομικό διαγωνισμό για την ανάπλαση της παλιάς πόλης του Ηρακλείου το 1996, η οποία επεξεργάζεται σε δεύτερη φάση από τον Σύλλογο Αρχιτεκτόνων Ηρακλείου.

Η μελέτη ανάπλασης της Παλιάς Πόλης είναι πολεοδομική μελέτη με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τα οποία προσδιορίζονται από τον πολεοδομικό νόμο 2508/1997. Χωρίζεται σε τρεις διαδοχικές φάσεις. Η Α' φάση αποτελείται από την προκαταρκτική πρόταση και την σε βάθος ανάλυση όλων των στοιχείων. Η Β' φάση αφορά την πολεοδομική πρόταση ενώ η Γ' φάση το στρατηγικό σχέδιο και την αναθεώρηση του ρυμοτομικού. Επιπλέον, την εκπόνηση: ειδικών αρχιτεκτονικών μελετών στις περιοχές της οδού Μαρτύρων 25^{ης} Αυγούστου και του κέντρου της Αγίας Τριάδας (Τσαρσάκι), μελέτης εφαρμογής του αμιγούς πεζόδρομου που θα συνδέει τις περιοχές Βαλιδέ τζαμί, Άγιος Μηνάς και Αγία Τριάδα και θα καταλήγει στον κόλπο του Δερματά.⁴⁴

Η ιστορικότητα του αστικού ιστού της παλιάς πόλης του Ηρακλείου έγκειται εκ πρώτης στην ιστορία αιώνων που φέρουν οι σημαντικότερες σημερινές οδοί, όπως η οδός 25^{ης} Αυγούστου (ο αρχαιότερος δρόμος της πόλης), Έβανς, 1866, Καλοκαιρινού κ.α..

«Εκτός από την ιστορικότητα, η δομή του πολεοδομικού ιστού, ειδικότερα στις γειτονιές που περιβάλλουν το κέντρο της πόλης, παρουσιάζει σημεία όπου είναι έντονα τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά, δηλαδή στενοί και ακανόνιστοι δρόμοι (καλντερίμια), μικρά ξέφωτα στις διασταυρώσεις των δρόμων που δημιουργούν μικρά πλατώματα και ενδιαφέρουσες οπτικές γωνίες, ακανόνιστες ρυμοτομικές γραμμές, οι οποίες, σε συνδυασμό με το κατά πλειονότητα χαμηλό ύψος των οικοδομών, προσδίδουν μια πλαστικότητα στον οικιστικό ιστό.»⁴⁵

⁴⁴ Πανταζής, Α., Προστασία και ανάδειξη της παλιάς πόλης του Ηρακλείου. Το πρόγραμμα ανάπλασης. Η παρουσίαση της πρότασης, εισήγηση στο συνέδριο: Ανάπλαση ιστορικών κέντρων – Αστική διακυβέρνηση, ΤΕΕ ΤΑΚ, Ηράκλειο, 28/02 – 01/03 2003

⁴⁵ Πανταζής, Α. κ.ά., «Πολεοδομική μελέτη ανάπλασης - Προστασία και ανάδειξη της Παλιάς Πόλης του Ηρακλείου», γ' φάση, Δήμος Ηρακλείου, Ηράκλειο, 1999

Τα ρυμοτομικά του 1936 και 1958 όσον αφορά την παλιά πόλη δεν έλαβαν υπόψιν τους τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του πολεοδομικού ιστού και έτσι όπου εφαρμόζεται καταστρέφει και αλλοιώνει τον ιστό. Η διάνοιξη μεγάλων λεωφόρων που διαπερνούν άκριτα τον δομημένο χώρο δεν είναι οργανωμένοι ώστε να συνδέουν πλατώματα και ελεύθερους χώρους. Ο δημόσιος χώρος λοιπόν δεν εντάσσεται σε κάποιο δίκτυο και φαίνεται να προκύπτει τυχαία, είναι απροσδιόριστος και αφήνει έδαφος για την καταπάτησή του από το αυτοκίνητο. Το ευτύχημα είναι πως, παρά τις δεκαετίες που πέρασαν με το εγκεκριμένο ρυμοτομικό σχέδιο σε ισχύ, δεν εφαρμόστηκε σε μεγάλη έκταση παρά μόνο αποσπασματικά. Έτσι η υφιστάμενη κατάσταση διαφέρει πολύ από την θεσμοθετημένη, ενώ με τη συνύπαρξη των αποσπασμάτων της εφαρμογής και των προγενέστερων κτιρίων, μοιάζει ακόμα πιο επιτακτική η ανάγκη επίλυσης τους ζητήματος.

Από την ανάλυση στην Α΄ και Β΄ φάση της μελέτης επισημάνθηκαν και καταγράφηκαν τα κύρια χαρακτηριστικά στοιχεία της πόλης στα οποία θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή για την θέσπιση του πολεοδομικού κανονισμού (χρήσεις γης, όροι και περιορισμοί δόμησης, μέτρα προστασίας).

Καθοριστικά στοιχεία:

- Η δομή της Παλιάς Πόλης
- Ο πολεοδομικός ιστός
- Η τοπογραφία
- Τα Ενετικά και Αραβό-βυζαντινά τείχη
- Το παραλιακό μέτωπο
- Οι περιοχές αρχαιολογικών ευρημάτων
- Η πυκνότητα της δόμησης και η απουσία επαρκών δημόσιων και ιδιωτικών ελεύθερων χώρων
- Οι ισχύοντες όροι και περιορισμοί δόμησης⁴⁶

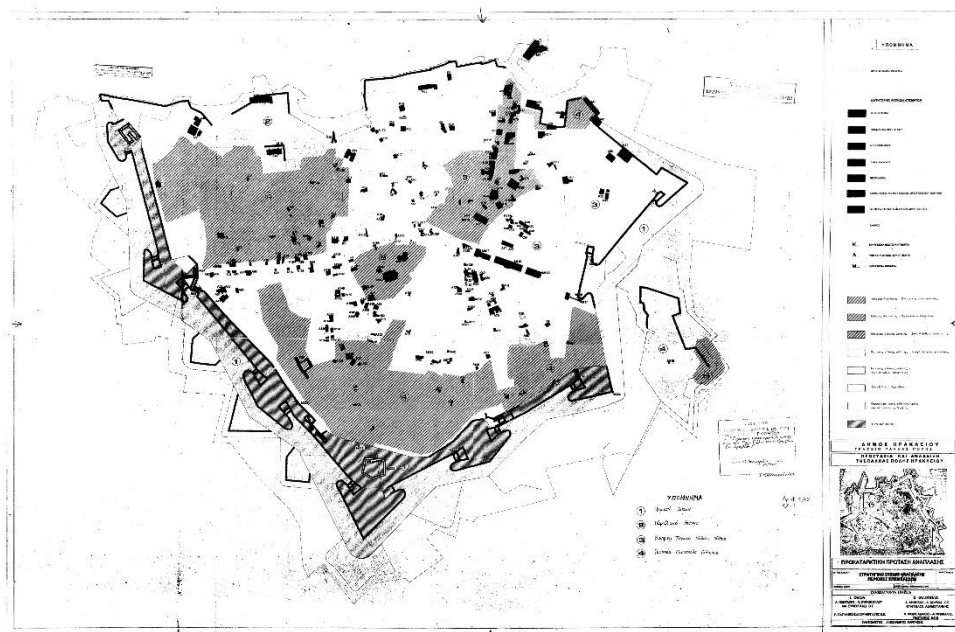
«Η θεμελιακή λοιπόν αφετηρία και κεντρικό δομικό χαρακτηριστικό του προγράμματος ανάπτυξης της παλιάς πόλης είναι το στρατηγικό σχέδιο για την ανάδειξη και προστασία της και πιο συγκεκριμένα, η διάρθρωση των επτά γενικών στόχων κατευθύνσεων του σε επιμέρους μέτρα ενέργειες και δράσεις. Η παλιά πόλη του Ηρακλείου μαζί με την Κνωσό ή μάλλον η Κνωσός και η παλιά πόλη του Ηρακλείου είναι τα δύο στοιχεία αυτού του αστικού συγκροτήματος που το κάνουν αναγνωρίσιμο σε όλη την ανατολική Μεσόγειο, είναι τα στοιχεία επικοινωνίας του Ηρακλείου με όλο το γύρο του κόσμου...»⁴⁷

⁴⁶ Πανταζής, Α. κ.ά., 1999, ο.π.

⁴⁷ Πανταζής, Α., 2003, ο.π.

Στόχοι – κατευθύνσεις:

- η ανάδειξη της παλιάς πόλης σε εστία πολιτισμού και διεθνούς συνεργασίας
- η προστασία και ανάδειξη των κύριων ιστορικών, κοινωνικών, λειτουργικών, πολεοδομικών και μορφολογικών χαρακτηριστικών
- η διατήρηση της χρήσης της κατοικίας, του χαρακτήρα γειτονιάς
- η απόδοση της παλιάς πόλης στον πεζό (κάτοικο, επισκέπτη), με δραστική μείωση του ΙΧ χωρίς τον καθολικό αποκλεισμό του και με αύξηση των μέσων μαζικής μεταφοράς, μικρών λεωφορείων κ.α.
- η περιβαλλοντική ανασυγκρότηση
- η απομάκρυνση, από την εντός των τειχών περιοχή, οχλουσών και ανεπιθύμητων χρήσεων
- η ποιοτική αναβάθμιση

εικ. 56: Προκαταρκτική πρόταση ανάπλασης της παλιάς πόλης Ηρακλείου. Στρατηγικό σχέδιο και περιοχές ανάπλασης.

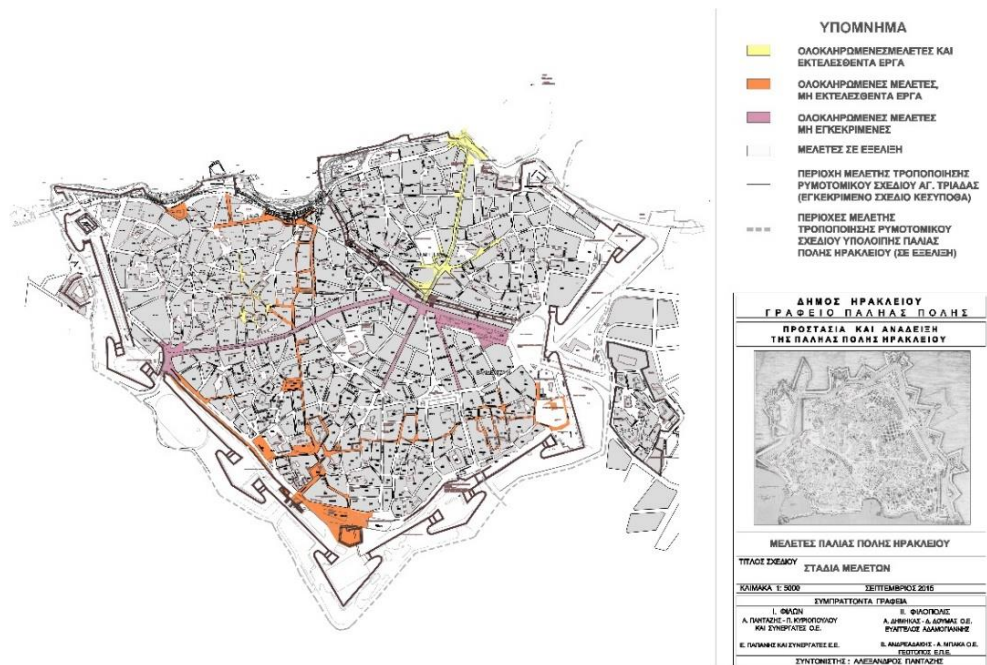
Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται η ανασυγκρότηση των παραδοσιακών γειτονιών, της Αγίας Τριάδας, του Αγίου Μηνά, του Βαλιδέ Τζαμί, της Ανάληψης κ.α.. Εκεί επιδιώκεται η διατήρηση της χρήσης της κατοικίας καθώς και η ενίσχυση και βελτίωση των μικρών κοινωνικών και εμπορικών κέντρων μικρής κλίμακας. Επίσης η ανάδειξη του ιστορικού ιστού, ο περιορισμός των ρυμοτομήσεων των προγενέστερων ρυμοτομικών σχεδίων, η διεύρυνση του δημόσιου χώρου και η ανάδειξη μνημείων καθώς και η δημιουργία τεσσάρων διαφορετικών πορειών (βασικό και δευτερεύον δίκτυο πεζοδρόμων, δρόμοι ήπιας κυκλοφορίας και δρόμοι ενοποίησης μικρών οικοδομικών τετραγώνων).⁴⁸ Γενικά, όσον αφορά την κυκλοφορία, αποκλείονται οι διαμπερείς διελεύσεις με τη δημιουργία βρόγχων ενώ στο παραλιακό τμήμα επιδιώκεται η εξωστρέφεια του μετώπου και των λειτουργιών προς την θάλασσα μέσω της δραστηκής μείωσης της κυκλοφορίας στην παραλιακή λεωφόρο. Πέραν των γραμμών μικρών λεωφορείων διερευνά το ενδεχόμενο δημιουργίας τραμ.

Μετά την έγκριση της μελέτης το 2002, δημιουργούνται διάφορες καθυστερήσεις και παρανοήσεις.

- Μετά από τη λήξη της αναστολής οικοδομικών εργασιών, το 2004, εκδίδονται άδειες βάσει του υπό αναθεώρηση ρυμοτομικού σχεδίου του 1936 (και 1958) οι οποίες είναι υπερπολλαπλάσιες των προηγούμενων ετών.
- Υπό τον φόβο μιας πιθανής μείωσης των συντελεστών δόμησης, επιταχύνονται οι καταστροφές κτιρίων. Δεν γίνεται σαφές πως η διατήρηση του πυκνού πολεοδομικού ιστού επιφέρει αύξηση των συντελεστών ή οποία εξισορροπείται με την αριθμητική μείωση.
- Οι υποδείξεις της δημοτικής αρχής ως προς την τήρηση ελάχιστου πλάτους δρόμων για λόγους εκτάκτου ανάγκης, δεσμεύουν τους μελετητές των νέων αδειών και έτσι οι ιδιοκτησίες να ρυμοτομούνται.
- Οι προτάσεις της μελέτης για ενοποίηση ακαλύπτων χώρων, βάσει του ΓΟΚ του 1985, προκαλούν αντιδράσεις και υπάρχει η παρανόηση της δέσμευσης περιουσίας.
- Με την επιβολή μορφολογικών όρων συμφωνούν όσοι προτιμούν ανώδυνες ρυθμίσεις όμως σε μεγάλο βαθμό οι αρχιτέκτονες είναι αντίθετοι.
- Το υπουργείο απαιτεί την εξασφάλιση ισοζυγίου ελεύθερων χώρων (το οποίο δεν είναι απαραίτητο σε περιπτώσεις κηρυγμένων ιστορικών κέντρων). Αντιμετωπίζει τη μελέτη ως αναθεώρηση του ρυμοτομικού σχεδίου ενώ πρόκειται για μελέτη ανάπλασης ιστορικού κέντρου.⁴⁹

⁴⁸ Πανταζής, Α., 2003, ο.π.

⁴⁹ Σφακιανάκη, Β., ο.π.

εικ. 57: Στάδια μελετών (ανάπλαση παλιάς πόλης)

εικ. 59: Οδός Μαρτύρων 25^{ης} Αυγούστου.

εικ. 58: Οδός Δικαιοσύνης.

3.2.3 Ανάπλαση Αγίας Τριάδας 2018

Μελέτη αναπλάσεων και ειδικών παρεμβάσεων της περιοχής Αγ. Τριάδας Παλιάς Πόλης Ηρακλείου

Α. Πανταζής, 2016 - 2018

Η συνοικία της Αγίας Τριάδας διατηρεί σημαντικά τον χαρακτήρα της γειτονιάς και δομή αστικού της ιστού, μέρος του ιστορικού μεσαιωνικού πυρήνα της πόλης, εντός του διευρυμένου οχυρωματικού περιβόλου. Οι γειτονιές, συνήθως με κτίσματα ενός ή δυο ορόφων με αυλές αποτελούν χαρακτηριστικό δείγμα λαϊκών εργατικών περιοχών. Τα λαϊκά ανώνυμα σπίτια, συνυπάρχουν με αξιόλογα κτίρια βαλκανικής αρχιτεκτονικής, βιομηχανικά και λιγοστά νεοκλασικά. Παράλληλα υπάρχουν κυρίως στον πυρήνα της περιοχής κτίσματα και απομεινάρια της ενετικής και οθωμανικής περιόδου. Η περιοχή ήκμασε στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα με την δημιουργία εγκαταστάσεων μεταποίησης και αποθηκών αγροτικών προϊόντων σε συνδυασμό με την δυναμική παρουσία των προσφύγων της Μικράς Ασίας.⁵⁰

εικ. 60: Ηράκλειο 1910

⁵⁰ Πανταζής Α. κ.ά., *Μελέτη αναπλάσεων και ειδικών παρεμβάσεων της περιοχής Αγ. Τριάδας Παλιάς Πόλης Ηρακλείου. Οριστική ειδική αρχιτεκτονική μελέτη*, Δήμος Ηρακλείου, Ηράκλειο, 2016

Ο αστικός ιστός της Αγίας Τριάδας αποτελεί ένα σύνολο που διατηρεί έντονα τον ιστορικό του χαρακτήρα. Είναι από τις τελευταίες εναπομείνουσες συνοικίες που εμπεριέχει ακόμα τα χαρακτηριστικά της δομής της καθώς και μαρτυρίες και μνήμες από την ζωή της. Εντοπίζονται διατηρητέα μνημεία, οικιστικοί πυρήνες και κτίρια προτεινόμενα προς διατήρηση από την μελέτη προστασίας και ανάδειξης της Παλιάς Πόλης. Δεν παύει βέβαια να πάσχει από πολλαπλά προβλήματα ως προς την ορθή πολεοδομική της λειτουργία. Στην περίμετρο, κατά κύριο λόγο ακολουθείται το σχέδιο του 1936, με πολυώροφα, μεγάλης κλίμακας και ασαφούς ταυτότητας κτίρια τα οποία διαμορφώνουν μια προβληματική κατάσταση με την μικροκλίμακα της περιοχής. Περισσότερο συνομιλούν με τα απέναντι μέτωπα των γειτονικών περιοχών. Διαταράσσουν την σχέση ύψους κτιρίων με το πλάτος του δρόμου, σχέση η οποία με τα μικρά χαμηλά λιθόκτιστα κτίσματα ήταν σε ισορροπία.

Όσον αφορά το σχέδιο του 1936 και την μετέπειτα τροποποίηση του 1958, διαπιστώνεται ότι έχει εφαρμοστεί σε πολύ περιορισμένο βαθμό. Αυτό συνέβη γιατί το σχέδιο δεν μπορεί να ανταποκριθεί στα προβλήματα της περιοχής. Αγνοεί εντελώς για τον ιστορικό ιστό και χαράζει μεγάλης κλίμακας οδούς και οικοδομικά σύνολα «πατώντας» επί των κτισμάτων. Με σκοπό την διευθέτηση της κυκλοφορίας και την επίλυση του κυκλοφοριακού προβλήματος προτείνει τη διάνοιξη τριών μεγάλων λεωφόρων καταστρέφοντας τον ιστό του ιστορικού κέντρου. Εξυπηρετεί κυρίως την διαμπερή κίνηση από τις γύρω περιοχές χωρίς μέριμνα για την εσωτερική κίνηση των κατοίκων ούτε διαμορφώνει δίκτυο με πλατώματα και ελεύθερους χώρους. Η προτεινόμενη ρυμοτομία αντιτίθεται στο μεγαλύτερο μέρος της περιοχής, με την μορφολογία, την ιστορικότητα και τη δομή του ιστού, αδιαφορώντας για αξιολογικά κτίσματα ή σύνολα.⁵¹

Η μελέτη προτείνει την διατήρηση του αστικού ιστού στο μεγαλύτερο μέρος του, σημειακές επεμβάσεις όπου κρίνεται απολύτως απαραίτητο και τον περιορισμό της δόμησης καθ' ύψος ώστε να μην διαταραχθεί η δομή του δομημένου χώρου.

Προτεινόμενοι όροι δόμησης

Για τα οικοπέδα με πρόσωπο στις περιμετρικές οδούς (Αρχ. Μακαρίου, Σοφ. Βενιζέλου, Καλοκαιρινού και Γιαμαλάκη) προτείνεται αρτιότητα οικοπέδου κατά κανόνα, 10 μ. πρόσωπο και 180 τ.μ. εμβαδόν. Κατά παρέκκλιση, 7 μ. πρόσωπο, 10 μ. βάθος, 100 τ.μ. εμβαδόν (προ 9-6-1973) και 4 μ. πρόσωπο, 6 μ. βάθος, 50 τ.μ. εμβαδόν (προ 3-11-1936). Συντελεστής δόμησης, για οικοπέδα μέχρι 180 τ.μ. 1,8, άνω των 180 τ.μ. 1,4 (τα πρώτα 180 τ.μ. με 1,8). Η κάλυψη ορίζεται από τον ΝΟΚ (Ν.4067/2012, ΦΕΚ79/Α/2012). Το μέγιστο επιτρεπόμενο ύψος είναι 11 μ. με πρόσθετο ύψος 1,5 μ. σε περίπτωση κατασκευής στέγης και ο μέγιστος αριθμός ορόφων είναι τρείς.

⁵¹ Πανταζής Α. κ.ά., 2016, ο.π.

Για τα οικόπεδα της υπόλοιπης συνοικίας προτείνεται αρτιότητα οικοπέδου κατά κανόνα, 10 μ. πρόσωπο, 180 τ.μ. ενβαδόν. Κατά παρέκκλιση, 7 μ. πρόσωπο, 10 μ. βάθος, 100 τ.μ. εμβαδόν (προ 9-6-1973) και όλα τα οικόπεδα τα προϋφιστάμενα της 3-11-1936 ανεξαρτήτως προσώπου, βάθους και εμβαδού. Συντελεστής δόμησης, για οικόπεδα μέχρι 100 τ.μ. 1,6, από 100 – 200 τ.μ. 1,4 (για το επιπλέον των 100 τ.μ.) και για τα άνω των 200 τ.μ. 1,2 (για το επιπλέον των 200 τ.μ.). Κάλυψη, για οικόπεδα μέχρι 80 τ.μ. 75%, για τα άνω των 80 τ.μ. ορίζεται από τον ΝΟΚ (Ν.4067/2012, ΦΕΚ79/Α/2012). Το μέγιστο επιτρεπόμενο ύψος είναι 11 μ. με πρόσθετο ύψος 1,5 μ. σε περίπτωση κατασκευής στέγης και ο μέγιστος αριθμός ορόφων είναι τρείς.

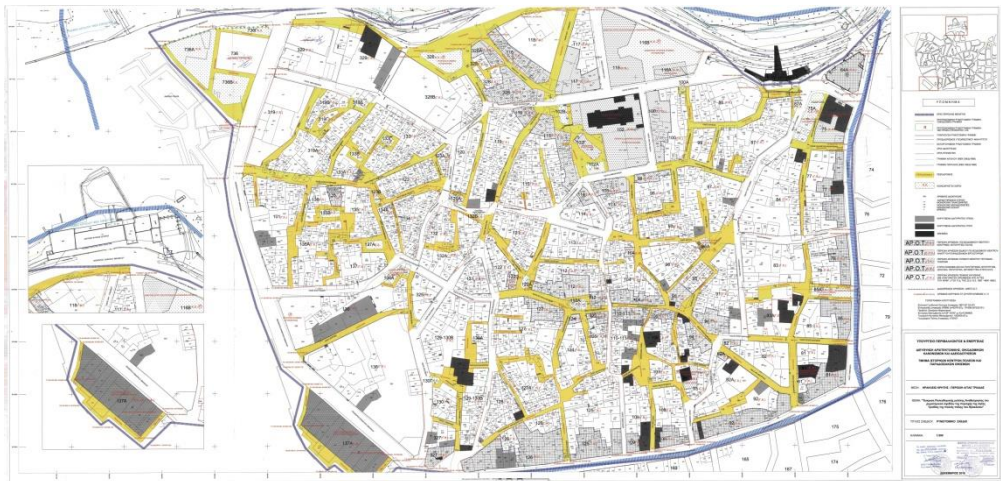
Αρχές

- όσο δυνατό μικρότερη παρέμβαση στο διαμορφωμένο ιστορικό της ιστό,
- η προστασία και ανάδειξη του μνημειακού και ιστορικού κτιριακού αποθέματος,
- η θέσπιση κανόνων δόμησης που θα συμβάλλουν στη προστασία, ανάδειξη και διατήρηση της συνεκτικότητας και του ιστορικού-παραδοσιακού χαρακτήρα της περιοχής,
- ο σύγχρονος σχεδιασμός με βάση τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης, τα σημερινά δεδομένα και τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της περιοχής,
- η αντιμετώπιση των σύγχρονων προβλημάτων και των αναγκών της πόλης, λαμβάνοντας υπόψη την τοπική κοινωνία με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της και
- η αναβάθμιση του περιβάλλοντος και η προσπάθεια βελτίωσης της ποιότητας της ζωής στην πόλη, με ιδιαίτερη έμφαση στην εξυπηρέτηση των κατοίκων και εργαζομένων της γειτονιάς, των ευαίσθητων κοινωνικών ομάδων (ηλικιωμένων, παιδιών, ατόμων με ειδικές ανάγκες) και των πεζών.⁵²

εικ. 61: Απόψεις οδών στην περιοχή της Αγίας Τριάδας.

⁵² Πανταζής Α. κ.ά., 2016, ο.π.

εικ. 62: Νέο ρυμοτομικό σχέδιο Αγίας Τριάδας

Κριτήρια και οι αρχές για την αναθεώρηση

Η προστασία μνημείων, η παροχή κινήτρων για την αποκατάσταση των κτισμάτων που χαρακτηρίζονται ως διατηρητέα ή ενδιαφέροντα οικιστικά σύνολα και η ανάδειξη τους μέσω της διαμόρφωσης του κοινόχρηστου χώρου και της επιλογής των κατάλληλων υλικών και της φύτευσης, η διατήρηση της αισθητικής του αστικού χώρου, αυλές με τους μαντρότοιχους και η πλαστικότητα των όγκων. Κοινόχρηστος χαρακτήρας του παλιού ιστού και η χρήση των κατάλληλων δαπεδοστρώσεων, αστικού εξοπλισμού και φωτισμού, ευχάριστες γωνίες, υπαίθρια καθιστικά και ενδιαφέροντα ακανόνιστα οπτικά ανοίγματα, να αποκτήσει η γειτονιά πόλους έλξης. Εξασφάλιση της ασφάλειας του ιστού και την εύκολη πρόσβαση σε περίπτωση κινδύνου. Η διατήρηση της κλίμακας μέσω του δραστικού περιορισμού του μέγιστου ύψους, του όγκου και της έκτασης των οικοδομών. Επιλογή κατάλληλων συντελεστών δόμησης, την ποιότητα του δημόσιου ή κοινόχρηστου υπαίθριου χώρου. Η βιώσιμη ανάπτυξη και όχι η πρόσκαιρη εκμετάλλευση του χώρου, για καλύτερη ποιότητα ζωής. Η αποφυγή ρυμοτόμησης νέων πολυώροφων οικοδομών. Η διαμόρφωση κοινόχρηστων χώρων πρασίνου στα όρια της πόλης με τη θάλασσα, ώστε να ανοίγει η πόλη προς το παραλιακό μέτωπο. Επίσης χώρων πρασίνου στα όρια της πόλης με τα τείχη, ώστε να αναδεικνύεται το ίδιο το μνημείο, η δημιουργία μιας πορείας περιπάτου επάνω στα τείχη, όσο και στη συγκεκριμένη περιοχή, με τη σύνδεσή του με το δημόσιο χώρο.

Προτάσεις

Διατήρηση του υπάρχοντος πολεοδομικού ιστού και προστασία και ανάδειξη του μνημειακού και ιστορικού κτιριακού αποθέματος. Διατήρηση των τεθλασμένων τμημάτων των ρυμοτομικών γραμμών σε αντίθεση με τις αυστηρές ευθύγραμμες χαράξεις του ρυμοτομικού σχεδίου του 1936. Δημιουργία ήσυχων περιοχών κατοικίας με ήπια κυκλοφορία, ροών οχημάτων, με το περπάτημα, τη βόλτα, το ποδήλατο. Προτείνεται δίκτυο πρωτευόντων και δευτερευόντων πεζοδρόμων, θα συνδέει με το κέντρο της παλιάς πόλης, με την παραλιακή ζώνη, το κέντρο του Αγίου Μηνά και τη Χανιώπορτα, δευτερεύον δίκτυο θα επεκτείνεται και θα καλύπτει κυρίως εσωτερικές διαδρομές. Τοπικό οδικό δίκτυο ήπιας κυκλοφορίας, εξυπηρετούν τους κατοίκους της γειτονιάς, χωρίς «διερχόμενες» κινήσεις μόνο για λόγους ασφάλειας σύνδεση της περιοχής με τις οδούς που την περικλείουν. Διάνοξη των δρόμων ήπιας κυκλοφορίας στα 4.50-6.00 μέτρα και πεζοδρόμων το πλάτος τους είναι μεταβλητό. Δημιουργία πλατωμάτων, ευχάριστες γωνίες, υπαίθρια καθιστικά. Διευθέτηση της κυκλοφορίας στα σημεία που οι πορείες τους διασταυρώνονται και στα πλατώματα με τη χρήση διαφορετικού υλικού δαπεδόστρωσης, φωτιστικών και φύτευσης. Περιορισμός του μέγιστου ύψους και μείωση της κάλυψης, με στόχο τη διατήρηση της κλίμακας των κτισμάτων. Απαλλοτριώσεις ιδιοκτησιών όταν εμποδίζουν τη διάνοξη ενός δρόμου. Στις πρασιές, υποχρεωτική κατασκευή συμπαγούς μαντρότοιχου ύψους 1.50-2.50 μέτρα επί της ρυμοτομικής. Διατήρηση της υφιστάμενης κατάστασης στα οικοδομικά τετράγωνα που έχει εφαρμοστεί το ισχύον ρυμοτομικό σχέδιο.

Κυκλοφορία

Στο πλαίσιο της μελέτης «Προστασία και Ανάδειξη της Παλιάς Πόλης Ηρακλείου», πρόταση ενός κοινού σχεδίου «Κυκλοφορίας και Στάθμευσης» στην εντός των τειχών πόλη, σε συνεργασία με το γραφείο του Δημήτρη Ρέντζου. Η τελική πρόταση διαμορφώθηκε από τη συνιστάμενη των πολεοδομικών και κυκλοφοριακών κριτηρίων. Εξετάστηκαν διάφορα συστήματα κυκλοφοριακής οργάνωσης και τελικά προτάθηκε το σύστημα βρόχων. Οι βρόχοι αρχίζουν από τον εσωτερικό δακτύλιο (εντός των τειχών) και εκτείνονται μέσα στο κέντρο της πόλης. Επιτρέπεται, έτσι, μεγαλύτερη διευκόλυνση στις εσωτερικές (εντός του κέντρου) μετακινήσεις.⁵³

Χρήσεις

Η Παλιά Πόλη αποτελεί ένα ζωντανό, πολυσύχναστο και πολύμορφο οικιστικό σύνολο, με την έντονη την ανθρώπινη παρουσία στο δημόσιο χώρο. Όσον αφορά ειδικότερα τη γειτονιά της Αγίας Τριάδας, είναι η διατήρηση της πολυλειτουργικότητας, ιδιαίτερα στο κέντρο - «τσαρσάκι» και η αναβάθμιση του δημόσιου χώρου και των κοινωφελών εξυπηρετήσεων, με τη δημιουργία δικτύου πεζοδρόμων, δικτύου «ημιδημόσιου» κοινόχρηστου χώρου στις αυλές, δρόμων ήπιας κυκλοφορίας, χώρων πρασίνου κατά μήκος

⁵³ Πανταζής Α. κ.ά., 2016, ο.π.

των πεζοδρόμων και δημιουργία του απαραίτητου κοινωνικού και τεχνικού εξοπλισμού (σχολεία, παιδικό σταθμό, χώροι άθλησης και παιχνιδιού, κοινωνικά στέκια και κέντρα γειτονιάς κ.α.). Ο κατάλληλος καθορισμός ειδικών χρήσεων γης, έχει αποδειχθεί από τα σημαντικότερα πολεοδομικά εργαλεία για την εξυγίανση μιας περιοχής από χρήσεις και δραστηριότητες που αλλοιώνουν τον ιστορικό της χαρακτήρα και υποβαθμίζουν το οικιστικό περιβάλλον, καθώς και από αυτές που δεν είναι συμβατές με την κύρια χρήση. Αποτελεί ακόμη, ένα από τα ειδικά μέτρα και εργαλεία που μπορούν να συμβάλλουν καθοριστικά στην ανάδειξη του πολιτιστικού και αναπτυξιακού ρόλου που επιδιώκει το στρατηγικό σχέδιο ανάπτυξης του συνόλου της παλιάς πόλης, και στη συγκεκριμένη μελέτη της περιοχής της Αγίας Τριάδας, ενισχύοντας τις χρήσεις που είναι επιθυμητές σε συγκεκριμένους δρόμους και ο.τ. (όπως είναι τα παραδοσιακά εργαστήρια χαμηλής όχλησης)⁵⁴

εικ. 63: Επεξεργασία του νέου ρυμοτομικού σχεδίου της Αγίας Τριάδας, (με κόκκινο διακρίνονται οι κατεδαφίσεις που προέβλεπε το σχέδιο του 1936).

⁵⁴ Πανταζής Α. κ.ά., 2016, ο.π.

Θεσμοθετήσεις: 1)Χαρακτηρισμός της περιοχής της Αγίας Τριάδας ως αρχαιολογικός τόπος, 2014 (ΦΕΚ 345/29-10-2014), 2)Έγκριση αναθεώρησης του ρυμοτομικού σχεδίου της περιοχής της Αγίας Τριάδας, Δήμου Ηρακλείου (ν. Ηρακλείου), νήσου Κρήτης, 2018 (ΦΕΚ 150/27-07-2018)

3.3 Αστικές και αρχιτεκτονικές επεμβάσεις μέσω αρχιτεκτονικών διαγωνισμών

3.3.1 Πολιτιστικό κέντρο Ηρακλείου

Πολιτιστικό Κέντρο Ηρακλείου.

Τ. Μπίρης, Δ. Μπίρης, Π. Κόκκορης 1983 - 2019

Η ιστορία για τη δημιουργία του Πολιτιστικού κέντρου του Ηρακλείου ξεκινά την περίοδο της μεταπολίτευσης. Αποτελεί οραματισμό του Ανδρέα Καλοκαιρινού, τελευταίου δημάρχου Ηρακλείου πριν τη δικτατορία και υπεύθυνου για την εκτέλεση της διαθήκης του συνώνυμou του, σπουδαίου ευεργέτη της πόλης. Το σχέδιο του ήταν μεγαλόπνοο και απαιτούσε αρκετά μεγάλη έκταση η οποία θα έπρεπε να βρίσκεται σε ένα σχετικά κεντρικό σημείο. Ο Καλοκαιρινός, τεκμηριωμένα, προτείνει μια θέση επί της λεωφόρου Πλαστήρα απέναντι από τον επιπρομαχώνα Μαρτινέγκο.

εικ. 64: Η περιοχή το 1960

«Πνευματικό ή Πολιτιστικό Κέντρο είναι ο χώρος με τις απαραίτητες εγκαταστάσεις που εξυπηρετεί την εκδήλωση κάθε δραστηριότητας σχετικής με την ανάπτυξη του πνευματικού ή πολιτιστικού επιπέδου μιας κοινωνίας.»⁵⁵

Το κτιριολογικό πρόγραμμα που προτείνει ο Ανδρέας Καλοκαιρινός είναι:

- Κέντρο Θεαμάτων και Ακροαμάτων όπου προτείνονται: Κλειστό θέατρο 600-800 θέσεων, μικρό κυκλικό θέατρο 250-300 θέσεων, κινηματογραφική λέσχη με αίθουσα προβολής για 150-200 άτομα, τμήμα μουσικής, τμήμα χορού, ωδείο με αίθουσες διδασκαλίας και αίθουσα συναυλιών για 100-150 άτομα.
- Κέντρο Εικαστικών Τεχνών με πινακοθήκη, υπαίθρια γλυπτοθήκη, αίθουσα περιοδικών εκθέσεων, αίθουσα ομιλιών για 120-150 άτομα.
- Κέντρο Σπουδών ή Μελετών με τη δημοτική βιβλιοθήκη, το τμήμα τουρκικού αρχείου, αίθουσα συνεδρίων για 400 άτομα και μουσείο αρχιτεκτονικής, περιβάλλοντος και κοινωνικής ζωής της Κρήτης.
- Κέντρο Ψυχαγωγίας και Εξυπηρέτησεων με υπαίθρια παιδική χαρά και μικρό παιδικό σταθμό, καταστήματα, γραφεία για τα πνευματικά σωματεία, ξενώνα και γραφεία της Διοίκησης.
- Βοηθητικοί χώροι, όπως μηχανοστάσια, υποσταθμός ΔΕΗ κ.α..⁵⁶

Πανελλήνιος Αρχιτεκτονικός διαγωνισμός, 1983

Το 1983 προκηρύσσεται πανελλήνιος αρχιτεκτονικός διαγωνισμός με σκοπό την ανάδειξη της βέλτιστης αρχιτεκτονικής πρότασης. Ανάμεσα σε πολλές αξιόλογες προτάσεις, διακρίνεται με το πρώτο βραβείο η πρόταση της ομάδας των Τάσου Μπίρη, Δημήτρη Μπίρη και Πάνου Κόκκορη. Άλλες ομάδες που βραβεύονται είναι οι:

- Β. Απέργης, Γ. Γκανασούλης, Γ. Μαδεμοχωρίτης και Ε. Βασιλάκη, Π. Σκάγιαννης (Β' βραβείο)
- Η. Σ. Παπαγιαννόπουλος, Κ. Τζίκας και Ε. Τσαούση (Γ' βραβείο)
- Δ. Ησαΐας, Α. Μουρελάτος, Τ. Παπαϊωάννου, Γ. Παπακωνσταντίνου και Μ. Φιλιπποπούλου (έπαινος)
- Κ. Λάμπρου, Ν. Μάρδα, Ε. Μαρκίδου, Κ. Μωραΐτης και Γ. Αρβανίτης, Γ. Γραικός (έπαινος)
- Α. Κωτσίοπουλος, Δ. Νικολάου, Α. Πιτσιόλης, Λ. Σπάνια και Μ. Χρυσομαλλίδης (εξαγορά)
- Α. Ν. Τομπάζης, Ο. Διαμαντοπούλου και Ι. Παρασκευοπούλου (εξαγορά)⁵⁷

⁵⁵ Πρακτικά συνεδρίασης δημοτικού συμβουλίου Ηρακλείου 18/11/1975

⁵⁶ Πρακτικά συνεδρίασης δημοτικού συμβουλίου Ηρακλείου 18/11/1975

⁵⁷ Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 19, *Αρχιτεκτονικοί διαγωνισμοί, Πολιτιστικό κέντρο Ηρακλείου*, Αθήνα, 1985, σελ. 30-48

εικ. 65: Η περιοχή πριν την ανέγερση του πολιτιστικού κέντρου.

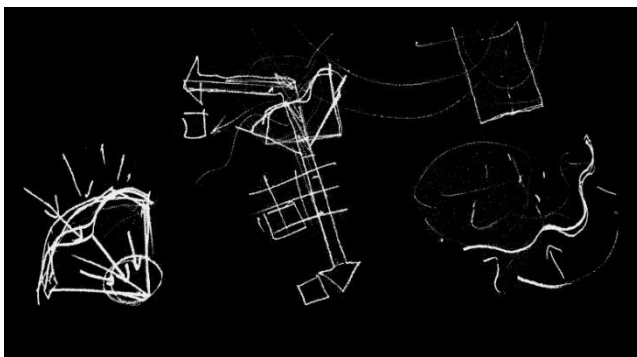
Η μελέτη

Το άμεσο φυσικό και αρχιτεκτονικό περιβάλλον του κτιρίου αποτελεί, κατά κύριο λόγο το ενετικό τείχος. Το φυσικό αμφιθέατρο στο πρηνές του τείχους απέναντι, παροτρύνει σε μια ανταπόκριση και συμπλήρωση της ημιτελούς αυτής αγκαλιάς. Το κτίριο αντανakλά και παραλαμβάνει τη μορφολογία της οχύρωσης με τις εξάρσεις και τους προμαχώνες. Αναπτύσσεται σε σχέση με ένα κυρίαρχο γραμμικό στοιχείο το «νεύρο».

«Πρόκειται, δηλαδή, για έναν καινούριο «προμαχώνα» - απάντηση στον Μαρτινέγκο, στραμμένο προς την εντός των τειχών πόλη.»

Ένα στοιχείο που ενισχύει τη σχέση κτιρίου και τείχους είναι μια ελαφριά κατασκευή – οθόνη στο κέντρο της περιοχής που ορίζεται από το «νεύρο» του κτιρίου και το πρηνές της οχύρωσης. Διαμορφώνει έναν υπαίθριο κινηματογράφο με θεατές είτε στο φυσικό αμφιθέατρο είτε στις βεράντες του Forum. Επίσης, η κεκλιμένη στέγαση του Forum επιδιώκει τη συσχέτιση με την ομαλή πλαγιά του επιπρομαχώνα Μαρτινέγκο απέναντι.⁵⁸

⁵⁸ Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 19, Αρχιτεκτονικοί διαγωνισμοί, Πολιτιστικό κέντρο Ηρακλείου, Αθήνα, 1985, σελ. 30-31

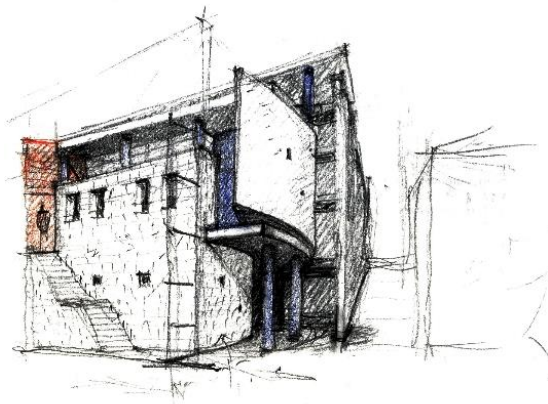
εικ. 66: Σκίτσα κεντρικής ιδέας

«Από την άλλη πλευρά, η παρουσία της πόλης συμπληρώνει τον περίγυρο του κτιρίου. Στην πυκνή και πλούσια σε μικροκλίμακα γειτονιά στα βόρεια της οδού Σπιναλόγκας αντιπαρά τίθεται η ισχυρή βόρεια παρειά του «νεύρου», που υιοθετεί και καθρεπτίζει όμως τις αρετές της γειτονιάς, της αυλής, της μικροκλίμακας.»⁵⁹

Η συνοικία του Λάκκου που περιβάλλει το πολιτιστικό κέντρο παρουσιάζει μια οργανική δομή η οποία επιβάλλει αρθρωτές συνθετικές επιλύσεις των αλλαγών γωνιών, σαν «βαλβίδες», απ' όπου εισχωρούν τα πολεοδομικά χαρακτηριστικά (δρομάκια, περάσματα, αυλές) της περιοχής και χαρακτηρίζουν το κτίριο.

Πρόκειται λοιπόν για ένα κτίριο το οποίο επιχειρεί να ανταποκριθεί με διαφορετικό τρόπο σε δύο διαφορετικές καταστάσεις, απ τη μία την μεγάλη κλίμακα των ενετικών οχυρώσεων και απ' την άλλη την εξαιρετικά μικρή κλίμακα της συνοικίας του Λάκκου. Όμως το γεγονός της "επανάληψης" του στοιχείου του προμαχώνα ("νεύρο") τόσο κοντά στα διώροφα κτίσματα, δημιουργεί μια έντονα αντιθετική σχέση, όσο και αν δευτερευόντως επιδιώκεται η διάτρηση του στοιχείου στο ισόγειο και η μεταγραφή του ιστού μέσω αρθρωτών συνθετικών επιλύσεων. Εκεί συμβάλει ίσως το ζήτημα της αποδοχής των προτεινόμενων ρυμοτομήσεων του σχεδίου του 1936 για την γύρω περιοχή που φαίνεται να δίνεται ως δεδομένο στους συμμετέχοντες του διαγωνισμού.

⁵⁹ Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 19, Αρχιτεκτονικοί διαγωνισμοί, Πολιτιστικό κέντρο Ηρακλείου, Αθήνα, 1985, σελ. 30-31

εικ. 67: Σκίτσο Τάσου Μπίρη

Το κτίριο απαρτίζεται από «επάλληλες συνθέσεις διαλεκτικών αντιπαραθέσεων» τόσο ως προς τη χωροθέτηση των λειτουργιών όσο και προς τις ποιότητες των περιβαλλόντων του. Οι ισόγειες ζώνες αποτελούν ένα συνονθύλευμα δραστηριοτήτων, με κοινωνικές πολιτιστικές, πολιτικές εμπορικές και ψυχαγωγικές χρήσεις να συνυπάρχουν. Αντιθέτως στις υψηλότερες στάθμες πιο σαφής λειτουργική ιεράρχηση. Οι τύποι χώρων διέπονται από ανάλογους ρυθμούς. Στην πλειονότητά τους είναι γραμμικοί, εστιακοί ή διατεταγμένοι περί αιθρίων χώροι.

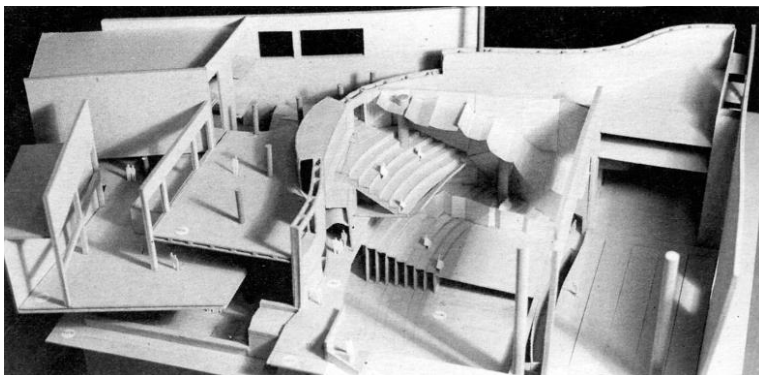
«Πρέπει επίσης να τονιστεί ότι μια ακόμη βασική επιλογή υπήρξε η δημιουργία ενός κτιρίου χαρούμενου, αντιτεχνοκρατικού, εναλλασσόμενου, πολύμορφου, πολύχρωμου, ποικίλου, επιδεκτικού σε επεμβάσεις – ενός κτιρίου που αποσκοπεί στο να προβάλλει, να εκφράζει και να εικονογραφεί την ανθρώπινη παρουσία σε διάφορα επίπεδα, σε διάφορες δραστηριότητες, σε κίνηση ή σε στάση.»⁶⁰

Εδώ γίνεται σαφές ότι επιδιώκεται μια πολυμορφία και μεταβλητότητα του κτηρίου. Προσπαθούν να συγκεραστούν απ' τη μία η καθαρότητα της σύνθεσης που θα συμβάλει στην μεταβλητότητα και απ' την άλλη η πολυπλοκότητα και πολυμορφία. Χαρακτηριστικό γνώρισμα του κτηρίου αποτελεί ο τρόπος και τα υλικά κατασκευής του. Διαπιστώνεται ότι το πλήθος των διαφορετικών ειδών δόμησης, τεχνικών και εμφανών υλικών επιλέγεται για να εκπληρώσει την ανάγκη πολυμορφίας. Ίσως αποτελεί μια συσχέτιση, σε επίπεδο

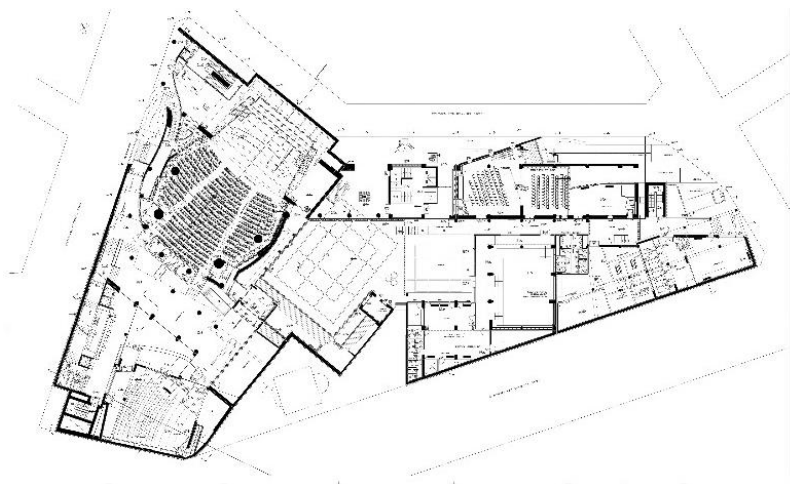
⁶⁰ Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 19, Αρχιτεκτονικοί διαγωνισμοί, Πολιτιστικό κέντρο Ηρακλείου, Αθήνα, 1985, σελ. 30-31

μορφολογικό, με την ανάλογη πολυπλοκότητα των ανώνυμων λαϊκών κτισμάτων του Λάκκου και των νεότερων κατασκευών της περιοχής.

Το πολιτιστικό κέντρο αντιμετωπίζεται ως σύνθεση αυτοδύναμων αλλά και αλληλοεξαρτώμενων ενοτήτων σε σχέση με το κεντρικό γραμμικό στοιχείο (κτίριο μουσικής, συγκρότημα θεάτρου, Forum, παιδικός σταθμός). Έτσι το κτίριο καθίσταται εύκολα αναγνώσιμο. Επίσης δύναται, να κατασκευαστεί σε φάσεις (λόγω και της απλότητας των κατασκευαστικών μεθόδων), να επεκταθεί μελλοντικά και να αναδιαμορφωθεί εσωτερικά (λόγω της ευελιξίας των χωρικών τύπων).

εικ. 68: Μακέτα της πρότασης.

εικ. 69: Κάτοψη ισογείου.

εικ. 70: Το Πολιτιστικό Κέντρο σήμερα.

Μετά από καθυστερήσεις αρκετών ετών οι μελετητές Τ. Μπίρης και Π. Κόκκορης αναθέτουν στους αρχιτέκτονες Π. Βσιλάτο και Α. Ασαννά (2005-2009) την ψηφιακή σχεδίαση, την επικαιροποίηση και την εκπόνηση των σχεδίων εφαρμογής. Επίσης όσον αφορά την αίθουσα πολλαπλών χρήσεων εκπονούν την ειδική θεατρολογική μελέτη. Οι ίδιοι αναλαμβάνουν την επίβλεψη του έργου κατά τη διάρκεια της κατασκευής (2009-2018).⁶¹

Εν τέλει το κτηριολογικό πρόγραμμα του Ανδρέα Καλοκαιρινού, ακολουθήθηκε σε γενικές γραμμές. Υλοποιήθηκαν η μεγάλη αίθουσα, η αίθουσα συναυλιών, το πειραματικό θέατρο, η αίθουσα περιοδικών εκθέσεων, οι αίθουσες πολλαπλών χρήσεων, η υπαίθρια γλυπτοθήκη και ο χώρος στέγασης του ωδείου. Η βιβλιοθήκη, η πινακοθήκη και το μουσείο αρχιτεκτονικής δεν πραγματοποιήθηκαν.

⁶¹ www.formarchitects.gr (πρόσβαση 09/2021)

3.3.2 Πλατεία Ελευθερίας

Πλατεία Ελευθερίας στο Ηράκλειο.

Νίκος Σκουτέλης, Flavio Zanon, Smiljan Radić 1993 – 1996

Ο χώρος της πλατείας Ελευθερίας αποτελούσε ανέκαθεν τον μεγαλύτερο ελεύθερο χώρο της πόλης συνδεδεμένο με στρατιωτικές και αθλητικές επιδείξεις, επάνω στην οποία αντικατοπτρίζονται οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες κάθε εποχής. Από την αυτονομία της Κρήτης και έπειτα παίρνει διάφορες μορφές, συνδυάζοντας το πράσινο, τραπεζοκαθίσματα καταστημάτων με φαρδιές πορείες αυτοκινήτων να διατρέχουν την έκταση της και να αφήνουν υπολειμματικούς χώρους. Η σημερινή δομή της πλατείας είναι αποτέλεσμα πανελλήνιου αρχιτεκτονικού διαγωνισμού του 1993, μελέτη των Ν. Σκουτέλη, F. Zanon σε συνεργασία με τον S. Radić.

Οι λειτουργίες της Νομαρχίας, των Δικαστηρίων και της Αστυνομίας στο συγκρότημα των παλιών στρατώνων, το μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη και ο ανδριάντας του Ελευθέριου Βενιζέλου κατέστησαν τον χώρο σημείο αναφοράς για τη δημόσια έκφραση και εδραίωσαν τις λειτουργίες αντιπροσώπευσης του κράτους, ανατρέποντας τον ρόλο της πλατείας Λιονταριών που αποτελούσε το κέντρο μέχρι τον 19^ο αιώνα. Επιπλέον η κατασκευή του Αρχαιολογικού Μουσείου το 1937 με την αυξανόμενη συρροή ξένων επισκεπτών προσέδωσαν στον χώρο ξεχωριστή σημασία, ως σημείο αναφοράς – εισόδου στην πόλη του Ηρακλείου.⁶²

εικ. 71: Άποψη της πλατείας, 1907- 1908.

⁶² www.skoutelis-zanon.gr (πρόσβαση 09/2021)
[από το τεύχος συμμετοχής του διαγωνισμού]

εικ. 72: Άποψη της πλατείας Ελευθερίας.

Η μελέτη

Ο σχεδιασμός ακολουθεί τρεις κύριες κατευθύνσεις, την οργάνωση του ευρύτερου χώρου, την επαναφορά ιστορικών στοιχείων και τη διαμόρφωση νέων λειτουργικών συσχετισμών. Αρχικά, όσον αφορά την οργάνωση του χώρου, πρόθεση αποτελεί η ενοποίηση της κυρίως πλατείας με τον χώρο της τάφρου σε κατώτερη στάθμη. Για τη διαμόρφωση της κάτοψης επιλέγονται απλές και αναγνωρίσιμες γεωμετρικές χαράξεις. Μεταξύ των λοβών των προμαχώνων Βιτούρι και Σαμπιονάρα, ο χώρος οργανώνεται σε δύο κυκλικά επίπεδα, με διαφορά στάθμης 11μ.. Στην τομή τους διαμορφώνεται νέα κάθοδος στο επίπεδο της τάφρου χρησιμοποιώντας τμήματα της πύλης του Αγίου Γεωργίου. Στον κεντρικό χώρο, ένας διαγώνιος άξονας συνδέει τις απολήξεις των κεντρικών πεζοδρόμων με τους χώρους των τειχών στα ανατολικά. Οι διαμορφώσεις στο άμεσο περιβάλλον της κυρίως πλατείας, όπως η πλατεία Δασκαλογιάννη και Αρχαιολογικού μουσείου ακολουθούν τις συνθετικές αρχές του κεντρικού χώρου.

Ως προς την μνήμη και την ιστορία του τόπου, σημαντικό στοιχείο αποτέλεσε η ίδια η δομή του χώρου διαχρονικά. Ένα μεγάλο κενό, ένα άνοιγμα του δομημένου προς τα έξω. Οι παρατάξεις των στρατιωτών κατά τις παρελάσεις και τα γυμνάσια αναπαρίστανται από τις παράλληλες λοξές χαράξεις και τους αντίστοιχους κεκλιμένους φανοστάτες, οι οποίοι αποτελούν ένα φίλτρο του χτισμένου προς το πράσινο και τη θάλασσα.

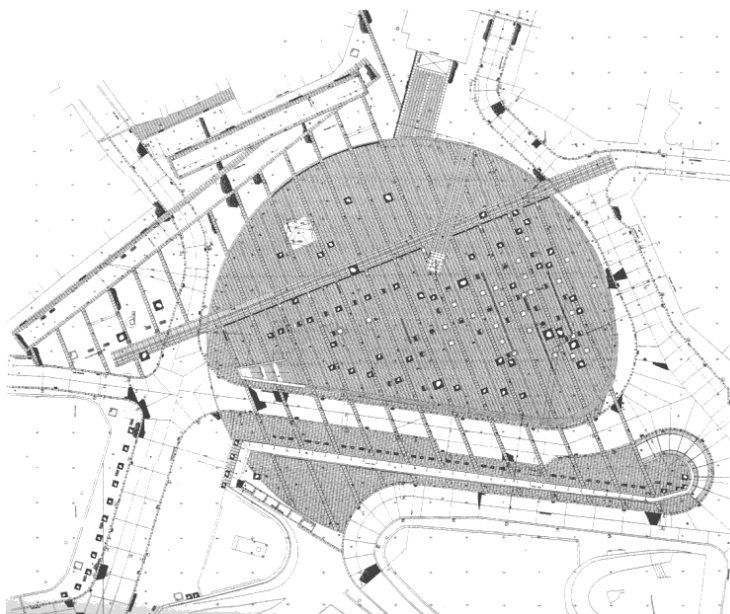
Οι νέοι λειτουργικοί συσχετισμοί αφορούν την αποκατάσταση της πλατείας ως χώρου για πεζούς, την οριακή κυκλοφορία του αυτοκινήτου στις παρυφές ακολουθώντας τις προτάσεις της μελέτης Δοξιάδη. Προτείνεται επίσης οι επέκταση των πεζοδρομήσεων προς το μουσείο και την περιοχή της οδού Πεδιάδος με σκοπό την σύνδεση σήμειων ενδιαφέροντος στο περιβάλλον της πλατείας.⁶³

εικ. 73: Οι διαμορφώσεις στην ευρύτερη περιοχή.

⁶³ www.domesindex.com (πρόσβαση 09/2021)

Οι αρχιτέκτονες επιχειρούν ένα εκλεπτυσμένο παιχνίδι στοιχείων και υλικών όπως, οι κεκλιμένοι φανοστάτες, τα χαμηλά φωτιστικά και συμπαγή εμπόδια, τα καθίσματα, νέες δαπεδοστρώσεις και φυτεύσεις, εκτεταμένα επιμήκη στέγαστρα στα μέτωπα της με κοινό λεξιλόγιο όπου στεγάζονται τα τραπεζοκαθίσματα των καταστημάτων καθώς και ένα ελεύθερο στέγαστρο – κιόσκι - εντός της πλατείας όπου θα μπορούν να γίνουν ανοιχτές παραστάσεις από την τοπική ορχήστρα.

εικ. 74: Κάτοψη διαμόρφωσης της πλατείας.

Όσον αφορά την υλικότητα, κυρίαρχο ρόλο έχουν το μάρμαρο, το σκυρόδεμα και το μέταλλο. Επιλέγεται το μάρμαρο Κρήτης (γκρι, μαύρο και ημίλευκο), πορφυρίτης, πέτρα, κυβόλιθος καθώς και οπλισμένο σκυρόδεμα σε διάφορες μορφές και σε συνδυασμό με χαλίκι, ψηφίδα, βότσαλο κ.α.. Επίσης χρησιμοποιείται γαλβανισμένος χυτοσίδηρος, λαμαρίνα και άλλα μεταλλικά στοιχεία, τόσο στους φανοστάτες όσο και στις σχάρες των δέντρων και τα στέγαστρα.

Από την υλοποίηση της πλατείας και έπειτα, υπάρχουν έντονες αντιδράσεις από τους κατοίκους του Ηρακλείου κυρίως όσον αφορά ζητήματα έλλειψης πρασίνου, επιλογής υλικών και μορφής των φανοστατών. Βέβαια, δεδομένου ότι στα ανατολικά της πλατείας σε άμεσο συσχετισμό, βρίσκεται το Πάρκο Γεωργιάδη και τόσες εκτάσεις πρασίνου περιμετρικά καθώς και ότι τα υφιστάμενα δέντρα της πλατείας παραμένουν και ενισχύονται, είναι προφανές ότι δεν υπολείπεται το πράσινο στην περιοχή. Σε σύγκριση με την δομή της πλατείας τη δεκαετία του 70' και του 80' έχουν αφαιρεθεί οι χαμηλές φυτεύσεις από τα διάφορα «αποσπάσματα πλατείας» προς αποκατάσταση του κενού ελεύθερου χώρου που αποτελούσε η πλατεία από δημιουργίας της. Έχουν επιχειρηθεί διάφορες προσπάθειες, από πλευράς του δήμου, για την τροποποίηση της πλατείας ώσπου πρόσφατα (2021) προκηρύχτηκε νέος πανελλήνιος αρχιτεκτονικός διαγωνισμός με τίτλο, «Βιοκλιματική ανάπλαση της πλατείας Ελευθερίας και της ευρύτερης περιοχής της ανατολικής εισόδου στο ιστορικό κέντρο της πόλης»

εικ. 75: Η πλατεία το 1975.

3.3.3 Παραλιακό μέτωπο

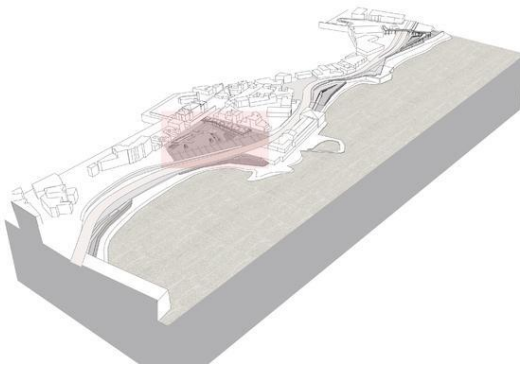
Διαμόρφωση του παραλιακού μετώπου της παλιάς πόλης Ηρακλείου.

Σ. Στρατής, Κ. Κούνδουρος, Α. Ιωαννίδης, Μ. Λοϊζίδου 1996 – 2011

Η μελέτη ανάπλασης του παραλιακού μετώπου της παλιάς πόλης του Ηρακλείου είναι αποτέλεσμα πρώτου βραβείου στον ευρωπαϊκό διαγωνισμό νέων αρχιτεκτόνων, Europan 4, του 1996. Η ομάδα αποτελείται από τους, Σωκράτη Στρατή, Κυριάκο Κούνδουρο, Άκη Ιωαννίδη και Μαρία Λοϊζίδου με έδρα την Κύπρο.

«Η κύρια ιδέα του έργου ήταν να προτείνει σενάρια για νέες αστικές σχέσεις μεταξύ του παραλιακού μετώπου της παλιάς πόλης του Ηρακλείου και της θάλασσας. Μέχρι εκείνη την περίοδο η πόλη είχε γυρίσει την πλάτη της στη θάλασσα.»⁶⁴

Η μελέτη αρχικά προσδιορίζει έναν ευρύ “χώρο μεταξύ της πόλης και της θάλασσας” όπου αναπτύσσονται σενάρια πορώδους ορίου με σκοπό να διάφορες σχέσεις μεταξύ πόλης και θάλασσας. Η πρόταση σε αστική κλίμακα αποκτά ισχυρό στρατηγικό χαρακτήρα. Κεντρικό ρόλο στην περιοχή μελέτης κατέχει ο χώρος της πρώην λαχαναγοράς όπου τοποθετούνται νέες δημόσιες χρήσεις.

εικ. 77: Τρισδιάστατη απεικόνιση της περιοχής μελέτης.

εικ. 76: Ο χώρος μεταξύ πόλης και θάλασσας.

⁶⁴ www.europan-europe.eu (πρόσβαση 09/2021)

εικ. 78: Μελέτη διαμόρφωσης παραλιακού μετώπου.

Το νέο σχέδιο της Παλιάς Πόλης Ηρακλείου και οι απαιτήσεις του ευρωπαϊκού προγράμματος URBAN II (2000–2006) οδηγούν στην ανάγκη τροποποίησης του προγράμματος (2000–2002). Μέσα από διάφορα πολιτικά και κοινωνικο-οικονομικά ζητήματα προέκυψε ένα συμπληρωματικό πρόγραμμα που αφορά τη δημιουργία ενός πολιτιστικού κέντρου για την ένταξη των μεταναστών της περιοχής στην κοινωνία του Ηρακλείου.⁶⁵

Οι μελετητές αναφέρουν σχετικά:

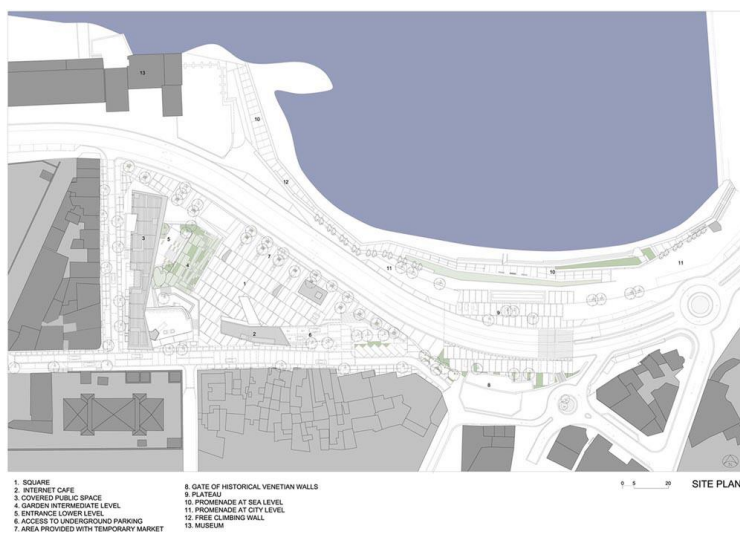
«Το 2000, όταν μας ζητήθηκε να ξεκινήσουμε τη συνεργασία με τον δήμο, το πρώην κτίριο της δημοτικής αγοράς είχε ήδη κατεδαφιστεί. Δουλέψαμε πολύ για να αποσαφηνίσουμε στους τοπικούς παράγοντες τις στρατηγικές μας πίσω από τα σενάρια για την ενεργοποίηση του “χώρου μεταξύ της πόλης και της θάλασσας”. Αυτό μας επέτρεψε να αποκαταστήσουμε έναν πολύπλοκο προγραμματισμό του χώρου, εισάγοντας τόσο δημόσιους χώρους όσο και δημόσιο πρόγραμμα. Επιπλέον, η δουλειά μας μεταξύ του 2000 και του 2002, όταν τελικά υπογράψαμε την πρώτη σύμβαση ήταν μια μετάφραση των αρχικών σεναρίων του διαγωνισμού σε μια σύνοψη για τη δημιουργία ενός σχεδίου γενικής διάταξης στην περιοχή μελέτης. Ήταν πολύ χρήσιμο αφού καταφέραμε να γίνουμε σύμβουλοι της πόλης για τον καθορισμό προτεραιοτήτων της περιοχής. Αυτό ήταν εξαιρετικά χρήσιμο για εμάς για την περίοδο μετά την υπογραφή της σύμβασης.»⁶⁶

⁶⁵ www.domesindex.com (πρόσβαση 09/2021)

⁶⁶ www.european-europe.eu (πρόσβαση 09/2021)

Το έργο διήρκησε πολλά χρόνια με μεγάλες ανενεργές περιόδους. Χάρη στη συνολική στρατηγική της προσέγγισης σε συνδυασμό με την λογική μέρους – όλου, υλοποιήθηκαν τμήματα κάθε σταδίου διαμορφώνοντας τη μεγάλη εικόνα του παραλιακού μετώπου. Επιχειρείται η κατανόηση της πραγματικής δυναμικής πίσω απ' τις προκλήσεις της επέμβασης. Οι μελετητές εκτελούν ρόλο συντονιστή αφού διαφορετικά τμήματα της μελέτης χρηματοδοτούνταν από διαφορετικούς δημόσιους φορείς. Το πρώτο επιτυχημένο στάδιο της υλοποίησης επηρέασε θετικά τις εξελίξεις των επόμενων ετών. Μετατρέποντας τις θεσμικές δυσκολίες σε προτέρημα, οι μελετητές έδρασαν ως σύμβουλοι της πόλης σε θέματα κυκλοφορίας, παράκτιας μηχανικής κ.α. ⁶⁷

Ακολούθησαν έργα στο παραλιακό μέτωπο που βασίζονταν στην μελέτη του διαγωνισμού. Ο δήμος Ηρακλείου διεκδίκησε και έλαβε ευρωπαϊκή χρηματοδότηση μέσω της οποίας, σταδιακά υλοποίησε σημαντικό μέρος του έργου. Υπό αρχιτεκτονικό πρίσμα, τα έργα της τεχνικής υπηρεσίας του δήμου χαρακτηρίζονται σε αρκετές περιπτώσεις από ασυνέπεια και αποσπασματικότητα σε σχέση με το ύφος και το δείγμα γραφής που διαμορφώνει η πρόταση.

εικ. 79: Τμήμα του παραλιακού μετώπου.

⁶⁷ www.europan-europe.eu (πρόσβαση 09/2021)

Ο χώρος της πρώην Λαχαναγοράς

Η πρώτη φάση του έργου αφορά στον ευρύτερο χώρο της πρώην Λαχαναγοράς όπου εντάσσονται ένα Δημοτικό Κέντρο Γειτονιάς και Απασχόλησης, το παράρτημα του Πολυκέντρου Νεολαίας και υπόγειος σταθμός αυτοκινήτων. Αυτές οι χρήσεις οργανώνονται γύρω από ένα δημόσιο χώρο που διαμορφώνεται σε δύο επίπεδα. Στο επίπεδο της πόλης και χαμηλότερα όπου δημιουργείται η είσοδος του Δημοτικού κέντρου που αναπτύσσεται σε χαμηλότερο επίπεδο (6 μ. κάτω από το επίπεδο του δρόμου) . Το κεντρικό στοιχείο της πρότασης είναι ένας γραμμικός υπόστεγος δημόσιος χώρος που αποτελεί το πάνω μέρος του Δημοτικού κέντρου, οριοθετώντας τον δημόσιο χώρο και λειτουργώντας ως συνδετικό στοιχείο μεταξύ γειτνιαζόντων δημόσιων χρήσεων⁶⁸

εικ. 80: Άποψη της πλατείας και του υπόστεγου χώρου.

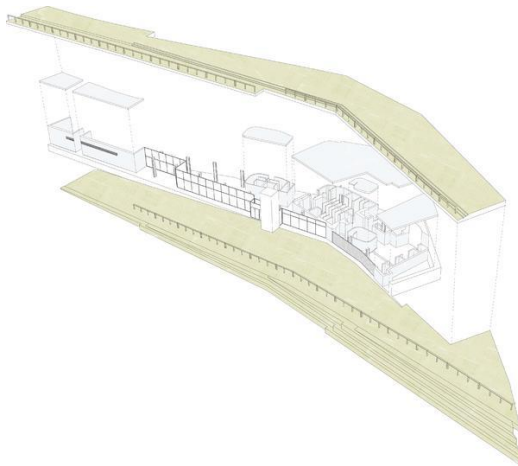
Η πλατεία της παλιάς λαχαναγοράς ενώ υλοποιείται σύμφωνα με την μελέτη δεν λειτουργεί αποτελεσματικά. Η γύρω περιοχή μοιάζει σαν να βρίσκεται σε εκκρεμότητα και σε συνδυασμό με την έντονη κυκλοφορία οχημάτων στα βόρεια, ο χώρος δεν “τροφοδοτείται” ικανοποιητικά από κόσμο. Η πολυπλοκότητα και προσαρμογή της σύνθεσης σε δομικά χαρακτηριστικά του άμεσου περιβάλλοντός της, εκ’ πρώτης συμβάλουν στην ένταξη στον αστικό ιστό. Δευτερευόντως, ενώ λαμβάνονται υπόψη οι υπάρχουσες αστικές ροές, οι συνδέσεις και η “ανάγνωση” του χώρου δυσχεραίνονται.

⁶⁸ www.cy-arch.com, (πρόσβαση 09/2021),
[διαμόρφωση παραλιακού μετώπου Ηρακλείου, α φάση]

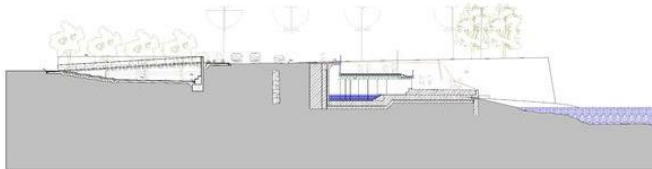

εικ. 81: Τρισδιάστατη απεικόνιση.

Η δεύτερη φάση αντιστοιχεί σε δύο προτάσεις βελονισμού κατά μήκος του δυτικού τμήματος του μετώπου οι οποίες στοχεύουν αφενός να διασφαλίσουν τη συνέχεια της πεζοδρομημένης περιοχής, και αφετέρου να δημιουργήσουν συνδέσεις με το επίπεδο της θάλασσας (7 μέτρα χαμηλότερα) και τα ενετικά τείχη (7 μέτρα ψηλότερα). Ήταν μια αστική ράμπα με δημόσια λουτρά από κάτω. Ως προσωρινό μέρος αυτής της πρότασης, η αστική ράμπα έχει εφαρμοστεί με αναστρέψιμα δομικά υλικά, αναμένοντας τις ιδανικές συνθήκες, τόσο θαλάσσιες όσο και οικονομικές, για την εφαρμογή των δημόσιων λουτρών. Και μια πλατφόρμα που επεκτείνει την πεζοδρομημένη περιοχή πάνω από τα παράκτια τείχη της πόλης, προκειμένου να αντισταθμίσει την έλλειψη χώρου των πεζών που προκαλείται από τη συνεχιζόμενη κυριαρχία του αυτοκινήτου στο παραλιακό μέτωπο.

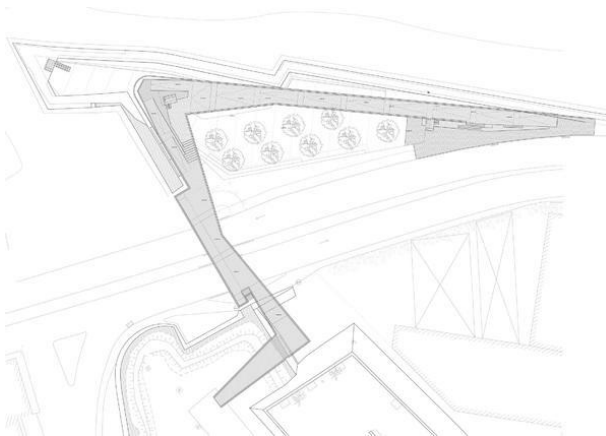

εικ. 82: Η διαμόρφωση της αστικής ράμπας και των δημοσίων λουτρών.

εικ. 83: Εγκάρσια τομή της δημόσιας κατάβασης.

Η τρίτη φάση του έργου αφορά ένα σημαντικό και χαρακτηριστικό τμήμα της πρότασης, τη ράμπα – γέφυρα που συνδέει την παραλιακή πορεία με τον προμαχώνα του Αγίου Ανδρέα το οποίο δεν υλοποιήθηκε λόγω έλλειψης χρηματοδότησης. Επίσης για οικονομικούς λόγους, κατά την πρωτοφανή οικονομική κρίση στη χώρα, είχαν ανασταλεί για χρόνια τα τελικά στάδια ορισμένων επεμβάσεων κατά μήκος του παραλιακού μετώπου. Είναι θετικό ότι ορισμένα τμήματα του έργου έχουν στηριχθεί από πρωτοβουλίες των κατοίκων.

εικ. 84: Παράκτιο τείχος - προμαχώνας Αγ. Ανδρέα.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Έργα στον αστικό ιστό μιας πόλης με τέτοια ιστορία και πολεοδομικά χαρακτηριστικά δεν μπορεί παρά να έχουν καθοριστική σημασία στην μετέπειτα εξέλιξή της. Αρχικά η μελέτη κυκλοφορίας του γραφείου Δοξιάδη και η μελέτη της Παλιάς Πόλης ορίζουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινούνται όλες οι νέες μελέτες εντός του ιστορικού κέντρου. Οι αστικές επεμβάσεις που μελετήθηκαν αφορούν καίριες περιοχές στην παλιά πόλη του Ηρακλείου. Το πολιτιστικό κέντρο Ηρακλείου στο νότιο άκρο της πόλης σε άμεση σχέση με την συνοικία του Λάκκου, η πλατεία Ελευθερίας με την συμβολική και ουσιαστική σημασία της ως ο μεγαλύτερος ελεύθερος δημόσιος χώρος καθώς και το παραλιακό μέτωπο της πόλης του οποίου ο επαναπροσδιορισμός αποτελεί ιδιαίτερη πρόκληση. Ακόμη η Ανάπλαση της Αγίας Τριάδας, μιας συνοικίας που μαζί με τον Λάκκο αποτελούν δύο μεγάλες ενότητες της πόλης όπου διατηρούνται ακόμα σε σημαντικό βαθμό τα δομικά και μορφολογικά τους χαρακτηριστικά.

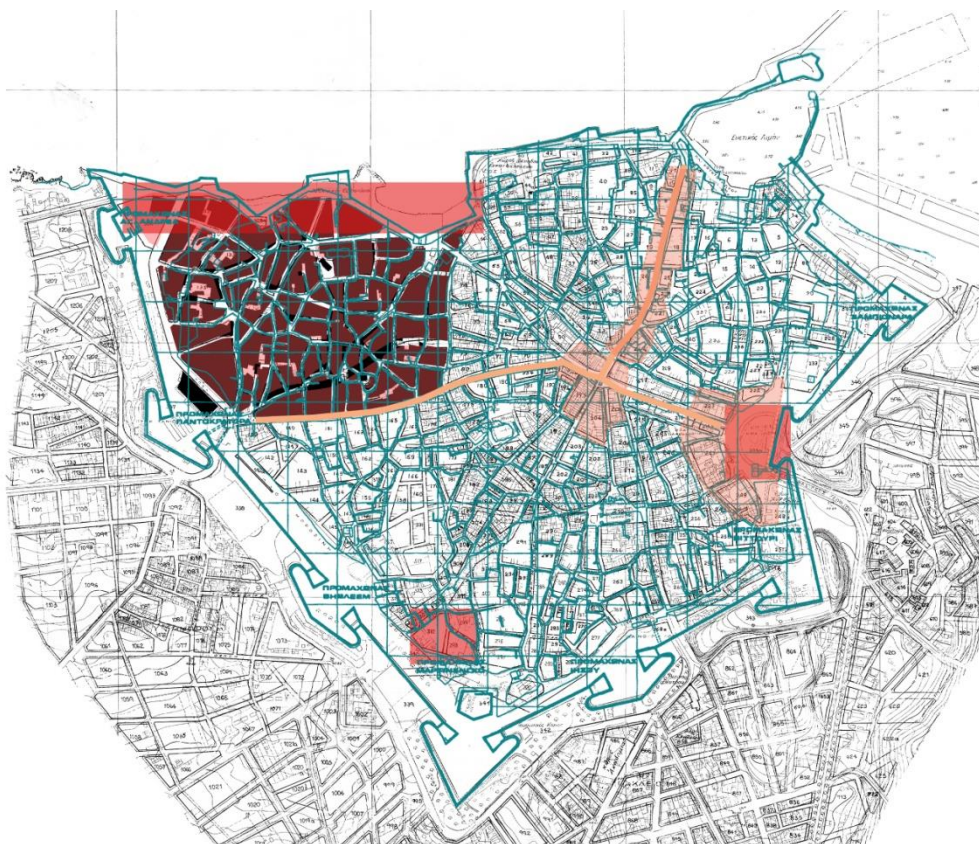
Το πολιτιστικό κέντρο, μέσα από διεργασίες πέντε δεκαετιών, από τα χρόνια του οραματισμού φτάνει να λειτουργεί τα τελευταία χρόνια, όχι σε πλήρη ανάπτυξη των δυνατοτήτων του, παρουσιάζοντας όμως μια ιδιαίτερα ελπιδοφόρα δυναμική. Σημαντικότερα ζητήματα του κτιρίου αποτελούν η κλίμακά του, ιδίως σε σχέση με την περιοχή του Λάκκου, οι συνδέσεις που διαμορφώνει με τον ιστό καθώς και η πολυπλοκότητα σε επίπεδο μορφών και υλικών. Η πολυμορφία αυτή, στο βάθος υπακούει σε αρκετά απλούς και σαφείς συνθετικούς χειρισμούς. Ίσως προβλήματα και τροποποιήσεις καθώς και κατασκευαστικά λάθη κατά τη διάρκεια της εφαρμογής να οδήγησαν σε αύξηση της πολυπλοκότητας. Φαίνεται να επιχειρείται μια μεταγραφή των στοιχείων του άμεσου περιβάλλοντος του κτιρίου, τόσο των ενετικών τειχών όσο και της λαϊκής γειτονίας. Αυτό γίνεται μέσω δομών, μορφών αλλά και υλικών. Έτσι δημιουργούνται ευθύγραμμα ογκώδη στοιχεία με οπλισμένο σκυρόδεμα και πέτρα ως συσχετισμός με τα στοιχεία του τείχους, μεγάλης κλίμακας ενιαίο κεκλιμένο στέγαστρο, μεταλλικής κατασκευής σε αντιπαράθεση με το πρανές. Ακόμα, τεθλασμένες ογκοπλασίες, φαινομενικά ακανόνιστες, με πλήθος υλικών (οπλ. σκυρόδεμα, πλίνθοι, πέτρα, μεταλλικά στοιχεία, ξύλο κ.α.) και τετράριχτες στέγες ως “απάντηση” στην πολυμορφία των παρακείμενων κτισμάτων. Επανέρχεται λοιπόν το πρόβλημα της κλίμακας το οποίο ασφαλώς αποτελεί εξ αρχής μια πρόκληση δεδομένου του μεγέθους του κτηριολογικού προγράμματος και των χαρακτηριστικών της περιοχής. Με σκοπό τη δημιουργία μιας “αγκαλιάς” προς τον ελεύθερο χώρο στο πρανές των τειχών μεταφέρεται αυτό το “νέο τείχος” σε άμεση επαφή με τον ιστό. Εξάιρεση αποτελούν ορισμένοι σημειακοί χειρισμοί στο βόρειο μέτωπο επί της οδού Σπιναλόγκας. Όσον αφορά τα ζητήματα συνδέσεων σχετίζονται με την κατάσταση του οργανικού ιστού του Λάκκου, ο οποίος μετά από διαδοχικές καταστροφές οι οποίες έχουν επιταχυνθεί στα χρόνια κατασκευής του Πολιτιστικού κέντρου, έχει χάσει την συνεκτικότητά του. Έτσι μοιάζει σαν η περιοχή να βρίσκεται σε αναμονή εφαρμογής του ρυμοτομικού του 1936. Στοές και

περάσματα του κτιρίου προς τον Λάκκο, που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, δεν βρίσκουν ανταπόκριση σε όλες τις περιπτώσεις.

Η πλατεία Ελευθερίας επανερμηνεύει την έννοια του ενιαίου κενού χώρου και οργανώνει την πρόταση αντλώντας αναφορές από τις χαράξεις του συνόλου του οχυρού περιβόλου και από την ιστορία του τόπου. Σε αντίθεση με την κατακερματισμένη δομή της δεκαετίας του '70 και την κυριαρχία των αυτοκινήτων, βάσει των προτάσεων της μελέτης Δοξιάδη, ο χώρος ενοποιείται και αποδίδεται στον πεζό. Διαμορφώνεται μια κύρια διαγώνια κίνηση που παραλαμβάνει ροές κινήσεων από τα δυτικά και κατευθύνει προς τις ανατολικές περιοχές. Επίσης οριοθετείται η σύνδεση με την πύλη του Αγ. Γεωργίου και συνδέει την πλατεία με την περιοχή της ανατολικής τάφρου. ο συνολικός σχεδιασμός των στεγάστρων που εξυπηρετεί τα καταστήματα, αποτρέπει από την εξάπλωση τους και την καταπάτηση του δημόσιου χώρου. Οι κάτοικοι της πόλης θίγουν ζητήματα έλλειψης πρασίνου και λανθασμένης επιλογής υλικών που απορρέουν από την σύγκριση της πλατείας με τις προγενέστερές της μορφές. Το ζήτημα εδώ είναι ότι η κατάσταση του χώρου στο παρελθόν παρέπεμπε περισσότερο σε πάρκο ή νησίδες πρασίνου με ενδιάμεσες πορείες αυτοκινήτων. Κυρίαρχο υλικό ήταν η ασφαλτος και πράγματι υπήρχαν αρκετές χαμηλές πυκνές φυτεύσεις. Ο σχεδιασμός, ιδίως του δημόσιου χώρου, δεν μπορεί παρά να αποτυπώνει τις κυρίαρχες πεποιθήσεις και αντιλήψεις της εκάστοτε εποχής. Οποιαδήποτε μελλοντική εξέλιξη της πλατείας θα έπρεπε να προϋποθέτει την κατανόηση των αρετών της υφιστάμενης κατάστασης.

Η μακροχρόνια αλλά σταθερή πορεία της ανάπλασης του παραλιακού μετώπου της παλιάς πόλης αποτελεί απόδειξη πως όταν μια μελέτη έχει βάθος, πληρότητα και έχει αναγνώσει ορθά την περιοχή, παρά τις καθυστερήσεις, φέρνει αποτέλεσμα. Για έργα τέτοιας κλίμακας, η υλοποίηση σε στάδια που υπακούουν σε μια ενιαία στρατηγική, είναι αποτελεσματική πρακτική. Η πρώτη φάση είναι εκείνη που άφησε πιο έντονο αποτύπωμα και ίσως να είχε τις περισσότερες προκλήσεις να αντιμετωπίσει. Η σχέση με τον δρόμο, με τον αστικό ιστό στα νότια, με το κτήριο της Ηλεκτρικής (Μουσείο Φυσικής Ιστορίας), διαμόρφωση δημόσιου χώρου, κτιριολογικό πρόγραμμα κλπ. Γενικότερα η ολοκλήρωση του συνόλου που εκκρεμεί σε συνδυασμό με πρόσθετες κυκλοφοριακές ρυθμίσεις και πολιτικές από μεριάς δημοτικών αρχών θα δώσουν μεγαλύτερη ώθηση. Η σχέση πόλης και θάλασσας δυσχεραίνεται ακόμα περισσότερο από την παρουσία της παραλιακής λεωφόρου. Οι χειρισμοί της πρότασης κινούνται στην σωστή κατεύθυνση, επιδιώκοντας εγκάρσιες συνδέσεις σε διάφορα σημεία του παραλιακού μετώπου με σημαντικότερα την κατάβαση στον κόλπο του Δερματά και την συνέχεια της πορείας από τον προμαχώνα Αγ. Ανδρέα προς την παράκτια περιοχή.

Όσον αφορά την ανάπλαση της Αγίας Τριάδας, πρόκειται για μια πολεοδομική μελέτη που θέτει το πλαίσιο στο οποίο θα υπακούουν οι νέες μελέτες στην περιοχή. Η αναθεώρηση του ρυμοτομικού σχεδίου, οι νέοι όροι δόμησης και χρήσεις γης καθώς και το σύνολο των περιορισμών σε συνδυασμό με τις απαραίτητες προσεκτικές τροποποιήσεις του ιστού για λόγους προσβασιμότητας και ασφάλειας αποτελούν τα σημαντικότερα στοιχεία. Η εμπειρία από την γενικότερη μελέτη ανάπλασης της Παλιάς Πόλης προδίδει ίσως τις ανάλογες καθυστερήσεις και παρερμηνείες που θα ακολουθήσουν. Είναι προφανές ότι πέραν των προδιαγραφών της μελέτης, η ορθή εφαρμογή σε επίπεδο κτιρίου από τους κατά περίπτωση μελετητές καθώς και η απόδοση κινήτρων στους κατοίκους να προβούν σε αποκαταστάσεις των ιδιοκτησιών είναι ζητήματα καθοριστικής σημασίας.

εικ. 85: Χαρτογράφηση υφιστάμενης κατάστασης της παλιάς πόλης του Ηρακλείου.

Η αρχιτεκτονική και η πολεοδομία αναπτύσσουν μια αμφίδρομη σχέση. Καθώς όμως υπάρχει σαφής διαχωρισμός του αντικειμένου και του πρίσματος θέασης της καθεμιάς φαίνεται αυτή η σχέση συχνά να διασπάται προσδίδοντάς τους κάποια αυτονομία. Η αρχιτεκτονική έκφραση που εντάσσεται σε μια πολεοδομική ή αστική πρόταση αποτελεί την μετάφραση του προγραμματισμού σε δομημένο χώρο με συγκεκριμένη υλική υπόσταση. Ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός έχει την δυνατότητα να ενισχύσει και να επιβεβαιώσει μια πολεοδομική πρόταση, εντούτοις μια ασυνεπής και επιφανειακή αρχιτεκτονική διεκπεραίωση μπορεί να υποβαθμίσει μια αξιόλογη πολεοδομική μελέτη. Στην περίπτωση της πλατείας Ελευθερίας, η αρχιτεκτονική έκφραση σε συνέπεια με τις αστικές τοποθετήσεις ακολουθεί και εφαρμόζει με επιτυχή τρόπο τις κατευθύνσεις για την κυκλοφορία της μελέτης Δοξιάδη. Η μελέτη του πολιτιστικού κέντρου, με αφετηρία αρκετά πριν την μελέτη της παλιάς πόλης, βασίζεται κυρίως στο ισχύον ρυμοτομικό του 1958. Αφορά έναν χώρο όπου κατά την περίοδο διενέργειας του αρχιτεκτονικού διαγωνισμού μεγάλα τμήματα της γειτονιάς όπως και η κλίμακά της διατηρούνται. Εδώ η αρχιτεκτονική πρόταση συμβαδίζει και εξαντλεί τους όρους του ρυμοτομικού σχεδίου ανατρέποντας εντελώς τις ισορροπίες με την συνοικία του Λάκκου. Τέλος η μελέτη ανάπλασης του παραλιακού μετώπου είναι μια πρόταση που συγκεντρώνει απόψεις των εμπλεκόμενων μερών και διαμορφώνει τις στρατηγικές και συνεχίζει έως και την αρχιτεκτονική κλίμακα. Ωστόσο, στην πορεία εξέλιξης και υλοποίησης του έργου παρεμβλήθηκαν πολλοί τροποποιητικοί παράγοντες και αναπόφευκτα εντάχθηκαν στην μελέτη επιμέρους προτάσεις. Πέραν του συνόλου της πρώην λαχαναγοράς το οποίο έχει ομοιογένεια σε όλο το μήκος του παραλιακού μετώπου εφαρμόζονται αποσπασματικά προτάσεις της τεχνικής υπηρεσίας. Αυτό συμβαίνει διότι η μελέτη ενώ δίνει σημαντικά δείγματα γραφής στις διάφορες περιοχές επεμβάσεων αφήνει περιθώρια ενσωμάτωσης άλλων προτάσεων οι οποίες όμως αλλοιώνουν τον χαρακτήρα του συνόλου.

Εν κατακλείδι, οι αστικές και πολεοδομικές επεμβάσεις αυτές άφησαν έντονα ίχνη στην παλιά πόλη και το ιστορικό κέντρο του Ηρακλείου. Οι δύο αστικές προτάσεις δημόσιων χώρων, πλατεία Ελευθερίας και Παραλιακό μέτωπο, και η αρχιτεκτονική μεν αλλά αστικού χαρακτήρα πρόταση του Πολιτιστικού Κέντρου, είναι έργα που εκκινούν στα τέλη του 20^{ου} αιώνα και πορεύονται παράλληλα σε μια πορεία αμφισβητήσεων και μετατροπών. Τέλος, η πολεοδομική μελέτη της Αγίας Τριάδας ως πιο πρόσφατη δεν έχει αποδώσει φανερά αποτελέσματα. Επειδή οι αρχές της εκφράζουν την κοινή πεποίθηση διάσωσης του πολεοδομικού ιστού, ανατρέποντας το καταστρεπτικό ρυμοτομικό του 1936-1958, η σκυτάλη μεταφέρεται στους σχεδιαστές της χαμηλότερης κλίμακας, στους αρχιτέκτονες και στους κατοίκους της πόλης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βιβλιογραφία

Leonardo Benevolo, Η πόλη στην Ευρώπη, Αθήνα, 1997

Jean-François Lyotard, Η μεταμοντέρνα κατάσταση, Αθήνα 1993

Γιακουμακάτος, Α., *Στοιχεία για την νεότερη ελληνική αρχιτεκτονική. Πάτροκλος Καραντινός*, εκδ. MIET, Αθήνα, 2003

Δετοράκης Θ, *Ιστορία της Κρήτης*, εκδ. Δετοράκης Θεοχάρης, 2η έκδ. Αθήνα, 1990

Ιωαννίδου – Καρέτσου, Α., Ηράκλειο. Η άγνωστη ιστορία της αρχαίας πόλης, εκδ. Νέα Κρήτη, Ηράκλειο, 2008

Καραμάνου, Ζ., Αποκατάσταση επανάχρηση κτιρίων και συνόλων: αναβάθμιση προβληματικών οικιστικών περιοχών, εκδόσεις Γιαχούδη, Θεσσαλονίκη, 1997

Κωτσάκη, Α., επιμ., *ΚΡΗΤΗ 1913-2013: ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ και ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΝΩΣΗ*, εκδ. Πνευματικό Κέντρο Χανίων, 2014

Μαλλούχου Τυφانو, Φ., *Προστασία και Διαχείριση Μνημείων. [ηλεκτρ. βιβλ.]*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα, 2016

Τζομπανάκη Χ., *Χάνδακας, η πόλη και τα τείχη*, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο, 1996

Τζομπανάκη Χ., *Το Ηράκλειο εντός των τειχών*, εκδ. Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας/ Τμήμα ανατολικής Κρήτης, Ηράκλειο, 2000

Φιλιππίδης Δ., *Για την Ελληνική πόλη, μεταπολεμική πορεία και μελλοντικές προοπτικές*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1990

Σπανάκης Σ., *Το Ηράκλειο στο πέρασμα των αιώνων*, έκδοση Δήμου Ηρακλείου, Ηράκλειο, 1990

Παπαϊωάννου Τάσης, *Η αρχιτεκτονική και η πόλη*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2008

Rossi Aldo, *Η αρχιτεκτονική της πόλης*, τίτλος πρωτοτύπου: *Aldo Rossi, L'Architettura della città*, CLUP, Μιλάνο, University studio press, μετάφραση: Βασιλική Πετρίδου, Θεσσαλονίκη, 1991

Sitte, Camillo, *Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές*, εκδ. ΕΜΠ, Αθήνα, 1992

Σκουτέλης Ν., *Ο πόλεμος χωροτάκτης. Το δίκτυο των πόλεων-οχυρών στο κατά θάλασσαν κράτος της Βενετίας 16ος-17ος αιώνας*, Πολιτιστικό ίδρυμα ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2013

Σφακιανάκη Β., *Παρουσίαση Ιστορίες της παλιάς πόλης*, Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Νομού Ηρακλείου, Ηράκλειο, 2006

Συλλογικό, επιμ. Βιτοπούλου Α., Καραδήμου-Γερόλυμπου Α., Τουρνικιώτης Π., «*Η ελληνική πόλη και η πολεοδομία του μοντέρνου*», εκδ. Futura, Αθήνα, 2015

Σταρίδα, Λ., *Υπήρχε μια πόλη... Συνοικίες – Δρόμοι – Πλατείες του Μεγάλου Κάστρου*, εκδ. Ίτανος, Ηράκλειο, 2014

Στεριώτου, Ι., *Τα Βενετικά τείχη του Χάνδακα τον 16ο και τον 17ο αιώνα*, εκδ. Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο, 1998

Μαντουβάλου Μ., Μαυρίδου Μ., «*Αστική διάχυση*»- «*νέα πολεοδομία*» *πρότυπα- εικόνες για τον σχεδιασμό της μητροπόλης και την ανάπτυξη του αστικού χώρου*, Έκδοση ΕΜΠ, Αθήνα, 2005

Γιώργος Σημαιοφορίδης, *Διελεύσεις, κείμενα για την αρχιτεκτονική και την μετάπολη*, εκδόσεις Metropolis press, Αθήνα, 2005

Άρθρα - Περιοδικά

Αγγελίδης Μ., *Αειφόρος Ανάπτυξη των Πόλεων στην Ευρώπη και στην Ελλάδα*, Υπ.Ε.Χω.Δ.Ε, Αθηνά, 2004.

Τζομπανάκη Χ., *Η Αρχιτεκτονική στην Κρήτη κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αι. και το πρώτο μισό του 19ου αι.*, περ. Ταυ, τ. 18 – 19. Τ.Ε.Ε. – Τ.Α.Κ., Ηράκλειο, 1993.

Μπρεδάκη Μ., Βασιλάκης Α. Whitelaw T, *Πρόγραμμα επιφανειακής έρευνας περιοχής Κνωσού (2005 – 2007)*, προκαταρκτική έκθεση.

Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 19, *Αρχιτεκτονικοί διαγωνισμοί, Πολιτιστικό κέντρο Ηρακλείου*, Αθήνα, 1985.

Διπλωματικές εργασίες

Περουλιού – Σεργάκη Ι., «Αυθαίρετοι Οικισμοί και Σχέδιο Πόλης: Η περίπτωση του Ηρακλείου Κρήτης», μεταπτυχιακή εργασία Δ.Π.Θ., σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, 2009.

Βουρλιώτης, Δ., Ηράκλειο Κρήτης. Αποτέλεσμα πολεοδομικής παρέμβασης ή πολεοδομικής απραξίας;, ΕΜΠ, διατμηματικό πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών – αρχιτεκτονική-σχεδιασμός του χώρου, πολεοδομία χωροταξία, Αθήνα, 2017.

Μανωλικάκη, Ε., Ανάπλαση και βιώσιμη ανάπτυξη ιστορικών κέντρων πόλεων. Η περίπτωση των Χανίων, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας – Πολυτεχνική σχολή, Βόλος, 2008.

Μπούρα Γ., «30 χρόνια κυκλοφοριακών και πολεοδομικών μελετών στο Ηράκλειο Κρήτης», διπλωματική εργασία ΕΜΠ, σχολή Πολιτικών Μηχανικών, Αθήνα, 2016.

Εισηγήσεις – Πρακτικά συνεδρίων

Η αρχιτεκτονική και η ελληνική πόλη στον 21ο αιώνα : πρακτικά 10ου Πανελληνίου Αρχιτεκτονικού Συνεδρίου: Αθήνα 8-12 Δεκεμβρίου 1999, Αθήνα : Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, 2002

Μπόμπολος, Νίκος Δ., «Τα ιστορικά κέντρα των σύγχρονων πόλεων, ως υποδείγματα αειφορίας, πολιτισμού και ανάπτυξης», ανακοίνωση στο διεθνές επιστημονικό συνέδριο: Πολιτιστικό περιβάλλον και τουρισμός - Ο ρόλος του αρχιτέκτονα, Καβάλα, 9/2001

Πανταζής, Α., Προστασία και ανάδειξη της παλιάς πόλης του Ηρακλείου. Το πρόγραμμα ανάπλασης. Η παρουσίαση της πρότασης, εισήγηση στο συνέδριο: Ανάπλαση ιστορικών κέντρων – Αστική διακυβέρνηση, ΤΕΕ ΤΑΚ, Ηράκλειο, 28/02 – 01/03 2003

Μελέτες – Τεχνικές εκθέσεις

Γραφείο Δοξιάδη Α.Ε., *Γενική Μελέτη Μεταφορών και Κυκλοφορίας Πόλεως Ηρακλείου Κρήτης, Φάση Ι: Απογραφή και Ανάλυση Υπάρχουσας Κατάστασης*, Αθήνα, 1989

Γραφείο Δοξιάδη Α.Ε., *Γενική Μελέτη Μεταφορών και Κυκλοφορίας Πόλεως Ηρακλείου Κρήτης, Φάση ΙΙ: Προτάσεις για Βραχυπρόθεσμα και Μακροπρόθεσμα Μέτρα*, Αθήνα, 1990

Πανταζής, Α. κ.ά., «Πολυενοδομική μελέτη ανάπλασης - Προστασία και ανάδειξη της Παλιάς Πόλης του Ηρακλείου», α' φάση, Δήμος Ηρακλείου, Ηράκλειο, 1999

Πανταζής, Α. κ.ά., «Πολυενοδομική μελέτη ανάπλασης - Προστασία και ανάδειξη της Παλιάς Πόλης του Ηρακλείου», γ' φάση, Δήμος Ηρακλείου, Ηράκλειο, 1999

Πανταζής, Α. κ.ά., «Πολυενοδομική μελέτη ανάπλασης - Προστασία και ανάδειξη της Παλιάς Πόλης του Ηρακλείου», τ.2, Ιστορική εξέλιξη της πόλης. Αναλυτική έκθεση, Δήμος Ηρακλείου, Ηράκλειο, 1999

Πανταζής Α. κ.ά., *Μελέτη αναπλάσεων και ειδικών παρεμβάσεων της περιοχής Αγ. Τριάδας Παλιάς Πόλης Ηρακλείου. Οριστική ειδική αρχιτεκτονική μελέτη*, Δήμος Ηρακλείου, Ηράκλειο, 2016

Ηλεκτρονικές πηγές

<http://www.tee.gr>

<http://www.heraklion.gr>

<http://www.gis.heraklion.gr>

<http://biris-tsiraki-architects.com>

<http://www.vanasfakianaki.gr>

<http://www.vikelaia.gr>

<http://www.skoutelis-zanon.gr>

<http://www.formarchitects.gr>

<http://www.domesindex.com>

<http://www.euopan-europe.eu>

<http://www.cy-arch.com>

Πηγές εικόνων

εξώφυλλο. Προσωπικό αρχείο (ιδία επεξεργασία)

εικ. σελίδα 3 (Χάρτης του Giorgio Corner, 1625, Biblioteca Nazionale Marciana, Βενετία). Τζομπανάκη Χ., «*Το Ηράκλειο εντός των τειχών*», εκδ. Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας/ Τμήμα ανατολικής Κρήτης, Ηράκλειο, 2000

εικ. 1. Καρποδίνη-Δημητριάδη Ε., Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης εικόνες και μνήμες, Εκδόσεις Αδάμ, Αθήνα, 1995

εικ. 2. <https://rarehistoricalphotos.com>

εικ. 3. <https://www.benaki.org>

εικ. 4, 9, 12, 13, 15, 20, 22, 27, 39, 58, 59, 61, 63, 70, 85. Προσωπικό αρχείο (ιδία επεξεργασία)

εικ. 5. <https://www.greekarchitects.gr>

εικ. 6, 10, 11, 14, 18, 19, 21, 23, 24, 25, 28, 29, 34, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 51, 60, 64, 65, 71, 75. <http://www.heraklion.gr>

εικ. 7, 8. Μπρεδάκη Μ., Βασιλάκης Α. Whitelaw T, Πρόγραμμα επιφανειακής έρευνας περιοχής Κνωσού (2005 – 2007), προκαταρκτική έκθεση.

εικ. 16, 17. Ιωαννίδου – Καρέτσου, Α., Ηράκλειο. Η άγνωστη ιστορία της αρχαίας πόλης, εκδ. Νέα Κρήτη, Ηράκλειο, 2008

εικ. 26, 31, 32, 33. Τζομπανάκη Χ., *Χάνδακας, η πόλη και τα τείχη*, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο, 1996

εικ. 35, 36. Τζομπανάκη Χ., «*Το Ηράκλειο εντός των τειχών*», εκδ. Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας/ Τμήμα ανατολικής Κρήτης, Ηράκλειο, 2000

εικ. 30. <http://www.vikelaia.gr>

εικ. 41, 45, 47, 48, 49, 50, 62. <http://www.gis.heraklion.gr>

εικ. 46. Γιακουμακάτος, Α., *Στοιχεία για την νεότερη ελληνική αρχιτεκτονική. Πάτροκλος Καραντινός*, εκδ. MIET, Αθήνα, 2003

εικ. 52, 53, 54, 55. Μπούρα Γ., «30 χρόνια κυκλοφοριακών και πολεοδομικών μελετών στο Ηράκλειο Κρήτης», διπλωματική εργασία ΕΜΠ, σχολή Πολιτικών Μηχανικών, Αθήνα, 2016.

εικ. 56, 57. Πανταζής, Α. κ.ά., «Πολεοδομική μελέτη ανάπτυξης - Προστασία και ανάδειξη της Παλιάς Πόλης του Ηρακλείου», τ.2, Ιστορική εξέλιξη της πόλης. Αναλυτική έκθεση, Δήμος Ηρακλείου, Ηράκλειο, 1999

εικ. 66, 67, 68, 69. <http://biris-tsiraki-architects.com>

εικ. 72, 73, 74. <http://www.domesindex.com>

εικ. 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84. <http://www.cy-arch.com>